

**LEVEN EN DADEN VAN DE ZWITSERSE KERKHERVORMER
ULRICH ZWINGLI**

**Vrij bewerkt uit het Hoogduits, door
J.J. Hottinger**

**G. PORTIELJE
AMSTERDAM, 1844**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2012**

INHOUD

Voorrede van de vertaler

GESCHIEDKUNDIGE INLEIDING

EERSTE HOOFDSTUK

ZWINGLI'S jeugd en jongelingsjaren; zijn ambtsbediening in Glarus en Einsiedeln.

TWEEDE HOOFDSTUK

ZWINGLI in Zürich. Begin van de Hervorming.
Staatkundige en Kerkelijke toestand, tot aan het eerste gesprek over de Godsdienstzaken

DERDE HOOFDSTUK

Gesprekken over de Godsdienst in Zürich.
De Regering treedt in de plaats van de Bisschop op als Hoofd en Beschermers van de Kerk.

VIERDE HOOFDSTUK

Gevaren, die de Hervorming bedreigen, en **ZWINGLI'S** strijd ertegen.

VIJFDE HOOFDSTUK

Verdediging van de vorige stand van zaken. Invoering van de nieuwe strijd.

ZESDE HOOFDSTUK

Eerste veldtocht. **ZWINGLI** en **LUTHER**. Toestand van Zwitserland na deze tijd.

ZEVENDE HOOFDSTUK

Vruchteloze pogingen ter verzoening. Vermindering van de toevoer van granen.
Uitbarsting van de Oorlog. Slag bij Kappel. Dood van **ZWINGLI**.

VOORREDE

“De geschiedenis van de wereld is het gericht van de wereld!” Dit bekende gezegde van de dichter is, althans wanneer men aan het denkbeeld van een gericht dat van rechtvaardigheid verbindt, dikwijls onwaar bevonden. Men zou het eerst *dán* als meer geldig kunnen beschouwen, wanneer die geschiedenis werkelijk aan haar ideaal beantwoordde. Immers, vragen wij van een rechter vooral begeerte naar waarheid, nauwkeurigheid en strenge onpartijdigheid: die deugden bestuurden waarlijk niet altijd de pennen, die zich toewijdden aan de beschrijving van personen of zaken, welker kennis men aan de tijdgenoot en de nakomelingschap wilde overleveren. Zelfs in de keus van mensen en dingen, die zij aan de vergetelheid ontrukten, werd niet altijd met billijkheid te werk gegaan.

Het zij zo, dat die geschiedenis de herinnering bewaarde van veel, wat inderdaad merkwaardig mag heten, en dat zij menige sluier voor het nageslacht oplicht; zij liet die sluier dikwijls gespreid liggen over mensen en zaken, die verdiend hadden aan het licht te komen. Onder het openslaan van haar gedenkboeken liep veel wat men *het werk van de gewoonte* kon noemen; zodat men naast veel gelezen bladen, die als vanzelf open vielen, er ook vond, die zeldzamer werden ingezien, hoezeer zij de lezing ruimschoots waardig waren. Wisten eens enkelen hun mening te doen gelden en deze tot de heersende te verheffen, zij wezen daardoor gehele geslachten standpunten en beschouwingen aan, waarop de meesten althans, zich om hen schaarden en in hun voetstappen traden. Vele waarlijk grote mannen, maar die, naast grotere gesteld, door deze overstraald werden, stonden op punten, die ongunstig genoemd werden voor hun roem. Voegt men daarbij de invloed, die vooringenomenheid met land en volk, partijzucht en haat uitoefende, zowel op hetgeen *wat*, als op de wijze *hoe* men ter kennis van het nageslacht bracht, dan wordt de ingewikkelde lofspraak, die SCHILLER met het boven aangevoerde woord aan die geschiedenis toezwaaide, niet zo onvoorwaardelijk aanneembaar. Men leert toezien, toetsen, en zoekt bij de waarheid nader te komen. Maar ziet men dan ook veel op het toneel van die geschiedenis van plaats en gedaante veranderen; leert men veel in ander licht beschouwen; ziet men dan, dat die geschiedenis, evenals het rijkskamergericht te Wetzlar, duizenden zaken op behandeling, en afdoening moet laten wachten, - dan verheugt men zich, dat er nog een beter, een juister en meer beslissend gericht dan dat van mensen over mensen bestaat.

Met deze gedachten zette de bewerker van het boekje, dat wij de lezer aanbieden, zich aan de arbeid. Immers, ZWINGLI behoorde ook, althans bij ons Nederlanders, hoezeer zijn naam dikwijls genoemd wordt, tot die meer op de achtergrond geraakte mensen. Hij zelf, zijn lotgevallen, zijn werkzaamheid worden, in vergelijking van wat daaromtrent voor LUTHER en CALVIJN geschiedde, of weldra geschieden zal, bijna vergeten. Sinds jaren werd er onder ons, uitgezonderd wat in van de tijd de Weleerwaarde REICHE leverde, wat HAGENBACH in zijn *Wezen en Geschiedenis van de Hervorming* van hem vermeldt, en wat de WelEerw. heer TICHLER maar meer voor de geletterde, in Zijn Hoogel. Dissertatie over de Zwitserse Hervormer gaf, bijna niets opzettelijk over hem geschreven, en vond hij slechts in algemene Kerkgeschiedenissen bij en onder anderen zijn plaats. En toch geven zijn verdiensten, de plicht van de dankbaarheid, ja wij mogen zeggen de billijkheid, hem recht op meerdere onderscheiding. Hij was een helderschijnend licht, dat ook in onze ogen met luister en glans mag schitteren.

De lezer verwachtte daarom niet, dat hij iemand zal aantreffen, die boven menselijke zwakheden verheven was, die door strengheid van beginselen, door zuiverheid van zeden, zonder smet of vlek, in bijna bovenaardse luister blonk. ZWINGLI was mens. Feil en verkeerdheid waren ook zijn deel, zoals die ook het onze zijn. Indien bij iemand, dan bij hem, houde men voor ogen, in welke tijd, in welk land en onder welke omstandigheden hij leefde. De zedelijke begrippen toch werden later in menig opzicht scherper bepaald; de grenzen van plicht en van het geoorloofde werden voor de geestelijke bovenal, enger gesteld dan zij toenmaals waren.

Wij zijn kinderen van onze tijd en staan ook in deze onder zijn invloed. Dat de zoon van het vrije, republikeinse Zwitserland, waar, vooral toen, bijna ieder zich burger gevoelde met een levendigheid en innigheid, waarvan wij nauwelijks een recht denkbeeld kunnen vormen, in dagen, waarin krijg en strijd de leuze van zijn volk was, meer dan van enig ander, dat ZWINGLI, zeggen wij, omtrent Overheid en Vorsten en Staatsbelangen andere, en misschien minder Christelijke meningen koesterde dan LUTHER, (de man van kracht ja, waar tevens die van vrede en onderwerping) is, zo niet geheel natuurlijk en onvermijdelijk, dan toch verschoonlijk. Zien wij hem later zijn hogere roeping meer vergeten, en houdt hij zijn voet niet verwijderd van de dwaalwegen en sluipaden, die tot het gebied van de Politiek behoren; schijnt hij soms meer op de vleselijke arm, dan op de hulp van de Heere te steunen wij vinden dáár, in zijn geschiedenis, hetzelfde keerpunt, dezelfde ontrouw aan het heilig beginsel, dat vroeger bezielde en aanvuurde, die in de geschiedenis van andere mannen is aan te treffen, die de gladde baan van de grootheid betraden. De tegenwerking, die zij ondervinden, eierzucht, moedig, maar te groot vertrouwen op eigen kracht, ongeduld en zelfs edele ijver doen zo gemakkelijk afwijken, zo licht vallen.

Maar al is dat ZWINGLI'S schaduwzijde; wie brengt de moedige, wiens oog voor de waarheid zo helder de open stond, wiens hart zo warm voor Godsdienst en Vaderland klopte, die van reine geestdrift voor het heilige gloeide, niet gaarne zijn hulde? En hoe zien wij, naast die deugden van vastheid en kracht, menige edele hoedanigheid uitblinken, die van zachtheid en teder gevoel getuigt! Hoe zien wij in ZWINGLI, vooral in de vroegere tijd van zijn uitgebreidere werkzaamheid, de man van de gematigdheid en vrede! Die zucht verraadt hij voor broederlijke toenadering tussen de verschillende partijen van de Protestanten! Hoe ver staat hij in echte verdraagzaamheid boven zijn tijd en boven zo velen in latere eeuwen! Wie kan hem te Marburg, met tranen in het oog, om liefde en Christelijke verbroedering horen vragen? Wie hoort hem dáár en elders woorden van vrede spreken; wie ziet hem te Kappel zijn trouw aan de heilige zaak met de dood bezegelen; zonder te zeggen: *daar leefde, en werkte, en viel een edele, die een dienaar Gods en een sieraad van de mensheid mag heten?*

Wij hebben getracht die man, hoofdzakelijk wegens zijn levensbeschrijving, door J. HOTTINGER in 1842 te Zürich uitgegeven, te schetsen. HOTTINGERS werk beschrijft ZWINGLI en zijn tijd, en voert dus natuurlijk veel aan, wat ons voor de Nederlandse lezer minder belangrijk voorkwam. Wij hebben ZWINGLI niet slechts de hoofdpersoon laten blijven; maar ook, zoveel mogelijk, hem alléén geschetst, en vermeden het oog terzijde te wenden. Wij beschouwden hem minder als man van wetenschap en schrijver; iets, wat wij hopen later meer opzettelijk te doen. En dan zullen wij zeker reden vinden om te wensen, dat vele van ZWINGLI'S inzichten en milde beginselen meer algemeen ingang hadden gevonden. Dat wij echter bij zulke wensen gedachtig zijn, dat God dit anders gedoogde; en Zijn wegen niet slechts hoger,

maar ook beter dan de onze zijn.

Hij, die, onder en door storm en strijd van elementen in Zijn zichtbare Natuur, onderhoudt en zegen geeft, zal dit ook doen in het rijk van de Geesten. Het einddoel van de zending van Hem, Die het zwaard kwam brengen, is Heil, is Vrede. De God des Vredes zal niet gedogen, dat Zijn heilige oogmerken worden teleurgesteld. Zijn Rijk kome!

De onbevooroordeelde blik op het verleden, dat zo rijk in lering is, werke daartoe mee! Hij helpe de onderscheiden denkenden in liefde te denken en zo in liefde één te worden en te wassen in allen dele in Hem, die het Hoofd is; in CHRISTUS!

GESCHIEDKUNDIGE INLEIDING

Eén van de voornaamste vereisten om enig groot man enigermate te kenen kennen en naar verdienste te waarden, is dit, dat men geen vreemdeling zij op het veld waar hij werkzaam was, dat men niet ten enenmale onbekend zij met de tijd waarin, en de omstandigheden, waaronder hij leefde. Moge hij ook steeds de hoofdpersoon blijven in het groter of kleiner tafereel, waarin wij hem voorgesteld zien, wij moeten weten, door wie hij omringd is, mn zijn houding en uitdrukkingen te verstaan. Wanneer wij de moeilijkheden, die hij te bestrijden vond, de hulpmiddelen, die hem ten dienste stonden, kennen, dan eerst kunnen wij datgene, wat hij deed en teweeg bracht, op de juiste prijs schatten; dan eerst kunnen wij nagaan of en zo ja, niet die wijzigingen zijn tijd voor de onzen ten voorbeeld kan strekken, welke waarschuwingen en lessen er voor de nakomelingschap in Zijn geschiedenis liggen opgesloten.

Wij willen daarom enkele herinneringen laten voorafgaan; echter zó, dat wij het druk bereisde, vaak beschreven Land, niet nog eens beschrijven, maar meer het oog slaan naar wat invloed uitoefende op — en van belang was vóór het streven en werken van de man, wiens leven ons zal bezig houden.

De vroegste geschiedenis van Zwitserland, is daarin gelijk aan die van de meeste volken, dat deze in duisternis gehuld is. De eerste ontwikkeling, ondervinden en handelen, vangt bij volken en mensen aan, al vóór dat het zelfbewustzijn ontwaakt, en het geheugen genoeg geoefend werd, om voorvallen en indrukken getrouwelijk te bewaren. Maar ook als deze vermogens in helderheid en kracht toenemen, leeft de nog weinig ontwikkelde mens, zowel als het nog weinig ontwikkelde volk, te zeer voor het tegenwoordige, dan dat hij zich om de kennis van het verleden veel bekreunen, haar nut voor de toekomst beseffen kan. Met enkele flauwe herinneringen, met nevelgestalten, waarvan wij nauwelijks weten, of zij werkelijkheid, dan of zij gewrochten van de verbeelding zijn, evenals de heugenis van onze eigen kinderjaren, vangt ook Zwitserlands geschiedenis aan. De Romeinen vonden er, toen hun adelaars in hun stoute vlucht, ook naar het Noorden, zich niet meer door de Alpen lieten beperken, [omstreeks van 57 tot 10 jaar vóór CHRISTUS geboorte] de Helvetiërs, een Keltische stam. Naderhand, ten tijde van de grote volksverhuizingen, werd Zwitserland door vreemden overstromd, totdat [omstreeks 400 jaar na CHRISTUS] de Allemannen het grotendeels in bezit namen, terwijl de Bourgondiërs en Longobarden zich het kleinere gedeelte toeëigenden. Duitsers van Gotitische afkomst bevonden de dalen aan de Noordelijke zijde van de Alpen. In het meest bergachtige gedeelte van deze Landen, bleven de trekken, die deze volken kenmerkten, het trouwst bewaard. Over het geheel echter werden taal en zeden daardoor al gemengd, terwijl hier het Franse, daar het Duitse element meer heersend werd. De aard van land- en luchtstreek; de leefwijze, die verschilde, naarmate de bewoners van de onderscheiden kantons meer van de veeteelt, de landbouw of de jacht, en later van de koophandel, hun beroep maakten; de afzondering van, of aanraking met vreemden, wijzigden ook het volkskarakter, dat nochtans, over het geheel, krachtig, levendig, vrijheidlievend, dapper en trouwhartig bleef. Later werd geheel Helvetië bij het wijduitgestrekte Frankische Rijk ingelijfd, tot dat het van 1032 af, een deel uitmaakte van het Duitse Rijk, welks Keizer; het door de Hertogen van Zähringen lieten besturen. Deze stichtten onderscheiden nieuwe steden b.v. Bern, Freiburg en andere, terwijl zij aan sommige, die al bestonden verschillende vrijdommen en voorrechten gaven. Daardoor breidde zich de macht en de invloed van de burgerstand uit, en werd er een voormuur gesticht tegen de latere onderdrukking van een menigte grotere en kleinere Heren, die zich in Zwitserland opwierpen, nadat de Hertogen van Zähringen in 1298 waren

uitgestorven, en onder wier heerschappij kloosters, dorpen en kleinere steden, zo wel als het platte land, moesten bukken. Onder deze omstandigheden sloten Zürich, Bern en Bazel een verbond ter onderlinge verdediging, terwijl zij zich, meestal voor geld, vrijdommen verwierven, de rechten, die de Keizer of anderen over hen bezaten, afkochten en hun grondgebied uitbreidden. Uri, Schweiz en Unterwalden, die in het gebergte lagen, en daarom meermalen de Woudsteden worden genoemd, hadden hun vrijheid van ouds her gehandhaafd, en zich vrijwillig onder de bescherming van het Duitse Rijk gesteld, waarbij hun nochtans het voortdurend bezit van verschillende voorrechten verzekerd bleef. Zij hadden hun eigen rechtsbedeling en hun eigen bestuur onder een Landammann met raad en rechters, die door de Gemeenten werden aangesteld. Nochtans waren er ook in die kantons vele burchten en bezittingen, welke aan vreemde Mogendheden en Heren, en daaronder ook, die aan Oostenrijk toebehoorden.

Dit bood RUDOLPH, Graaf van Habsburg, die in 1273 Duits Keizer en Heer van Oostenrijk was geworden, een gelegenheid aan tot vergroting van zijn macht ook over Zwitserland. Hij ontzag echter de rechten en vrijdommen van de Zwitsers. Zijn zoon ALBRECHT, die in 1298 Rooms Koning werd, kende minder billijkheid en matiging. Hun vroegere, aan zijn Huis bewezen diensten vergetende, stelde hij alles in het werk, om die Landen hij zijn Oostenrijkse erfstaten in te lijven. Hij liet hun tot dat einde het voorstel doen, om zich, in plaats van onder die van het Rijk, onder de erfelijke bescherming van zijn veelvermogend geslacht te begeven. Maar toen zij dit niet aannamen en, wel vooral uit wantrouw tegen de bedoelingen van de Keizers, liever tot het Rijk wilden blijven behoren, beproefde hij om zijn oogmerk met geweld door te zetten. Hij zond tot dat einde twee Landvoogden, KESSLER en VAN LANDENBERG, wrede en hardnekkige mannen, die, nadat zij de burchten bezet en tot stichting van nieuw voorbereidselen gemaakt hadden, allerlei onderdrukking en gewelddadigheid pleegden. De opbrengsten werden verzwaard, de rechten verkracht, de persoonlijke vrijheid geschonden; maar daardoor ook een algemene verbittering tegen Oostenrijk teweeg gebracht. WILHELM TELL, wiens bestaan en daden, door de geschiedkundige Neologie, maar op onvoldoende gronden, in twijfel werden getrokken, legde de eerste steen tot het gebouw van de Zwitserse vrijheid en onafhankelijkheid.

Enige aanzienlijke burgers en landlieden uit Schweiz, Uri en Unterwalden, met STAUFFACHER, FÜRST en MELCHTHAL aan het hoofd, kwamen op de eenzame en afgelegen Rütli samen en sloten, op de 1ste januari 1308, een verbond, waaraan weldra Luzern, Zurich, Glarus, Zug en Bern, die daarom de oude kantons heetten en verschillende voorrechten genoten, en later ook de overige vijf kantons, deelnamen. De burchten van de Keizer werden geslecht, zijn landvoogden verjaagd. Maar toch kenden de Zwitsers, bij alle bewijzen van heldenmoed, matiging genoeg, om de zaken slechts op de oude voet te herstellen en zich bereid te tooien, om aan iedere verplichting jegens het Duitse Rijk te voldoen. ALBRECHT vond zijn dood door de handen van saamgezworenen, aan wier hoofd zijn neef JOHANNES PARRICIDA [vadermoorder] stond. Zijn opvolger, HENDRIK VII, bevestigde de vrijdommen en voorrechten van de Zwitsers, hoewel Oostenrijk haar plannen van overheersing niet opgaf. De kampstrijd voor de vrijheid duurde, met meerdere of mindere hevigheid en krachtsinspanning, omtrent twee honderd jaar. De Zwitsers voerden die met onwrikbare moed en een volharding, waarvoor Oostenrijks hardnekkigheid moest bezwijken, waartegen de overmoed en krijgskunst van de Bourgondiërs en de krijgshaftigheid van KAREL DE STOUTE niets vermochten. De Woudsteden sloegen

bij Morgarten [6 Dec. 1315] met 1600 man, die een gunstige stelling hadden ingenomen, een leger van 20.000 Oostenrijkers. In juli 1386 bevochten de Zwitsers een overwinning bij Sempach, waartoe ARNOLD VAN WINKELRIED met een zelfopoffering, die de schoonste eeuw van de grootste heldenvolken van de oudheid waardig was, hun de weg baande. Na onderscheiden overwinningen, die trouwens ook door enkele nederlagen werden afgewisseld, en niettegenstaande er tussen de Zwitserse eedgenoten onenigheden en zelfs krijg ontstonden, zag Oostenrijk zich toch genoodzaakt van zijn rechten, en zelfs van Landen, die in de macht van de Zwitsers waren gekomen, afstand te doen.

KAREL DE STOUTE vond, bij zijn pogingen om de Zwitsers ten onder te brengen, hij Granson en Murten de nederlaag, en bij Nancy, waar zijn leger andermaal werd geslagen, de dood. Zwitserlands roem bereikte zijn toppunt; maar droeg ook al de kiem in zich van wat het later tot ongeluk strekken zou. Behalve dat de rijke buit, die men op de vijanden veroverde, de oude eenvoudigheid voor meerdere weelde deed plaats maken, en de Zwitsers, in plaats van zich tot hun oude grenzen te bepalen, ook naar veroveringen begerig werden, die van hun Land een vreemdsoortig samenstel maakten, en hen in aanraking brachten met vreemde mogendheden, ontwaakte er bij velen een lust tot de oorlog, die het aanbod van dienstneming onder vreemde Vorsten bij velen welkom maakte. Frankrijk, Venetië en de Paus wedijverden in het stellen van gunstige voorwaarden, en gehele legerbenden gaven voor goud hun bloed en leven prijs. Men bood de Mammon de dure offers aan, waarop het Vaderland, de vrijheid en heilige belangen recht hadden. Weldra werden de verschillende kantons ijverzuchtig op elkaar, en ook tussen enkele geslachten in hetzelfde kanton, ontstond een haat, die meestal in het gemis, of in het bezit van slecht verworven rijkdommen haar oorsprong vond.

Het een en ander gaf MAXIMILIAAN I van Oostenrijk een ogenschijnlijk gunstige gelegenheid om Zwitserland weer onder zijn heerschappij te brengen. Hij spande daartoe zijn krachten in, en beschouwde het al als een zo gewisse buit, dat hij het aanmerkte als één van de kreitsen, in die hij toenmaals Duitsland verdeelde. Hij droeg aan het opperriksgericht het gezag over Zwitserland op, en bepaalde hoeveel manschap en geld de Zwitsers, tot de op handen zijnde oorlog tegen de Turken, zouden bijdragen. De Zwitsers betoonden zich lot zulk een onderwerping hoogst ongeneigd. Zij wantrouwden Oostenrijk en al wat daarvan uitging, en keurden zich in staat, om zelf hun vrijheid te beschermen en zich te verdedigen. Nu werden de Zwitsers langs hun gehele grenslijn aan de Duitse zijde gelijkelijk aangegrepen; maar nog eens zegevierden, in herhaalde veldslagen en gevechten, moed en krijgsbeleid. Zij handhaafden hun vrijheid en rechten, die hun daadwerkelijk, later, bij de Munsterse vrede, wettig zouden worden toegekend.

Na de overwinningen, die zij op Oostenrijk hadden bevochten, meenden de Zwitsers, dat zij geen vijand meer te duchten hadden. Zij beoorloogden Frankrijk en drongen door tot Dyon [1500], waar zij zich door geld tot de aftocht en de vrede lieten bewegen. Hun dapperheid, die dikwijls tot vermetelheid klem, werd alom erkend. Hun krijgsbenden bewaarden een strenge krijgstucht, zolang de betaling van hun soldij geregeld plaats vond. In Italië hielpen zij nu deze dan gene partij. Zij waren aanvankelijk de bondgenoten van LODEWIJK XII, Koning van Frankrijk, wiens partij zij echter weldra verlieten. In 1512 veroverden zij voor de zwakke Hertog LODEWIJK, SFORZA, geheel Lombardijë en sloegen de Fransen zodanig dat deze tot Lyon vluchtten. Zij bleven drie jaar van Lombardijë meester; FRANS I deed in 1515 op nieuw een inval in Italië; SFORZA riep andermaal hun hulp in. De Zwitsers sloegen hun legerplaats bij Marignano op. Hier kwam het tot een gevecht, welks

uitslag de eerste dag niet beslissend kon genoemd worden. Het werd door de daaropvolgenden met gelijke moed hervat, tot dat de invallende nacht de beide partijen scheidde. Op de derde dag neigde de schaal van de overwinning naar de zijde van de Fransen. Het verlies van de Zwitsers was groot. Nochtans volbrachten zij hun aftocht in orde, en voerden zij hun geschut en de reeds veroverde vaandels mede. Frankrijk maakte van deze overwinning een zeer staatkundig gebruik: het stond de overwonnenen, bij de daarop gesloten vrede, het tegenwoordig kanton Tessino en andere streken naar de zijde van Italië af, en wist daardoor Zwitserland voor zich te winnen, ofschoon velen, en daaronder vooral Zürich en Zug, het nog altijd met de Paus hielden.

Een Zwitsers leger hielp nu FRANS I Lombardijë verdedigen, terwijl de beide genoemde kantons de Keizer en LEO X ondersteunden. Toen de Paus echter later weigerde de onderstandsgelden te voldoen, en de Zürichers de zaak van de Hervorming omhelsd hadden, sloot hij met Lucern, Uri, Schweiz, Unterwalden, Zug en Freiburg een verbond tegen hen. Na de slag bij Marignano hield men op, om met gehele legers, die uit Zwitsers bestonden, in de dienst van andere mogendheden te strijden. De bijzondere kantons sloten meestal overeenkomsten, slechts voor enkele regimenten of vendels, in die vrijwilligers zich lieten aannemen. Later werden deze wervingen meer de zaak van bijzondere personen. Deze verbrokkelingen van het krijgswezen, de pensioenen en jaargelden, die daarvoor aan vele aanzienlijke onderdanen van het Eedgenootschap werden uitbetaald, maakten Zwitserland afhankelijk van buitenlandse mogendheden en hun staatkunde, en waren daarom de oprechte vrienden van hun vaderland een doorn in het oog.

Ten opzichte van het *Godsdienstig leven* heerste er in Zwitserland, hoewel de Pausen in de middeleeuwen ook dáár hun oppermacht poogden te vestigen, een tamelijke vrijzinnigheid en vrijheid, die de hoge geestelijkheid meermalen, maar vruchteloos, poogde te fnuiken. Zo weigerden Bazel en Muhlhausen Keizer LODEWIJK, die door CLEMENS VI [1328] in de ban was gedaan, als een ketter te beschouwen. Zij wilden van de Pauselijke vrijspraak van de zonden en de aflaat niets weten, of dwongen die hun legaten met geweld af. De Zurichers gaven hun geestelijken de keus, om ondanks de ban, hun betrekkingen uit te oefenen of te vertrekken. Verscheiden kantons hadden vastgesteld, dat alle, bijzonder de geestelijke personen, in de eerste plaats aan de landswetten zouden onderworpen zijn. Bedelmonniken werden in onderscheiden steden niet gedoogd. De zeden van de overige monniken, die zich in Zwitserland hadden gevestigd, waren van de instellingen van de stichters van hun orden vreemd geworden en zeer verbasterd. Hoogmoed, heerszucht, wellust en onkunde maakten hen, zelfs in de ogen van het volk, verachtelijk en bespottelijk. De Pauselijke Vikaris van het Bisdom Constanz, FABER, getuigde, dat hij geenszins op taalkennis roem kon dragen, daar hij van het Hebreeuws niets, van het Grieks nauwelijks iets, van het Latijn slechts weinig verstond. Hij voegde er bij, dat hij trouwens geloofde, dat men ook zonder het Evangelie vreedzaam en broederlijk kon leven.

De rechte Godsdienstkennis was bijna geheel verloren gegaan en alom heerste de grofste onwetendheid. De leerstukken over het oppergezag van de Paus, de broodsverandering in het H. Nachmaal, de zeven Sacramenten en de Heiligen werden, zo niet bij uitsluiting behandeld, dan toch op de voorgrond gesteld. De openbare Godsdienstoefeningen waren een ijdel spel geworden. Men leerde het volk de overblijfsels van Heiligen vereren, op pelgrimages hoge prijs stellen, en overreedde het bovenal van de noodzakelijkheid van de zielmissen. ZWINGLI zegt, dat men meer over allerhande oudwifse fabelen van VESPASIANUS, over de zweetdoek van

VERONICA en de daarmee verbonden mirakelen, over de melaatsheid van CONSTANTIJN de Grote, over tienden, missen en aflaten, dan over Gods Woord predikte. Zelden drong men aan op recht geloof en reinheid van hart en wandel. maar hoe kon dit bijna anders in een tijd, waarin de zedeloosheid van sommige Pausen en een groot deel van de hoge geestelijkheid ten top was gestegen? Wie hoorde niet van de euvelheden van een INNOCENTIUS VIII, een ALEXANDER VI, een JULIUS II en anderen, die als schandvlekken van het Christendom en van de mensheid in de geschiedenis gebrandmerkt zijn? Bisschoppen en abten waren, in plaats van herders van de kudde, grijpende wolven geworden.

Zulk een stand van zaken moest bij een volk, dat minder verdorven was, en waar het gezond verstand nog veel recht behield, onvermijdelijk ergernis verwekken; natuurlijk droeg een volk, dat met zucht naar vrijheid was vervuld, en een levendig besef van zijn rechten koesterde, zulk een juk niet dan met weerzin. Het ontbrak er niet aan mannen, die als voorlopers van een schoner en beter stand van zaken konden worden beschouwd. Al vroeger had ARNOLDUS de Brescia, en later, korte tijd vóór de Hervorming, FELIG HAMMERLIN, de fakkels van de verlichting gezwaaid. Enkele vonken, die hier en daar waren opgevangen en bewaard gebleven, strekten om de brand te helpen stichten, die voor hout, hooi en stoppelen, die men tot de bouw van JEZUS kerk had aangebracht, vernielend zou wezen. Zurich kon op een JACOBUS CHAM, NICOLAAS BÜNGU en NIESSLI, Bazel op zijn PELLICANUS wijzen, als op morgensterren, die een betere dag aankondigden. FROBEN en FROSCHAUER, de eerste te Bazel, de laatste te Zürich, waren, als mannen van ijver in het vak van de Boekdrukkunst, alleszins geschikt, om het licht van de wetenschap van oude wijzen en nieuwe denkers te verspreiden. Om dit één en ander kon men van Zwitserland, althans van het grotere gedeelte daarvan, het woord als van toepassing beschouwen, dat van menig belangrijk tijdsgewricht in de geschiedenis geldt: “toen de brandstof bereid lag, kwam de vonk van boven!” God zond de man, die dáár de wensen van de beter denkenden zou helpen vervullen.

EERSTE HOOFDSTUK

ZWINGLI'S jeugd en jongelingsjaren; zijn ambtsbediening in Glarus en Einsiedeln

Te Wildhaus, een bergdorp in het Toggenburgsche, leefde HULDREICH [ULRICUS] ZWINGLI, als Ambtenaar of Schout, met zijn vrouw MARGABETHA MEILI, in burgerlijke welstand, en in het bezit van de algemene achting. Acht zonen en twee dochters waren de vruchten van hun huwelijk. De derde van die zonen, geboren de 1ste januari 1484, ontving de naam van de Vader. Onder de trouwe zorg van de ouders, in de vrije Alpenlucht, en onder de genietingen, die het herdersleven aanbiedt, wies de knaap op, die vroeg al vernuft en schranderheid, maar ook een hart beloofde, dat voor het schone van de Natuur, zowel als voor dat van de muziek open stond.

De gunstige aanleg, die zich bij hem openbaarde, deed de ouders besluiten, om hem gelegenheid te geven tot wetenschappelijke ontwikkeling. Zijn oom van vaders zijde, BARTHOLOMAEUS ZWINGLI, Prediker en Decanus te Wesen; nam hem tot dat einde bij zich. Al in zijn tiende jaar was hij bekwaam genoeg, om naar Bazel te worden gezonden, dat toenmaals door zijn scholen beroemd was. De leraars aan deze scholen, die meest slechts in grotere steden bestonden, waren gewoonlijk geestelijken, die vanwege de regering, of uit vrome stichtingen, meestal zeer matig waren bezoldigd. Daarom mochten zij, waar dit het geval was, ook schoolgeld, of wel levensmiddelen eisen. Het geld werd door de armere scholieren, die al zingende langs de huizen rondgingen, vooral tegen Nieuwjaar en op de hoge feesten ingezameld, het onderwijs omvatte drie vakken: Latijnse spraakkunst, muziek, vooral gezang, en redeneerkunde, die meest in de behandeling van spitsvondigheden en ijdele woordenkramerij bestond. Vrees voor de roede van de meester was de voornaamste drangreden tot vlijt. Desniettemin heerste er bij de meeste leerlingen een geest van losbandigheid, die vooral veroorzaakt werd door het zwerven van de ene school naar de andere, en waarbij de oudste, dikwijls knapen van ruim twintig jaren, de toon gaven.

Het was gelukkig voor ZWINGLI, dat hij voor zulk een avonturierleven bewaard bleef. Zijn leermeester te Bazel, GEORG BINZLI, die hem van gunstige zijden leerde kennen, onderscheidde en beminde hem, en ried hem zelfs aan, een hogere leerschool te bezoeken. Met achting en dankbaarheid, die jaren niet deden verkoelen, scheidde ZWINGLI van hem, om zich naar Bern te begeven, ten einde zich daar, onder de leiding van HEINRICH WÖLFELI, verder op de wetenschappen toe te leggen.

Het Latijn werd toen meest geleerd, om de kerkdienst, het gezang en het lezen van de mis. Men had zich daarbij moeten bepalen tot handboeken, die dikwijls even gebrekkig waren als de leermeesters zelf. Zo leerden de toekomstige geestelijken een menigte van woorden, die, schier zonder zin in de prediciën aangehaald, toch bij de onkundige menigte voor bewijzen van geleerdheid golden. Sinds de uitvinding van de boekdrukkunst echter, waren de voornaamste werken van de oude Romeinen, die vroeger slechts in zeer kostbare afschriften bestonden, in groten getale gedrukt. Nu konden ijverige leermeesters deze bestuderen en voor anderen verstaanbaar maken. Welk een verschil met het voormalige onderwijs! Hier vonden de jongelingen, in plaats van het verminkte monnikenlatijn, een gekuiste, sierlijke, krachtvolle taal, en tegelijk de geschiedenis van een volk, dat, zo lang zijn staat een gemenebest was, voor de Zwitsers in verschillende opzichten een heerlijk voorbeeld opleverde.

Twee jaren had ZWINGLI te Bern doorgebracht, toen hij in slaat werd gekeurd om de

Hogeschool te bezoeken. Met een dankbaar aandenken verliet hij zijn trouwe leermeester, die later nog zijn leerling werd, en als grijsaard zelfs de bij Kappel gesneuvelde held zijn klaagzangen wijdde.

Bazel, Parijs, Wenen, Krakau en Padua waren de Hogescholen, die de Zwitsers in die dagen hij voorkeur bezochten. In 1499 ging ZWINGLI naar Wenen, en vond daar twee landgenoten, aan welke hij zich bijzonder aansloot: JOACHIM VAN WAADT [VADIANUS] uit St. Gallen en HENDRIK LORITE [GLAREAN] uit Glarus. Daar legde ZWINGLI zich eerst voornamelijk toe op de wijsbegeerte, voor zo ver deze, in die tijden, die naam dragen kon. Maar weldra leerde ZWINGLI aan de hand van de helderdenkende en vrijsprekende Romeinen, het heilloos spel, dat onder de schijn van vorsen naar de waarheid gespeeld werd, doorzien, en de gehele school van bedrog en waan verachten. Daarentegen schijnt hij, wel slechts eerst door vertalingen of uittreksels, met de Grieken bekend geworden te zijn, die, in grondig onderzoek en in vakken van kunst en smaak, de leermeesters van de Romeinen waren. De wonderen van de Natuur en de ontdekkingen van de aardrijkskunde hielden ook de geest van onze Zwitserse jongelingen bezig, die door zulk een edel streven eendrachtig met elkaar waren verbonden, terwijl zij in de gezellige omgang deelden van ECK, FABER en anderen, die wij later, toen de dagen van ernstige, mannelijke werkzaamheid aangebroken waren, onder ZWINGLIS hevigste vijanden vinden.

De zeden waren in die tijd lichtzinnig, en vooral was er in de grote stad overvloedige gelegenheid tot allerhande genietingen. Het was voor jongelingen, die aan zichzelf waren overgelaten, soms moeilijk, om niet maat en perk te overschrijden. Maar juist dat, wat de vrome dweperij later in ZWINGLI gispte, zijn smaak voor muziek, hield hem van het lage en gemene af. Zijn vroeg verkregen besef van de waarde van de tijd, leerde hem die in acht nemen, terwijl het verheven ideaal, dat hem en zijn vrienden voor ogen stond, en hun jeugdige plannen van toekomstige grootheid, hen van de poelen van de verleiding af hielden, tot dat later zuiverder Godsdienstige inzichten hen beter bewaarden, hoger verhieven, meerdere zedelijke sterkte verleenden.

Zo keerde de jonge Zwitser, na een tweejarig verblijf in Wenen, krachtvol en gezond naar lichaam en geest, en voor het vak van wetenschap berekend, naar zijn Vaderlandse bergen weer. Dij schijnt echter slechts kort onder de zijn gebleven te zijn. De landelijke woning was voor hem, ter bereiking van zijn bestemming, niet voldoende. Men bood hem, aan de school te Bazel, een leerstoel aan, vooral in de talen en hier maakte hij een begin met zijn meer openlijke werkzaamheid [1502]. Niettemin zette hij ijverig zijn studiën voort. Hij verbond zich tot dat einde met LEO JUDA, die later trouw met hem verenigd bleef, en zijn ijverige medehelper werd.

Nu kwam ook het ogenblik, waarin ZWINGLI meer rechtstreeks zich op datgene toelagde, wat het voornaamste oogmerk van zijn wetenschappelijk streven, ja het hoofddoel van zijn leven worden zou.

In Bazel vond hij in THOMAS WYTTEBACH, geboortig van Biel, een leraar van de Heilige Wetenschap, die geschikt was, hem daarvoor lust en liefde in te boezemen en zijn ijver te besturen. Hij grondde de beoefening van de Godgeleerdheid op de Bijbel, en had zich, al vóórdat hij met LUTHER bekend was geworden, tegen menig misbruik in de Kerk aangekant. Al toen waren verlichte mannen de verdorvenheid van de geestelijken, hun domme aanmatiging en onverdraagzaamheid moe; ja alom wachtte men op het rijzen van het licht, dat de heersende nacht zou verdrijven. Hier en daar vond men nog wel vrome mannen, die in ootmoed en kinderlijk geloof, werken van de liefde uitoefenden, en een zegen werden voor de kring, waarin zij arbeidden;

maar mochten zulke karakters voor rustige dagen berekend en genoegzaam zijn, de toenmalige tijd eiste krachtige helden, die het werk van de hervorming durfden ondernemen, zonder voor zwaarigheden terug te deinzen; de kanker, die aan het zedelijk leven knaagde, eiste vlijm en venijn. Maar deze moesten ook toegerust zijn met de wapenen van de wetenschap, om de tegenpartij zo mogelijk te overtuigen, althans hun dwalingen en aanmatigheden aan te wijzen, zonder daarom het kinderlijk geloof te verliezen. In het jaar 1512 verkreeg ZWINGLI de waardigheid van Magister [Meester van de vrije kunsten]. Hij noemde zich echter nooit zo. Hij placht te zeggen: “één is ons aller Meester: CHRISTUS.”

Nu echter zou hij, in de ouderdom van twee en twintig jaren, Bazel verlaten en de betrekking aanvaarden, die de hoofdbestemming van zijn leven wezen zou. JOHANNES STUCKI de Pastoor te Glarus, was in 1506 overleden. Vermoedelijk door zijn oom, misschien ook door zijn vriend GLAREAN aanbevolen, werd de jonge man gekozen ter vervulling van die plaats. De Bisschop van Constanz verrichtte de priesterwijding en bevestigde deze keus. Over Rappersweil, waar hij zijn eerste predicatie hield, en Wildhaus, waar hij zijn eerste mis las, kwam hij tegen het einde van het jaar derwaarts. Hij vond er een bedrijvig, nijver volk, dat najverig was op zijn vrijheid, krachtig, en met een open hoofd en hart voor de waarheid. De nieuw leraar, die niet voornemens was een huurling te wezen, kon verwachten, dat men zijn gangen zou nagaan, hij kon op vijanden en vrienden rekenen. In zulke omstandigheden is er slechts één middel, om zich inderdaad staande te houden, namelijk, trouw aan plicht en overtuiging; één steun, die niet wankelt, het vertrouwen op hogere ondersteuning, die degenen niet begeeft, die oprecht het goede wil. Aan beide hield ZWINGLI zich, en bekommerde zich zo minder, over oordeel en gepraat van de mensen. Zijn vurige geest, zijn heldere blik en zijn open karakter, boezemden hem weezin in, tegen huichelachtige fijmelarij. Hij was blijmoedig en vrolijk, zelfs tot enige moedwil toe; maar diep ernstig, zodra het de zaak van de wetenschap of het heilige betrof, vol innige belangstelling in zaken van zijn gemeente of van het Vaderland. Steeds zette hij zijn Bijbelstudiën voort. Hij had een eigenhandig afschrift gemaakt van de brieven van PAULUS, in klein formaat, dat hij steeds bij zich droeg, en waarin hij kanttekeningen maakte van de beste uitleggers, of zijn eigen opmerkingen en gedachten aantekende.

Al toen was de Bijbel het hoofdvoorwerp van zijn studiën, gelijk blijkt uit een brief van 1522. Hij schrijft: “Ik ben in mijn jonge jaren in menselijke wetenschappen zo ver gevorderd, als bijna iemand van mijn leeftijd. Toen ik nu voor zeven of acht jaren begon, mij op de Heilige Schrift toe te leggen, wilden de Filosofie en de Theologie van de twistzoekers, allerhande tegenwerpingen maken. Toen kwam ik eindelijk zó ver, dat ik dacht: u moet alles laten liggen, en Gods mening enkel uit Zijn eigen, eenvoudig Woord pogen te verstaan. Toen begon ik God te bidden om licht, en nu begon de Schrift, hoewel ik deze alleen las, mij veel duidelijker te worden, dan wanneer ik vele verklaarders en uitleggers gelezen had.”

Hoewel Zwingli daarmee nu al het reformatorisch standpunt innam, en ook krachtig tegen het toenemend zedenbederf ijverde, schijnt hij zich toch in zijn leerredenen, gedurende zijn verblijf te Glarus, binnen de perken van de aangenomen kerkleer te hebben gehouden. Hij zelf stelt het begin van zijn pogingen tot een hervorming eerst in het jaar 1516. Hij wilde eerst zichzelf een vast standpunt verschaffen, en legde zich daarom dag en nacht op de beoefening van de Heilige Schrift toe. Krachtdadiger verzette hij zich toen al tegen misbruiken, die in het staatkundige waren ingeslopen, bijzonder tegen het inmengen van de Zwitsers in de geschillen van de naburige Staten,

tegen de uitbetaling van jaargelden van vreemde Vorsten aan voorname Zwitsers, ten einde deze voor hun belangen te winnen, en tegen de verhuring van Zwitsers aan vreemde Mogendheden. De omstandigheden van die tijden, eisten hem daartoe dringend op. Haat tegen Frankrijk, dat vroeger, door Zwitserse huurbenden ondersteund, zich van Milaan had meester gemaakt, maar nu zijn helpers verwaarloosde; bemoeiingen van de Paus, die door aflaten en zegenspreking de Zwitsers zocht te winnen, opdat deze de Keizer zouden bijstaan om de jongen SFORZA weer in het bezit te stellen van het hem ontroofde Hertogdom; uitzichten om het gebied van de Republiek met Lugano en Lucarno te vergroten: dat alles verenigde zich, om de oorlog met Frankrijk als rechtvaardig en tevens voordelig te doen voorkomen. Zo besloot men tot een krijg, die de Zwitsers, maar thans onder hun eigen vanen en legerhoofden, zouden voeren.

Nog in de jaren van de jeugd ontwaakte ook in ZWINGLI de krijgshaftige geest, die de Zwitsers zo eigen was, hoewel hij ook de oorlog als een ongeluk beschouwde buiten hetwelk men soms echter niet kon, en dat dan zeker in het plan past van Hem, Die met ondoorgrondelijke wijsheid alles regelt. Bij zulk een zielsgesteldheid en wijze van beschouwen, weigerde hij dan ook niet de banier van Glarus naar Italië te volgen, hetgeen, trouwens, al zijn plicht was als prediker in de hoofdplaats van het kanton; want waar die banier waaide, bevond zich de hoogste staatsmacht, terwijl ieder die deze volgde, het zegt van stemming in aangelegenheden van de Staat uitoefende. Neiging en plicht verenigden zich zo, om ZWINGLI aan deze veldtocht als veldprediker te doen deelnemen. In een Latijnse brief deelt hij de hoofdgebeurtenissen aan zijn vriend VADIANUS te Wenen mede. Hij beschrijft de slag bij Ravenna, de inneming van Padua en de uitslag van de oorlog op een wijze, die zijn deelneming in die voorvallen in een helder licht stelt.

In menig opzicht werden deze veldtochten voor ZWINGLI een rijke leerschool. Bijzonder gingen zijn ogen open voor het heilloze en zedenbedervende, van de bemoeiingen van de Zwitsers in buitenlandse staatsaangelegenheden, en de loondienst onder vreemde Mogendheden. Het is onzeker hoe lang hij aan de oorlogen in Italië heeft deel genomen. Met zekerheid weet men, dat hij de veldtochten van 1515 nog heeft bijgewoond. Zes dagen vóór de slag bij Marignano, predikte hij op het plein voor het raadhuis te Monza. WERNHER STEINER die hem hoorde, zegt: "Had men hem gevolgd, er was minder bloed vergoten en de eedgenoten hadden zich voor menige schade bewaard; maar tweedracht heerste in hun gelederen, Frans goud en Franse beloften ontvlamden ons, en de trouwgeblevenen ontbrak een opperhoofd."

De reuzenkamp van Marignano eindigde met de nederlaag van de Zwitsers en hun partij. De terugkerenden vonden in hun Vaderland droefheid en verwijtingen. Ook van de kansel hoorde men die, en ZWINGLI, de leraar in de hoofdplaats van het kanton, die ooggetuige was geweest van de ramp, meende, dat hij niet mocht zwijgen. Zonder schroom, zonder vrees voor de aanzienlijken, die, hoewel voor een korte tijd tot zwijgen gebracht, weldra gehoor gaven aan de inblazingen en beloften van Frankrijk, stelde hij de schandelijke kunstgrepen, die daarbij gebezigd werden, in het licht, en wekte hij het volk tot mannelijke tegenstand op. Maar de listige verleiders hadden hun maatregelen te wèl genomen en bewerkten weldra een eeuwige vrede met Frankrijk.

Maar nu begon ook hun haat te woeden tegen hem, die, voor de zaak van het recht en van het Vaderland, zijn stem zo moedig had durven verheffen, tegen de geestelijke, die zich in staatszaken had gemengd; tegen de boerenzoon uit het vreemde Land, die de groten uit de aanzienlijkste geslachten had durven aantasten; tegen hem, die anderen berispte en zelf niet rein was. Hebzucht, nijd, huichelarij en bekrompenheid

verenigden zich met elkaar. Er werd gefluisterd, gelasterd, samengespannen. Men rustte niet vóórdát ZWINGLI verlangde te vertrekken en werkelijk vertrok.

Wij rekenen het nodig, om het in deze door ZWINGLI gehouden gedrag enigszins te toetsen. Men kon hem beschuldigen, dat hij zich in staatszaken mengde. maar dan houde men ook in het oog, dat bij burger was van een gemenebest, dat zijn burgers daartoe vrijheid gaf. Hij eerde de oude geslachten, zo lang die aan de oude deugden getrouw bleven. De aanzienlijke, die zich aan het welzijn van het Land vergreep, was in zijn ogen strafwaardiger dan de geringe. Wat de beschuldiging betreft, dat hij zelf zijn handen niet rein zou hebben gehouden, deze berustte dáárop, dat de Pauselijke Nuntius in hem de geleerde van verdienste onderscheidde, en hem daarom een jaargeld van vijftig gulden had toegelegd. ZWINGLI had het dan ook altijd aan boeken besteed, en deed later daarvan afstand.

Maar ook zijn zedelijk leven werd als een grond van beschuldiging aangevoerd, het waren niet enkel bekrompene dweepers en zwartgallige mensenhaters, die in Zijn liefde voor de muziek en zijn zucht tot gezelligheid een aanstoot vonden; maar ook edel-denkende en onbevooroordeelde mannen betreurden het, dat Zijn betrekkingen tot het vrouwelijk geslacht niet altijd binnen de perken van de betamelijkheid en welvoegelijkheid bleven. Tevergeefs zou men pogen te ontkennen wat ZWINGLI zelf beleed, wat hem als afdwaling van zijn jeugd berouwde, en wat hij door verdubbelde trouw aan zijn plicht, en in zijn beroep zocht te vergoeden. Is er iets wat hem enigermate kan verontschuldigen, dan zijn het de toenmaals heersende zeden, de toegevendheid van hen, die over hem en anderen gesteld waren, en die zich ook aan die verkeerdheid schuldig maakten, en de inschikkelijkheid, waarmede de openlijke mening zulke misstappen beoordeelde. Ook waren die, blijkens het ontslag, dat men hem te Glarus gaf, niet van zulk een grove aard, dat men daarom zijn karakter overigens geen recht liet weervaren, en hij genoot de bijna algemene hoogachting¹.

De krachtvolle man had nu zijn eenëndertigste jaar bereikt, en al menig blijk gegeven van zijn kennis en zijn moed. Wat zijn Godsdienstige inzichten betreft, verkeerde zijn ziel nog in een toestand van gisting en strijd. Aan de ene zijde stond de Kerk, die hem tot Priester had gewijd, met haar stijve, alles bepalender en beperkende leervorm, met haar verjaarde, maar toch voor heilig gehouden instellingen, waaraan men niet roeren kon, zonder in het oog van de meesten, een heiligschennis te bedrijven; aan de andere kant, stond de eeuwige waarheid, die geen menselijke macht kan verwringen, verheven boven besluiten van Pausen en Kerkvergadering, die waarheid, die de edel-denkende met kracht boeit, die heilige rechten heeft, die het waardigste voorwerp is, waarnaar de mens kan streven. En ZWINGLI behoorde niet tot hen, die, door onberedeneerde onderdrukking van het verstand, door schuw toestemmen van wat hun eens als waarheid werd voorgepraat, eenzijdig en kortzichtig een gemakkelijkgeloof aankleven, en het: wee! over al wat in hun oog nieuwigheid is, uitroepen: nee! door moedig eigen onderzoek, door ernstig nadenken, kwam hij tot een waarachtige overtuiging van de waarheid van de Heilige Schrift, en van de zegenvolle kracht van het daarop gevestigd geloof.

Hij schrijft aan de nonnen te Oedenbach: “goede wijn smaakt de gezonde wèl,

¹ Rooms Katholieke schrijvers hebben ZWINGLIS jeugdige feilen breed uitgemeten. Maar bij deze en andere beschuldigingen van die aard, nemen wij de vrijheid, hen te wijzen op AUGUSTINUS en HIERONYMUS, die in hun bekentenissen geen misstappen verzwijgen, wier belijdenissen hun tot eer strekken mogen, maar die toch tot zulke beschuldigingen geen recht laten. Wij wijzen hen op het zeer onheilige leven van zo menige Heilige Vader of Paus.

versterkt en vervrolijkt hem, en verwarmt het bloed. Wie de koorts heeft, vindt er echter geen smaak in, en mag hem niet drinken, ja hij verwondert zich, dat de gezonden die drinken kunnen. Dat is niet de schuld van de wijn, maar van de ziekte. Zo is het ook met Gods Woord. Het is rein en de mensen tot hun heil gegeven. Wie krank is kan het nochtans niet verdragen, niet verstaan en aannemen. Dat diene tot antwoord aan diegenen, die dwaselijk zeggen, dat God en Zijn Woord niet begrepen willen wezen, dat men zijn verstand moet gevangen nemen, alsof God ons in verzoeking wilde brengen.”

Om nu op dit standpunt, namelijk dat van de vaste overtuiging, die uit zulk een overeenstemming van geloof en wetenschap geboren wordt, vaste voet te winnen, was het verblijf te Einsiedeln voor ZWINGLI alleszins dienstig. De roem van dit klooster van de orde van BENEDICTUS was wijd en zijd verbreid. Naar men zegt werd het in de negende eeuw gesticht, op dezelfde plaats waar eerst slechts de kluzenaarshut van de Duitse Graaf MEINHARD stond. Na diens gewelddadige vermoording door rovers, van wie de Legende zegt, dat zij door raven zouden ontdekt geworden zijn, stond deze enige tijd ledig. In de tiende eeuw, toen de heilige Erenam, Bisschop van Constanz, de daar gestichte kapel zou inwijden, hoorde men 's avonds tevoren een gezang van onzichtbare stemmen, en toen de volgende dag de plechtigheid zou beginnen, liet zich driemaal een stem horen met de woorden: “Houdt op, zij is door God gewijd.” Jaarlijks werd dit feest van de Engelwijding gevierd, terwijl LEO VIII door zijn bul, die de bezoekers van het klooster aflat van hun zonden verzekerde, duizenden van bedevaartgangers derwaarts lokte. Door deze en door de geschenken van vele groten werd het klooster rijk. Toen echter in het vervolg de geschenken kariger werden, kwam de hooggeprezen wonderdadige kracht van een Mariabeeld te hulp, en voerde het klooster duizenden van bezoekers en geld in overvloed toe. De Abt had de rang van Vorst, en de monniken stamden af van adellijke geslachten. Men kon ternauwernood verwachten, dat zij al wat de adel van die tijd onderscheidde, alle overmoed, alle lust tot weelde, alle adellijke genoegens ten enenmale zouden hebben verloochend. Althans KONRAD VAN HOHENRECHBERG die in het begin van de zestiende eeuw aan hun hoofd stond, bekommerde zich luttel om wierookvat en koorgezangen, en weet het zijn bloedverwanten geen dank, dat zij zijn hoofd in de monnikskap hadden gestoken.

Hij schiep behagen in de jacht, en bij het zien van zwaarden werd zijn strijd lust wakker. Overigens was hij een open man van een rondborstig karakter, wars van veinzerij en gehuichelde vroomheid, die gaarne oprechte Godsdienstigheid zag. Hij achtte waarlijk geleerde mannen, hoewel hij bescheiden bekende, dat hij hen niet altijd begreep. Hij onttrok zich zo veel mogelijk aan het lezen van de mis. Hij zei: “Is CHRISTUS in het brood, dan weet ik niet, hoe u zo vermetel kunt zijn. Ik tenminste, ik, arme monnik, ben niet waardig, dat ik Hem aanzie, veel minder, dat ik Hem offer. Is hij er niet in, wee mij! wanneer ik in plaats van God slechts brood offerde, en dat door het volk liet aanbidden!”

Namen geleerden in hun twistredenen een al te hoge vlucht, dan brak hij de woordenstrijd soms plotseling af en zei: “Waartoe dient al dat gebabbel? Nu, en aan mijn einde zeg ik met DAVID: “Erbarm u over mij, mijn God! naar uw goeder-tierenheid en tred niet met uw knecht in het gericht.” Naar het overige vraag ik niet.” Hij was een ruwe diamant in een slecht bewerkte, maar kostbare kas gevat. Verder was hij een trouw en waakzaam voorstander van de rechten van zijn kloosters. Onder hem stond als bestuurder van het Baron THEOBALD VAN GEROLDSECK. ZWINGLI schrijft van hem: “Met zijn geleerdheid is het maar tamelijk gesteld, maar

hij kent de waardij van de wetenschap en stelt hoge prijs op de omgang met geleerden." Hij wenste in dit opzicht het klooster een goede naam te verschaffen, daarom beriep hij ZWINGLI derwaarts en verheugde zich zeer, toen hij hem bereidwillig vond. Hij sloot met ZWINGLI de 14e april 1516 een overeenkomst, volgens die deze, als plaatsvervanger van de Pastoor te Einsiedeln, op zich nam, om het prediken en de zielzorg waar te nemen, waarvoor hij een plaats aan de kloosterdis, twintig gulden jaarlijks en een bepaald gedeelte van de biechtpenningen en het geld voor de zielmissen zou bekomen, terwijl hem bovendien de eerste pastorie werd toegezegd, die ter begeving van de bestuurder zou staan.

In de zomer van hetzelfde jaar begaf de man, die al in de school van het leven beproefd was, zich in de stilte en afzondering van het klooster, waarin men bezwaarlijk kon verwachten, dat bij het zou uithouden. Altijds, ook wanneer men voor de gunstiger zijde van het kloosterleven niet verblind wil wezen, hoe veel verkeerd is er aan het verbonden. Het was dikwijls een school van de zelfverloochening, een toevluchtsoord voor de ijverige beoefenaar van de wetenschappen, een inrichting ter uitoefening van werkdadige menslievendheid. In tijden, waarin willekeur en tomeloosheid heersten; de bloedwraak voor plicht werd gerekend; de ijzeren lichamen en zielen door niets werden aangedaan, en gewelddaad op gewelddaad volgde, boezemde het verblijf in een klooster meerdere menselijkheid in; het leerde zachtere zeden, de trots werd er verootmoedigd, de bandeloosheid de teugel aangelegd. In haar nabijheid heerste vrede; de handwerksman en de landman vonden er aanmoediging en arbeid. Wie erkent niet dankbaar de verdiensten, vooral van de Benediktijners, die de weinige handschriften, die de woestheid van vroegere eeuw en barbaarse volken had gespaard, bewaarden en afschreven? Wie vereert niet van harte, de Augustijner monniken op de St. Bernhard, de barmhartige zusters en de goede scholen in sommige kloosters? Maar wie gevoelt ook niet, dat die kloosters, in het algemeen, met het rechte idee van het leven in strijd zijn; dat van de traagheid, de bekrompenheid er rijkelijk voedsel vindt; dat zij dikwijls de kweekscholen waren van zedeloosheid en huichelarij; dat de voor heilig geachte luiheid en wellust er ten top werden gevoerd? En dat de som van het kwaad dat van het goede ver overtrof, blijkt overvloedig zelfs uit Katholieke schrijvers van die dagen. Daarom kon het verblijf in het klooster, gedurende enige jaren, voor ZWINGLI verkieslijk wezen, hij kon daar in de stille cel zijn tijd wijden aan de ongestoorde beoefening van de Godgeleerdheid, ook wanneer hij later weer zou verlangen om deze te verlaten.

Daarbij kwam ook nog het eigendommelijke en onderscheidene wat Einsiedeln, als een plaats, die door duizenden bedevaartgangers werd bezocht, voor hem moest hebben. Het is in het algemeen een bewijs van ongevoeligheid, wanneer de mens aan plaatsen, waar iets wezenlijk groots voorviel, niets hartverheffends ontwaart. De begeerte naar zulke indrukken voerde in de middeleeuwen velen naar Palestina, en hoe menige plek is daar alleszins geschikt, om de ziel met ernst en weemoed te vervullen. Op de velden waar heilige strijd werd gevoerd, aan oorden waar weldoeners van de mensheid hebben geleefd en gewerkt, ontwaken grote herinneringen en treffende gedachten; menige nederige grafheuvel, overleveringen uit grijze voortijd, hebben dikwijls iets roerends. In zo ver liggen pelgrimstochten in de aard van de mensen en verdienen zij geen beschimping. Doch wanneer de hand van mensen het waagt, aan zulke plekken het opschrift te stellen: hier is volkomen aflat en vergeving van schuld; als de sterveling inbreuk maakt op de rechten van de eeuwige Rechter; als hij, door de waan van daaraan verbonden heiligheid, de zonde door zulke tochten bevordert; als daar eene markt wordt geopend van miraculeuze medailles en reliquiën;

wie kan het dan wraken, dat daarbij de verontwaardiging van de denkende mens ontwaakt, dat het waarlijk vroom gemoed daardoor wordt geërgerd?

En zulke tonelen zag ZWINGLI nu dagelijks. Hoe treurig moest hem de onkunde van de menigte en het bedrog, dat daarmee zijn voordeel deed, voorkomen, wanneer hij 's nachts het Evangelie, die bronwel van licht en waarheid en liefde opende! Hoe stuitend moest hem dan het heilloze spel wezen, dat hij met het Heilige zag spelen! Hoe riep dat hem op, om zich daartegen aan te kanten; en dit zoveel te meer, naarmate hij zag, dat duizenden uitzagen naar iemand, die moed genoeg had, om de kamp te wagen, en verschillende stemmen hem opwekten, om die man te worden. Zo schreef JOHANNES OEGHSLIN, in Stein, aan zijn vriend FABRICIUS: "Deze is het, van wie ik u niet genoeg kan vertellen, die boven alle Zwitsers uitmunt, die rondom zich kennis en licht verspreidt." De Duitser NESENIUS schreef hem "Wie onze geestelijke ziele-dwingelanden kon verdrijven, zou meer doen voor de ware Leer van CHRISTUS, dan hij deed, die de woeste Turken verjoeg. Mijn ZWINGLI ga toch voort in het werk, dat ten zegen van ons volk moet gedijen."

Ook bij GEROLDSECK vond hij aanmoediging om stouter op te treden. Deze veroorloofde hem, alle wetenschappelijke hulpmiddelen aan te knopen, die hij behoefde, en verheugde zich in de uitbreiding van de kloosterbibliotheek. ZWINGLI herinnerde zich altijd dankbaar zijn ondersteuning en bescherming, en zei later tot hem: "Nooit hebt u, nadat u uw hand aan de ploeg had geslagen, omgezien. U bent, weliswaar, de vriend van alle geleerden, maar mij hebt u als een vader bemind; u hebt mij niet enkel tot uw vriend gekozen, maar ook tot uw vertrouweling, gemaakt. Ga voort gelijk u begonnen bent; sta vast! God zal u eindelijk tot het doel voeren. Niemand ontvangt de kroon, voordat hij eerst mannelijk heeft gestreden." Gaarne ging hij later, op last van GEROLDSECK, naar het aan Einsiedeln onderworpen nonnenklooster Fahr, om de vrouwen daarin te ontslaan van het zingen bij de vroegmis, haar verlof te geven tot het lezen van de Duitse Bijbel, en ieder, die zoiets verkoos, toe te staan, het klooster te verlaten en zich in het huwelijk te begeven.

Zijn krachtigste wapen vond hij meer en meer in het levende Woord. Voorzichtig en langzamerhand verzette hij zich in Einsiedeln tegen menig misbreuk, en leerde hij, dat de vergeving van de zonden niet bij de maagd MARIA, maar alleen bij CHRISTUS moest gezocht worden. Hij leerde, niet meer zo veel waarde te hechten aan de aflat, aan bedevaarten, geloften en geschenken aan kloosters, aan zielmissen en verdiensten van het kloosterleven. In dit alles werd hij getrouw en belangeloos door de Abt en GEROLDSECK ondersteund, terwijl mannen als ZINK, OECHSLIN en SCHMIED hem ter zijde stonden. Dus ijverde ZWINGLI, op een wijze, die aan de krachtige taal van de oudste kerkvaders deed denken, zonder zich te bekreunen aan de baat of de laster van sommigen van de kloosterbroeders.

Nu werd men ook te Rome meer opmerkzaam, maar zonder de hoop, om hem te winnen en te behouden, op te geven. ANTON PUCCI, Nuntius van de Paus, schreef aan ZWINGLI, uit Zürich, een brief van de 24e augustus 1518, waarin hij hem bevorderingen aanbiedt en vooruitzichten opent, die inderdaad uitlokkend mochten genoemd worden, ingeval hij zich aan Rome onderworpen wilde betonen; maar dit maakte weinig indruk op de vrije, edele geest van onze hervormer. Hoe vastberaden hij in dit opzicht nu al was, zien wij uit een brief aan VALENTIN COMPAR, oud landschrijver in Uri van 1525. "Weet," zegt hij, "lieve VALENTIN! wat ik bewijzen kan met mensen, die nog leven, dat ik, voor er nog twist ontstaan was, met voorname Kardinalen, Bisschoppen en Prelaten over de dwalingen in de leer gesproken en hen gewaarschuwd heb, dat zij beginnen zouden met de misbruiken af te schaffen, opdat

zij grotere schade voorkwamen. Ik heb al voor acht jaren te Einsiedeln aan de Heer Kardinaal von SITTEN betuigd, dat het Pausdom op slechte gronden rustte, en zoiets steeds met de kracht van de Heilige Schrift. Dat hebben de Hoogwelgeboren Heer DIEBOLD VON GEROLDSECK, Meester FRANZ ZINK, DR. MICHAEL SANDER, die alle drie nog in leven zijn, dikwijls gehoord, en meermalen zei de Kardinaal tegen mij: “Helpt God mij ooit aan het roer [want hij was toen bij de Paus in ongenade], ik zou wel maken, dat de overmoed en de kwade trouw, die de Roomse Bisschop aanwendt, aan de dag kwam en verbeterd werd. “Hoe hij zich later echter gehouden heeft, behoef ik hier niet te vertellen.”

Ook de Bisschop van Constanz klaagde in een rondgaande brief, in de sterkste uitdrukkingen, over de diepe verdorvenheid van de geestelijken. “Velen,” zegt hij daarin, “onderhouden zonder schaamte of ontzag voor God, een liederlijke vrouw in hun huizen, en willen die niet wegzenden noch zich verbeteren; anderen verslaven zich aan het spel, zijn meer in kroegen dan in hun kamers te vinden; zij twisten en schelden, maken gerucht op de straat en veroorloven zich lasteringen tegen de Verlosser, Zijn gezegende Moeder en de Heiligen. Zij dragen wapens en klederen, die hun stand niet voegen; laten zich in met ongeoorloofde zaken; gaan in vrouwenkloosters en leiden een leven, dat geheel tegen de priesterlijke waardigheid indruist.” Erkende nu een herder van de Kerk die verdorvenheid, en de noodzakelijkheid van een zuivering, dan mocht men vragen, of het oproer, dan wel ijver voor alle goed was, wanneer ZWINGLI deze daarvoor zijn dank betuigde, en hem verzocht, om de daad ook met het woord te paren?

Het is natuurlijk, dat zijn bemoeiingen ook de aandacht trokken van de overheden in zijn Vaderland. In Winterthur wilde men hem verkiezen in de plaats van de overleden zielzorger. Dit moest hij weigeren, omdat die van Glarus hem niet van zijn bediening onder hen wilden ontslaan. Nu en dan kwam hij te Zurich, waar altijd meerderen hem leerden hoogachten. De burgemeester ROIST en zijn krijgsmakkers van Marignano, kenden hem nog van de Italiaanse veldtocht; de koor-heren UTINGER, ERASMUS SCHMIED en ENGELHART, vereerden hem om zijn geleerdheid; en zelfs de vijandige gezindheid van sommige verdedigers van slechtheden, strekten tot zijn aanbeveling bij de weldenkenden Zó werd de weg naar de plaats van zijn meest beslissende werkzaamheid al voor hem gebaad. Echter zou Einsiedeln nog eerst getuige wezen van zijn krachtvol verzetten tegen één van de toenmalige hoofdzonden van een verblinde geestelijkheid.

Gelijk TETZEL naar Saksen, zo kwam SAMSON als verkoper van Pauselijke aflatbrieven naar Zwitserland. De schandelijke handel, die met deze voorgewende schuldvergiftenis werd gedreven, is bekend. ZWINGLI stond in beraad, of hij de volksverleider, die, naar hij zei, Pauselijke volmacht had, openlijk zou aantasten. Zijn Bisschop zelf versterkte hem in dit voornemen. In de aangehaalde brief aan COMPAR zegt hij: “De Bisschop HUGO, te Constanz, heeft mij, door zijn Vicarius, JOHANNES FABER, laten schrijven, daar de barvoeter Monnik SAMSON de aflaten ook bij ons wilde veilen, dat de Bisschop vernomen had, dat ik daartegen predikte, en dat hij mij daarin versterkte en mij getrouwelijk wilde bijstaan. Wat moest ik toen doen? Zou ik geen gehoor geven aan een Bisschop van Constanz, wiens, Vicarius mij schreef, al ware ik niet al vroeger willens geweest tegen de verleidelijke aflat op te komen? Daarom waarschuwde ZWINGLI daartegen van de kansel te Einsiedeln; en daardoor kan het ook wel gekomen zijn, dat de Monnik ook in het naburig kanton Schweitz minder bijval vond, zodat hij dan ook spoedig naar de rijkere en

bereidwilliger hoorders in Bern trok.

Met deze daad zouden echter ook ZWINGLIS ambtsverrichtingen in Einsiedeln eindigen. ERHARD BATTMANN had zijn ambt als Priester te Zürich neergelegd. De Koorheren hadden het recht om zijn opvolger te kiezen. Verscheidene daarvan, en daaronder die, die de meeste invloed hadden, en met hen velen uit de regering, wensten zeer, dat ZWINGLI mocht gekozen worden. OSWALD MYCONIUS [GEISSHÄUSLER], ZWINGLIS vriend en levensbeschrijver, toenmaals aan de domschool te Zürich, werd de bemiddelaar in deze zaak, en trad daarover met ZWINGLI in onderhandeling. Deze antwoordde hem: “maak dat u mij inlichting kunt geven, omtrent de verplichtingen, die ik moet vervullen, de personen van de opziensers, de bezoldiging en wat u verder vernemen kunt. Woensdag zal ik in Zurich het middagmaal gebruiken, met u spreken, en, zonder uw raad, noch aannemen noch afslaan. Wens in mijn naam omdat het toch eenmaal zo het gebruik is, de nieuw verkozen Proost FREIJ geluk, als dengenen, die de studiën bevorderen zal.”

MYCONIUS versterkte hem in zijn voornemen, om aanzoek te doen om de plaats. Al na enige dagen liet ZWINGLI de vriend blijken, hoe hij er over dacht. Hij schrijft hem: “Er is mij een fabel ter ore gekomen. LAURENTIUS FABULA, zo heet de Zwaab uit Graauwbunderland, die een predikatie hield voor uw gemeente, moet de wijze Zurichers niet ongevallig zijn; maar een brief van MICHAEL de geheimschrijver van de Kardinaal, verzekert mij het tegendeel. “Hoe,” heb ik tot mij zelf gezegd, “het is dan waar, dat een profeet in zijn Vaderland niet gezien is? Men trekt zelfs een Zwaab voor boven een Zwitser, en wel één voor wier, ik, al ware het in zijn eigen Vaderland, niet wijken zou?” Naar ik ken die toejuichingen van de menigte, en weet, hoe men zich plooit en schikt, om deze te verwerven. Ik weet ook, dat de ijdele man, die HANS WIND, gelijk ik met onze GLAREAN die mensen noem, daarop alléén doelt. Houd echter deze mijn ontevredenheid hierover voor u zelf, en doe liever voor mij wat u kunt; want ik wil openhartig bekennen, dat de plaatsing mij nu dubbel begerenswaardig voorkomt, Sinds ik weet, dat hij er naar tracht. Wat ik mij anders geduldig had laten welgevalen, komt mij nu als een beschimping voor, hoewel dit tegen de vermaning van PAULUS is, die de begeerlijkheid van deze wereld afkeurt. Ik was al voornemens een verklaring van de gehele MATTHEUS te beginnen, een in Duitsland tot dusver niet ondernomen werk. Kiezen zij die man, dan mogen zij toezien, wat hij uit zijn ganzenstal voor de dag brengt. Neem deze haastige brief ten beste op. Hij is met meer drift dan wijsheid geschreven.

MYCONIUS antwoordde zijn vriend, dat zijn schrijven hem welkom was geweest, en te meer welkom, naarmate hij daarin zichzelf getrouwer had afgetekend. Hij stelde hem ten aanzien van FABULA gerust. Er waren ongunstige geruchten aangaande deze vernomen, terwijl er niemand in Zurich was, die ZWINGLIS kunde niet prees en verhief. Zijn leven echter was een tweede punt. Dit vonden, tenminste enige berispers. Sommigen vonden in zijn liefhebberij voor de muziek een bewijs voor zijn wereldsgezindheid; anderen beweerden, dat hij in Glarus niet altijd goed gezelschap had gezocht. Ja, zeer onlangs had men het gerucht verspreid, dat hij met de dochter van één van de burgers aldaar een te vertrouwd omgang had gehad. Men had de Proost FREIJ, en twee koorheren, UTINGER en HOFFMANN, opgedragen, onderzoek naar zijn geschiktheid voor het ambt te doen. De laatste vooral, een bejaard en nauwgezet man, een ijveraar tegen de aanneming van jaargelden, wilde weten, hoe het met hem gesteld was. Hij besluit aldus: “Schrijf mij daarover; niet alsof u mij nog van de onwaarheid van die beschuldiging behoefde te overtuigen; maar ik verlang, tegen de kwaadwilligen te kunnen optreden.”

Spoedig volgde er nu een brief van ZWINGLI aan de Koorheer UTINGER zelf. Hij bekent daarin openhartig zijn fout; maar hij was niet de verleider maar wel de verleide geweest. Dit beledt hij met schaamte en berouw; maar ijverige arbeid bij dag en nacht zou hem voor smetten van die aard in het vervolg bewaren. “Echter,” gaat hij voort, “wanneer mijn vijanden op de duur zulke beschuldigingen tegen mij inbrengen, moeten de Zürichers inderdaad een slechte mening van mij opvatten, en wanneer ik toch nog verkozen werd, kon de prediking van het Evangelie daardoor nadeel lijden. Daarom is het raadzaam, dat u vooraf wel overlegt en nagaat, hoe de algemene denkwijze is, en dat u Gode meer gehoorzaamt dan de mensen. Spreek, wat mij betreft, open en vrij met wie u zoiets nodig oordeelt. Toon mijn gekrabbel [want dat is het, en niet een verdediging] aan MYCONIUS en aan wie u verder wilt. In uw hand leg ik mijn lot neer. Hoe het moge uitvallen, onttrek mij uw liefde niet, de mijne blijft voor u.”

Zijn daarop volgende beroeping, waarbij zeventien van de vier en twintig koorheren hem hun stem gaven, de vreugde daarover in Zürich, en bij de Zürichers in andere Landen, bewijst, dat de gunstige mening, die men van hem had opgevat, door zijn bekentenis niet te zeer had geleden. Dit was ook het geval te Glarus, waar men, op zijn aanbeveling, VALENTIN TSCHUM tot zijn opvolger benoemde. Evenzo deed GEROLDSECK, die ZWINGLIS vriend, LEO JUDA, te Einsiedeln beriep. De beschermheren van het klooster, de Raad te Schweitz, schreven hem woordelijk: “Hoewel uw afscheid van de onzen ons zeer bedroeft, zo hebben wij toch vrede en vreugde met alles wat u tot nut en roem kan verstrekken.”

En zo staat ZWINGLI gereed zijn werkring te verlaten, naar waarheid geschetst, vóór ons, afgebeeld in zijn zwakheden, maar ook in zijn heerlijker uitblinkende deugd; niet als een Heilige, nee, als een mens; maar tegelijk een man vol geloof en moed en edele ijver. Dat wij hem thans vergezellen op het grotere toneel van zijn werkzaamheid voor de eeuw van de toekomst.

TWEEDE HOOFDSTUK

Zwingli in Zürich. Begin van de Hervorming. Staatkundige en Kerkelijke toestand, tot aan het eerste gesprek over de Godsdienstzaken

Evenals ZWINGLI in Zwitserland, trad LUTHER in Duitsland als Hervormer op. Velen meenden ZWINGLI'S roem te verkleinen door te beweren, dat hij LUTHER slechts napraatte. Geleerden hebben aan deze en aan genen het doen van de eerste stappen toegeschreven. Men mag dit verschil voor de Godsdienst en de Kerk onverschillig rekenen. De laatste was in Zwitserland even verdorven als in Duitsland. Dit riep beide mannen op tot de strijd. Beide waren zelfstandige karakters. Beide ontwikkelden het persoonlijke wat zij hadden, overeenkomstig met de aard en de zeden van hun volk. Het is de moeite waard te vernemen, hoe ZWINGLI zelf zijn betrekking tot LUTHER schetst. Hij zegt: "Groten en machtigen van deze wereld zijn begonnen de Leer van CHRISTUS, onder de naam van LUTHER, te schandvlekken en gehaat te maken; zodat zij haar, wie deze ook predikte, Luthers noemen. Dat gebeurt ook mij. Ik ben begonnen deze Leer te prediken, eer iemand in onze streken de naam van LUTHER had gehoord, zodat ik nooit de kansel betrad, zonder dat ik de woorden van het Evangelie van die dag voor mij nam, om ze alleen uit de Bijbel te verklaren. Nog in het begin van het jaar, waarin ik naar Zürich ging, wist niemand iets van LUTHER, dan dat hij een geschrift over de aflaat had uitgegeven. Ik leerde daaruit echter niets nieuws, vooral daar ik al vroeger een disputatie had gelezen over dat onderwerp, die mijn geliefde leermeester, THOMAS WIJTENBACH van Biel, te Basel had gehouden, hoewel deze gedurende mijn afwezigheid plaats had. Wie schold mij toen voor Luthers? Toen LUTHERS boekje "over het Onze Vader" uitkwam, en ik het kort tevoren, volgens MATTHEUS, had uitgelegd, weet ik nog wel, dat er vromen bij mij kwamen, die mij verdacht hielden, dat ik het boekje had gemaakt en onder LUTHERS naam uitgegeven. Wie kon mij toen voor Luthers schelden? LUTHER is, mijns inziens, een waardig strijder voor God, die de Schrift zo doorzoekt, als dit in geen duizend jaren op de wereld gezien is. In mannelijke, onwrikbare moed, waarmede hij de Paus van Rome heeft aangegrepen, is niemand, zonder anderen te verkleinen, hem gelijk geweest, zolang het Pausdom staat. Wiens werk zien wij daarin? Dat van God of van LUTHER? Vraag het LUTHER zelf, en ik weet, dat hij zeggen zal: "het werk van God!" Predikt LUTHER CHRISTUS, zo doet hij hetzelfde als ik; hoewel, God dank! voor ontelbaren meerder, dan door mij en anderen tot God [die een iegelijk geeft naar de maat, waarmede Hij wil] worden gevoerd. Desniettemin wil ik geen naam dragen, dan die van mijn Hoofdman CHRISTUS, Wiens strijder ik ben. Die zal mij rang en soldij geven, zoveel als Hem goed dunkt. Nu hoop ik, dat ieder weet, waarom ik niet voor Luthers wil gescholden wezen, hoewel ik LUTHER zo hoog schat als iemand."

Dat hij hierin waarheid sprak, bewees hij weldra met daden. Want toen over LUTHER de Pauselijke ban al gesproken, maar nog niet uitgevaardigd was, poogde hij dit, eerst door dringende voorstellingen bij de Pauselijke legaat, en later door een geschrift, dat hij zonder naam uitgaf, te verhinderen. Ja, ZWINGLI zocht te bewerken, dat de Raad te Zürich LUTHER een schuil- en wijkplaats zou aanbieden. Zo stond ZWINGLI, terwijl hij de verdiensten van de Saksische Hervormer op prijs stelde, hem met zijn bereidwilligheid tot ondersteuning ter zijde.

In Zürich vond hij de zeden in menig opzicht bedorven. Luidens de getuigenis van

GEORG MANGOLT, zou ZWINGLI in 1520 van de kansel hebben gezegd, dat hij, toen hij vroeger eens te Zürich, kwam, daar een zo schandelijke wijze van leven had aangetroffen, dat hij God had gebeden, hem te bewaren dat hij in zulk een stad ooit het ambt mocht bekleden. Enige jaren later schreef ANTON DUBLET, één van zijn vrienden uit Leiden, hem: “ik kan u niet zeggen, die vreugde het mij verschaft, toen ik hoorde, dat uw Zürichers, de voornaamste van het Eedgenootschap, die, zo het scheen, slechts tot krijg en moord geboren, en meer dieren dan mensen waren, hun woestheid en nog goddelozer geldgierigheid hadden vaarwel gezegd, en zich in oprechtheid aan het Evangelie en CHRISTUS, die de rechte vrededorst is, hadden verbonden. Waarlijk, God is machtig, die zich uit zulke stenen kroost van ABRAHAM kan verwekken.” Doodstraffen, die veelvuldig werden voltrokken, heksenprocessen, die met pijnbank en brandstapel eindigden, uitroeping van nieuwe heiligen, gelijk die van St. GUTMANN, door het gilde van de kleermakers getuigen van de zedeloosheid, de ruwheid en het bijgeloof, dat ZWINGLI daar nog vond.

Maar niet enkel tegenover het ruwe volk, maar ook tegenover de regering en de geestelijkheid, stond ZWINGLI op een niet altijd gemakkelijk te bewaren standpunt. Hij vond in de Burgemeester ROIST en vele aanzienlijken, ware vrienden van het licht; maar naast deze stond menige zwakke en karakterloze, en tegenover hen, een veile en hoezeer grotendeels door verkwisting verarmde, daardoor juist tot alles slechts meer geneigde partij uit de aanzienlijkste geslachten. Deze alle kon ZWINGLI voor zijn toekomstige vijanden aanzien.

Onder zijn medegeestelijken, zowel hogere als lagere, kon ZWINGLI slechts bij enkelen op toegenegenheid en medewerking, bij velen slechts op achting voor zijn geleerdheid, maar ook bij velen op haat en tegenwerking rekenen. De roep, die van hem uitging, deed de monniken sidderen. Waren deze nu ook, bij hun toenmalige verbastering, de voorwerpen van de verdiende verachting bij de menigte, zij hadden toch nog voorname begunstigers en menige openlijke of geheime aanhanger. Het is waar, dat ZWINGLI niet voor hun geleerdheid had te vrezen, daar hun grove onkunde hen, van die zijde, bijna weerloos maakte; maar juist in het besef van dit zijn overwicht, lag voor hem een machtige verzoeking, om het tegen hen op te nemen, voor hen een drangreden te meer, om zich van ongeoorloofde en schandelijke wapenen te bedienen.

Zó stonden de zaken in Zürich, toen ZWINGLI aldaar zijn ambt aanvaardde. De 27e december 1518, kwam hij daarheen en hij begaf zich terstond naar de vergadering van de Koorheren. Hier maakte men hem met zijn verplichtingen in zijn betrekking bekend. Van de veertien hoofdstukken, waarin deze vervat waren, betroffen de twee kortste zijn predikambt; twee malen per jaar moest hij uitgebreidere stukken uit de Evangelieën voorlezen; op Zondagen prediken, de feesten aankondigen, de getijden lezen, of zorgen, dat de door de hem toegevoegde medehelpers geschiedde. De overige punten betroffen het bijwonen van vergaderingen, de tucht, de kleding, het vieren van de mis, de doop, de simonie, bijzonder echter de zorg voor de inkomsten van het kapittel. Een later bijvoegsel verplichtte de Priester, om, gedurende tijden van pest, de stad niet te verlaten.

Al in deze bijeenkomst verklaarde ZWINGLI, dat hij het predikambt als zijn voornaamste verplichting beschouwde, omdat het volk de H. Schrift weer moest leren kennen. Hetzelfde zei hij op zaterdag, de eerste januari 1519, aan de gemeente, en begon op zondag daaraanvolgende met de verklaring van MATTHEUS. De bijval, die ZWINGLI vond, was beslissend en algemeen. Hij wist groten en geringen te boeien. Zijn predicaties waren taferelen en voor het leven. Dit gaf aan deze bekoorlijkheid en

leven en maakte ze toepasselijk. De Leer van CHRISTUS, voor alle tijden en volken bestemd zijnde, is zó eenvoudig en laat zich tot zó weinige hoofdstellingen herleiden, dat zij, bij de enkele voorstelling en verklaring, zelfs de meest geoefende redenaar, die dikwijls optreedt, moet afmatten en verkoelen; maar altijd nieuw en onuitputtelijk rijk is het leven, wanneer men het in het licht van deze Leer beschouwt. Daarom was ZWINGLI steeds welkom, hoewel hij bijna dagelijks optrad. Nu vlocht hij schetsen van lotgevallen van de Heere en zijn jongeren, dan weer verhalen uit de geschiedenis, of gebeurtenissen van de dag, naast lof of berisping, in zijn leerredenen in. Hij was gewoon daarbij te zeggen “de vrome trekke het zich niet aan!”

Echter werden zijn predicaties scherper, naarmate hij de mensen, en de staat van zaken in Zürich, nader leerde kennen. Wie het verdiende kon er op rekenen, dat hij, bij de eerste gelegenheid, onder handen werd genomen. Dikwijls voerde hij hen met name aan. Hij gebruikte dikwijls de roede van het vernuft en geselde onbarmhartig het berispelijke, dat er binnen kloostermuren, in kroegen, en zelfs in de raadzaal tegen de waarheid, het recht en de goede zeden werd misdreven. Veel, wat er in die tijd in het staatkundige plaats greep, gaf hem daartoe ruime stof, Als een Profeet in het oude Israël verhief ZWINGLI zijn stem tegen omkoppingen en loondienst onder vreemden. Inmiddels won ZWINGLI in Zürich steeds vaster voet. Wie hem onbevooroordeeld hoorde, moest inzien, dat hij met edele geestdrift voor Godsdienst, Vaderland en Kerk was vervuld. Wie geen vreemdeling was in de geschiedenis, en de toenmalige stand van zaken kende, moest overtuigd wezen, dat alleen krachtige maatregelen een diepgeworteld bederf konden te keer gaan. De algemeen verafschuwde aflaatkraam kwam ZWINGLI juist te stade. De lage SAMSON waagde het, om, nadat hij te Bern zijn beurs had gevuld, ook naar Zürich te komen. Zowel de Geestelijke als de wereldse Overheid billikte het, dat ZWINGLI zich daartegen aankantte. Men weigerde, hem in de stad te laten, wat later door de Paus werd goedgekeurd, Ook de Vicaris van de Bisschop van Constanz, FABER die vroeger met ZWINGLI in Wenen was geweest, spoorde hem aan, daartegen te waken. Maar ZWINGLI wantrouwde hem, en bemerkte ook weldra, dat hij hem vijandig was.

Onder zulke voortekenen van een naderende storm brak, tegen het einde van de zomer van 1519, de pest in Zürich uit. In alle naburige Landen verbreid, drong zij eindelijk ook in Zwitserland tot in afgelegen dalen door. ZWINGLI vernam de mare daarvan, terwijl hij zich in het bad te Pfeffers bevond, en keerde, zijn verplichting indachtig, terstond naar Zürich terug. Het gevaar inziende, zond hij verscheidene jongelingen, die bij hem inwoonden, naast zijn broeder ANDREAS, naar huis, terwijl hij zelf zich onvermoeid aan de betrachtting van zijn ambtsplichten wijdde. Wat hij gevreesd had gebeurde. De ziekte greep ook hem aan; maar God waakte, over zijn behoud; zijn krachtig lichaamsgestel bood haar geweld tegenstand. Laat in de herfst bespeurde men de kentekenen van de genezing, en weldra herrees ZWINGLI, met verjongde kracht, voor zijn leven en werk, hoewel hij zich ook de daaraan verbonden bezwaren niet ontveinsde. Dit drukt hij uit in een brief aan zijn vriend MYCONIUS, waarin hij, van het gevaar, dat LUTHER bedreigde, sprekende, zegt: “Wat mij zelf betreft, ik verwacht, als een aan de dood gewijd offer, het ergste van Geestelijken en Leken. Ik bid CHRISTUS slechts, dat Hij mij kracht geve, om alles manmoedig te verdragen, en dat Hij mij, Zijn dienaar, moge verbreken of versterken, naar Zijn wil. Al werd ik in de ban gedaan, ik zal denken aan HILARIUS die geleerde en vrome man, die uit Gallië naar Afrika’s woestijnen werd verbannen, en aan LUGIUS, die, van de Roomse stoel verdreven, later toch in eer terugkeerde. Ik wil mij niet vergelijken met zulke mannen, die, hoewel veel groter dan ik, toch het ergste verduurden. Mag mij echter enige eer

wachten, dan moge het die wezen, dat ik om CHRISTUS smaad tijde. Maar wie meent te staan, zie toe, dat hij niet valle!” Diep trof het ZWINGLI, dat hij dit aan zijn vriend, die naar Lucern, zijn vaderstad, was beroepen, nog slechts schriftelijk kon mededelen. Hij miste de edele, bezadigde man, die dikwijls de bemiddelaar tussen hem en zijn vijanden geweest was, zeer, en vergeleek zijn toestand te Zürich, na deszelfs vertrek, hij een leger: “welks één vleugel in het gezicht van de vijand was afgesneden.”

Tot dusver was het, met de uitwendige toestand van de Kerk, te Zürich bij het oude gebleven. In de gemoederen heerste wel gisting, maar slechts zelden openbaarde deze zich naar buiten. Staatskundige gebeurtenissen zouden de eerste stoot geven.

Nadat FRANS I, Koning van Frankrijk, met de Zwitsers de eeuwige vrede had gesloten, zocht hij thans met hen een verbond aan te gaan, ten einde zich des te beter tegen KAREL V, die tot Duits Keizer was verkozen, te verzetten. Zwitsers kuypten en wierven volk voor hem. Verscheidene kantons omhelsden zijn partij; slechts Zürich bleef ten laatste weigerachtig, en wel mede vooral op aanraden van ZWINGLI. Men wendde alles aan, om ook dat kanton over te halen, maar vruchteloos. Na vele gezantschappen, raadplegingen en onderhandelingen besloot de Overheid van Zurich, het verbond met FRANS van de hand te wijzen. Men antwoordde hem en de mede-eedgenoten, dat Zürich de eeuwige vrede met Frankrijk trouw in acht nemen, en alle bezworen verdragen met de overige kantons houden zou; dat het hen met goed en bloed wilde bijstaan, en om Frankrijks toegenegenheid en de trouw van de Zwitsers aan het Bondgenootschap verzocht; maar dat men onherroepelijk had besloten, afstand te doen van alle vorstelijke jaargelden en verdragen met vreemden, ten opzichte van wervingen, en dat men, met Gods hulp, zich daaraan zou houden.

Van nu af moest iedere stem voor de loondienst bij vreemden verstommen, de bekende of geheime voorstanders van deze hun verbittering in hun binnenste smoren of het kanton ruimen. Ook deden diegenen, die deze het meest hadden voorgestaan, afstand van het Zürichs burgerrecht. Maar die gehele partij, in het gehele Land, voedde tegen ZWINGLI de bitterste haat en spaarde de ketternaam niet. Maar toch had de zaak van het volk, van het recht en van de trouw aan verdragen gezegevierd.

Dit moest ZWINGLI aanleiding geven, om op het gezond verstand van het volk, en zijn invloed daarbij, te vertrouwen. Wat hij in het staatkundige had helpen teweeg brengen, moest hem doen vragen, of hij en het volk niet hetzelfde in het Godsdienstige zouden vermogen? Zoveel blijkt, dat ZWINGLIS streven, van die tijd af, daarop gericht was. Hij besloot om, wanneer de Bisschop hem gehoor of recht weigerde, zich niet op het met de Duitse taal en het Duitse karakter onbekende Rome, aan gene zijde van de bergen, maar op het oordeel van zijn eigen volk, en de uitspraak van de daartoe bevoegde landsregering te beroepen. De Heilige Schrift zou het wetboek zijn, naar hetwelk men in deze zaak zou vonnissen. Zo kwam het gronddenkbeeld van de Protestantse Kerk bij hem tot rijpheid.

Drie jaren had hij nu te Zürich gepredikt, het uitgestrooide zaad had vruchten gedragen; maar nog had niemand de bestaande Kerkgebruiken aangetast. Nog hadden de kerkelijke en burgerlijke Overheden geen aanleiding gevonden tot openlijke tegenwerking. De Pauselijke Nuntius moest Zurich het enige kanton, dat niet aan het verbond met Frankrijk deel nam en hem een veilig verblijf vergunde, ontzien. Nu waagden enigen het, om zich niet om de vasten te bekreunen. CHRISTOPH FROSCHAUER, een boekdrukker, die LUTHERS schriften gelezen en van de Frankforter mis had medegebracht, had met zijn knechts hetzelfde gedaan, maar zonder daardoor nog openlijk opzien te verwekken. Daarentegen hadden zekere

WILHELM RÖUBLI en HANS GUNTHELM, overigens minder achtungwaardige personen, hervormingsgezinde begrippen verbreed, gepoogd anderen daartoe over te halen. ZWINGLIS vijanden grepen verheugd de gelegenheid aan, om hun beschuldigingen daarover bij de Raad in te brengen. Men onderzocht de zaak en FROSCHAUER leverde een waardige en fikse verdediging in. De Raad won inlichtingen in bij de Koorheren en Priesters, en daarmee begon de strijd ook tussen de Overheden. De verschillende partijen waren elkaar in krachten vrij gelijk. Aan de ene zijde vond men meer bekwaamheid, aan de andere een groter getal. De uitslag was een verzekering aan de Paus en de Bisschop van de onschendbaarheid van hun rechten, en een weinig betekend besluit, dat van de Regering overvloedige speelruimte liet, terwijl de Overheden een kleine berisping ontvingen. Daarin namen ZWINGLIS vijanden geen genoegen, en nu wendden zij zich tot de Bisschop. Hierop kwamen, na weinige dagen, MELCHIOR VATTLI Wijbisschop van Constanz, de Domprediker JOHAN WANNER en Doktor BRENDLIN, eerst als belast met een zending aan de Koorheren. Al bij deze eerste stappen van de kant van de Geestelijke Overheid kreeg de zaak dezelfde richting, die zij later heeft gehouden. ZWINGLI verhaalt in een brief aan zijn vriend ERASMUS FABRICIUS de toedracht van de zaak op een inderdaad karakteristieke wijze. Wij willen daaruit slechts een paar trekken medelen. Na vermeld te hebben, hoe de meerderheid van de Raad had besloten, de zaak in tegenwoordigheid van de zijdelings beschuldigde Zürichse Geestelijken te behandelen, verhaalt hij: “Na zijn groet en Bisschoppelijke zegenspreking begon de Bisschop met een zo liefelijke stem als ik nooit hoorde, zodat, wanneer hoofd en hart daarmee slechts hadden overeengestemd, ORPHEUS en APOLLO in zoetvloeiendheid, DEMOSTHENES en de Grieken in welsprekendheid, hadden moeten achterstaan. Ik zon vruchteloos pogen u zijn gehele toespraak mede te deden; daartoe was zij te verward en te lang. Hij klaagde dat met de ceremonies ook alle geloof van de Christenen moesten te gronde gaan; praatte vervolgens over het noodzakelijke van het vasten; beriep zich op de besluiten van de Kerkvergaderingen en van de H. Vader, en kwam toen nog eens op de ceremonies terug. Eindelijk maakte hij een sierlijk besluit en stond op, om zich met zijn begeleiders te verwijderen.

Toen sprak ik “Heer Wijbisschop! [ik, kinkel, had: “Genadige Heer!” moeten zeggen] mocht het u behagen te blijven, totdat ik mij en mijn ambtgenoten zal gerechtvaardigd hebben.” “Wij hebben geen last,” hervatte hij, “om te disputeren.” “Ik wil ook niet disputeren, maar voor u, geleerde en in naam van de Bisschop gekomen gezanten, vrij en open zeggen, wat ik tot zover voor deze rechtschappen mannen heb geleerd, opdat het des te meer geloof vinde, wanneer u zelf het waar moet keuren; indien niet, zo moge het tegendeel geschieden.” “Wij hebben” hervatte de Wijbisschop “niet tegen u gesproken; wij behoeven uw verdediging niet te horen,” “U hebt wel mijn naam niet genoemd; maar uw woorden betroffen mij des te meer. Evenals de man, die tegen het water vocht, tot zijn vijand, zo zegt gij tegen mij: “mijn slagen zijn niet op u, maar op de vissen gemunt.” U hebt mijn naam niet genoemd, om mij, die ZWINGLI heet, des te veiliger uw beschuldigingen aan te tijgen.” Inmiddels verzocht Burgemeester ROIST de Constanzse afgevaardigden, ons te willen aanhoren. De Wijbisschop antwoordde, dat hij wel wist, waartoe dat moest voeren, dat HULDREICH ZWINGLI te hevig en te brutaal was, dan dat hij zich met eer en gematigd met hem kon onderhouden. Na enig over en weerspreken, en nadat ZWINGLI had verzocht, dat zij hem, zo al niet als gezanten, dan toch als Christenen zouden horen, namen zij, hoezeer dan ook met weerzin, hun plaatsen weer in.

Nu begon hij te wijzen op de in- en uitwendige rust, die Zürich genoot, die geen gevolg kon zijn van oproerige leringen, maar wel van de prediking van een Evangelie,

dat gebod, de Keizer te geven wat des Keizers was, en van de Overheid onderdanig te wezen. Hij toonde aan, wat men schielijke inzetten waren, maar ontkende, dat hij die alle zonder onderscheid verwierp. Nooit had hij de mensen aangespoord, de vasten te breken, maar steeds aangeraden, de zwakken te verschonen. Er toe te dwingen rekende hij Farizeeuws en in strijd met de geest en de letter van het Evangelie. VATTLI wilde tegenwerpingen maken. ENGELHART haalde het Griekse Testament voor de dag en reikte het ZWINGLI geopend bij 1 Timotheus 4 over; ZWINGLI vertolkte die plaats. Toen zweeg de Wijbisschop over dat punt, maar vermaande de Raad in het algemeen, om de lofwaardige besluiten van de Vaders en hun gebruiken in ere te houden en zich niet van de Kerk af te scheiden. Ten slotte nam de Raad eenstemmig het besluit, dat de Bisschop bij de hoge Overheid van de Kerk, bij geleerden en synoden, ophelderingen en beantwoording van het betwiste punt zou inwinnen, terwijl de stadspastoren werden vermaand, om tot tijd en wijle aan te dringen op de inachtneming van de instellingen aangaande het vasten.

Door dit voorval werd het vuur, dat aanvankelijk slechts in enkele, hier en dáár verspreide vonken bestond, tot een laaie vlam aangeblazen. Leken en Priesters, Bisschop en Regering deden stappen, die ZWINGLI als ware het noodzaakten, om zich aan alle kanten te rechtvaardigen, zich toe te rusten tot de strijd en zich openlijk te verklaren.

De grijze Koorheer HOFMAN trad het eerst op de kampplaats. ZWINGLI bestreed hem rustig en maakte hem op veel onhoudbaars in zijn stellingen opmerkzaam. Plomper waren de aanvallen van de Monniken van hun kansels. Maar hoe laffer, dommer en belachelijker hun scheld- en smaadwoorden waren, des te meer wapenen gaven zij aan ZWINGLIS kunst, zijn gave om te weerleggen en zijn vernuft in de hand. Hij behandelde hen zonder verschoning, en men moet zijn schriften lezen, om te zien, hoe hij hun slag op slag toedeelde, hen in alle hoeken vervolgde, de waarheid aan het licht bracht, maar zich soms, in het gevoel van zijn overmacht, tot een moedwil en spot liet vervoeren, die met de waardigheid en ernst van de zaak niet altijd te verenigen was. Hier en daar nam de strijd tegen de Monniken een ernstiger gedaante aan. Jonge heethoofden, soms door ijver voor de waarheid, maar ook wel eens door de zucht om opzien te baren, vervoerd, vielen de domme predikers in de rede, en beschuldigden hen van dwalingen, soms ook van leugen. ZWINGLI daagde enkelen, die zich te zeer hadden uitgelaten, voor een vergadering van Koorheren en Leden van de Raad, en las daar hun dwalingen voor, die zij van de kansel hadden geleerd. In de engte gedreven, zochten zij sommige dingen te loochenen, maar moesten ook veel als waar erkennen. Nu sprak ZWINGLI “Ik ben in Zurich Bisschop en Prediker; mij is de zielzorg aanbevolen, en ik heb daarvoor de eed afgelegd, de Monniken niet. Zij zullen naar mij, maar niet ik naar hen horen. Wanneer zij weer zulke verkeerdheden prediken, tred ik aan hun kansels en logenstraf hen openlijk.” De Raadsleden gevoelden zich genoopt, met hem in te stemmen en de Burgemeester sloot de zaak met deze woorden: “U, Heeren van de orde! dit is het oordeel en de wil van mijn Heren, dat u voortaan het Evangelie, PAULUS en de Profeten predikt en SCOTUS, THOMAS, en al dat tuig achterwege laat.”

Nu zetten de Monniken hun aanvallen in bijzondere huizen, in kroegen en biechtstoelen des te hardnekkiger voort, en het inwerpen van zijn vensters, ja een aanval op één van zijn medehelpers, die in Zijn plaats, 's nachts een kranke zou bezoeken, getuigde van hun verbittering.

Maar ZWINGLI liet zich door niets van de ingeslagen weg afbrengen. Hij waagde, nog in hetzelfde jaar, een moediger stap. Hij leverde bij de Bisschop van Constanz een

Latijns, bij de Regering van de kantons een Duits verzoekschrift in, dat het de Priesters geoorloofd mocht wezen om te huwen. Hij kwam daarin vrij voor zijn mening uit, voor welke hij krachtige gronden aanvoerde. Mannelijk en ernstig en open voerde hij de taal van de waarheid. Men kan licht begrijpen, welke verbazing dit verzoekschrift veroorzaakte. Zelfs in die onrustige tijden bracht het bijna overal de menigte voor of tegen in beweging. Verscheidene Geestelijken, die trouwbeloften hadden gedaan, geraakten daardoor in levensgevaar en zagen uit naar middelen ter ontkoming. Zelfs in Zurich durfde de Overheid geen verlof tot het huwelijk geven, te meer, omdat zij zich, in haar betrekking tot de Eedgenoten, in moeilijke omstandigheden gewikkeld zag, die uit de door ZWINGLI aangeraden afscheiding van Frankrijk waren voortgevloeid. De Raad had zeventien Zürichse hoofdlieden, die tegen het verbod, volk geworven en Zich in Franse dienst begeven hadden, ter verantwoording ingedaagd, wat de Eedgenoten als strijdig met het verbond aanmerkten. Meer en meer nam de wederzijdse verbittering toe, en klom nog hoger toen ZWINGLI uit de nederlaag te Bicocca aanleiding nam, om “aan de oudste Eedgenoten te Schweiz,” een schriftelijke vermaning te doen toekomen, “om zich voor vreemde heren te hoeden en zich van hen te ontdoen.” Even helder als krachtig schetst hij daarin de macht ook van een klein volk, dat op zijn Godsbetrouwen een goed geweten steunt, tegenover de ijdele pralerij van de toenmalige onedele drijvers. Hij zegt: “Onze Voorvaders hebben in geen andere kracht dan in die van God overwonnen en hun vrijheid behouden. Zij hebben dan ook nooit voor loon Christenmensen doodgeslagen, maar alleen voor de vrijheid gestreden, opdat hun lijf en leven, hun vrouw en kinderen niet zo jammerlijk aan al de moedwil van een weelderige adel zouden zijn blootgesteld. Daarom heeft God hun allerwege overwinning, eer en goed toegevoegd, zodat nooit enig Heer hen overwonnen heeft; zo machtig was niemand, wat ongetwijfeld niet door menselijk toedoen, maar door Gods kracht en genade komt. Ja, zo lang zij hun Vaderland en de Vrijheid hebben beschermd, te Morgarten, te Sempach, te Näfels, waar vierde half honderd man vijftien duizend, op één dag, elf malen aangegrepen en ten laatste geslagen hebben, waarbij u, Vromen van Schweiz! ook dertig man hebt gehad, ja op een menigte van plaatsen, waar zij aangevallen werden, zijn zij altijd met vreugde en eer weer naar huis gekeerd, en hebben dan ook rust en eer genoten. Nu echter, nu wij begonnen een welbehagen aan onszelf te hebben en ons zelf wijs te achten, nu wij vol hoogmoed en eerzucht zijn geworden, die toch niets is dan wind: hoe zou God over ons iets anders dan nadeel kunnen beschikken? Zullen wij uit pronkzucht onze naam zo wijd verbreiden: wij hebben dat gedaan; wij willen dat doen; wij kunnen dat; niemand kan ons weerstaan, even alsof wij met de dood een verbond hadden aangegaan? Mogen wij zeggen: hoewel er een zware straf naakt, kan zij niet over ons komen, want wij hebben onze hoop op listen en leugens gesteld en daardoor zijn wij veilig, alsof wij van ijzer waren en andere mensen pompoenen; alsof niemand ons deren kon, gelijk de helden, die zich na de zondvloed wilden groot maken met de oprichting van de monsterachtige toren van Babel. Waarlijk, God laat die hoogmoed niet vrij: wacht Hij ook lang, Hij doet dat slechts, opdat wij ons beteren. Doen wij dat niet, dan gaat het ons als Sodom en Gomorra.”

ZWINGLI mocht in zoverre zijn doel bereiken, dat men besloot, om gedurende 25 jaren geen verdrag aan te gaan ter levering van hulpbenden, en dat de dienstneming bij vreemde Mogendheden zelfs op doodstraf werd verboden. Daardoor echter haalde ZWINGLI zich veler haat op de hals: Hij moest ondervinden, dat hij inderdaad bijna alleen stond, en zelfs zijn trouwste vrienden kleinmoedig werden. Zo had MYCONIUS hem al geschreven: “Wat zult u kunnen uitvoeren, als de gehele wereld

u tegenspreekt, ja, met alle macht zich tegen u aankant?" Enigen, en juist die, die door hun geleerdheid zijn steun konden wezen, begonnen zich terug te trekken: GLAREAN werd koeler, ERASMUS liet zijn ontevredenheid in zijn meer zeldzaam wordende brieven blijken. Hoe waarlijk achtenswaardig vertoont zich de man, die door dat alles niet tot wijken of wankelen te brengen was!

ZWINGLI gevoelde dan ook, dat zijn werk op een vastere grondslag moest rusten, en hij zo de goedkeuring en ondersteuning van 's Lands Overheid nodig had. Deze rekende zich echter nog aan de oude kerkenorde gehouden en wilde, zonder de Bisschop, tot niets besluiten. Met deze moest ZWINGLI dus het eerst in aanraking komen, en weldra bood zich daartoe de gelegenheid aan. De Bisschop, namelijk, schreef een brief aan de Geestelijkheid van zijn Bisdom, waarin hij haar waarschuwde tegen ingeslopen dwalingen, die hij beklagde en verdoemde; ook kwam er een geschrift van zijntwege aan de Koorheren in, met de vermaning, om deze niet in hun midden te dulden. Negen en zestig punten van beschuldiging en wensen naar verbeteringen waren daarin opgesomd. Toen deze missive in de vergadering werd voorgelezen wendden allen het oog naar ZWINGLI. Deze sprak: "U vindt zelf, dat al deze beschuldigingen mij gelden. Ik verlang, dat zij mij ter hand worden gesteld, opdat ik mij moge verantwoorden!" Dit gebeurde, en nu was bij hem de kamp op leven en dood tegen de geestelijke overheersing besloten.

LEO X was toen al gestorven en ADRIAAN VI bekleedde de Pauselijke Stoel. Bij de matiging, welke wij vroeger zagen, dat het Roomse Hof jegens het ketterse Zurich in acht nam, kwam nu nog het persoonlijk karakter van de nieuwe Paus, dat niet tot gewelddadige maatregelen overhelde. Hij was een Nederlander en een vriend van Duitse wetenschap. Hij kon hopen, dat de verzoening hem beter dan zijn Italiaanse voorganger zou gelukken. Bij de Saksische Hervormer, tegen wie LEO bereids de ban had uitgesproken, kon dit niet meer plaats vinden; maar de Zwitser was nog niet vijandig bejegend. maar ook wat deze betrof, verrekende de Paus zich zeer. Zijn schrijven aan ZWINGLI waarin hij hem grote beloften deed, was vruchteloos. Zijn tegenstand gold niet de persoon van de Paus, maar de Geestelijkheid en haar gehele geest. En die kloof was niet aan te vullen. De Paus had mede aan de Burgemeester ROIST geschreven; maar ook de Regering koesterde voor Rome geen vrees. Zij hechtte meer gewicht aan de goede verstandhouding met de Bisschop van Constanz, HUGO van Hohenlandenbergr. Deze was een werkzaam, en, vooral wanneer het de Bisschoppelijke inkomsten gold, zeer ijverig man, waarvan hij meermalen zelfs ergerlijke bewijzen had gegeven. Overigens was hij minder wetenschappelijk gevormd, en dit maakte hem, vooral in de zaak, van de Kerkhervorming, van zijn Generaal-Vicaris afhankelijk.

Deze was de bereids vermelde vroegere vriend van ZWINGLI, JOHANNES HEIGERLIN, zoon van een smid in het stadje Leutkirch, waarom hij ook, volgens de gewoonte van die tijden, de naam van FABER (smid) had aangenomen. Hij was een man van meer dan gewone talenten en eergierig. Even als alle heldere koppen, nam hij blijde deel in de herleving van de wetenschappen onmiddellijk vóór de Hervorming. Hij vooral had de Bisschop bewogen, zich tegen de afluathandel te verzetten en ZWINGLI tot weerstand daartegen aan te moedigen. Iedere verbetering was hem welkom wanneer zij van de priesterstand uitging; blijde begroette hij het licht van de wetenschap, zo lang dit in de hand en macht van de Geestelijkheid bleef. Maar even zo was hij de man, die met ECK, die de Paus zijn goede diensten tegen LUTHER had aangeboden, kon spotten, en die toch, toen de zaak ernstiger werd en het volk aan de pogingen ter hervorming deel nam, zich hartstochtelijk tegen die hervorming

aankantte, en zich nu ook ZWINGLIS hevigste vijand betoonde.

Weldra was onze Hervormer met zijn verdediging tegen de aantijgingen van de Bisschop gereed. Zij was krachtig en mannelijk, hoewel vermengd met ironie, die ten laatste bijna in persiflage overging. Tot een proeve delen wij hier haar inleiding en besluit mede. Hij begint aldus: “Uw Hoogheid, Doorluchtig Opperherder! vergeve het mij, wanneer ik U, die verkropt bent met bezigheden, nog met dit mijn geschrijf lastig val. De Heere verleen het een gunstige ontvangst. Sinds zes jaren verkondig ik het Evangelie, en thans word ik bij u gelasterd als een dief en moordenaar in de schaapskooi. Door inblazingen en onophoudelijk lasteren hebben zij u overgehaald, om een aanschrijving te doen aan ons Kapittel, dat even dom als onbetamelijk is. U zou dit, nooit uit uzelf gedaan hebben, nooit zelf iets zo zinledigs en pochends hebben kunnen schrijven; ook zou u ons uw gedachten en mening in het Duits hebben medegedeeld. Daarom zend ik u deze mijn ARCHETELES [αρχη begin, τέλος einde], omdat ik hoop, dat deze de aanvang en ook het einde van mijn twist met uw raadlieden zal wezen.” Men bemerkt, ook zonder onze aanwijzing, de spot met de niet geleerden en in deze zaak niet zelfstandigen man. Hierop volgen de negen en zestig punten van aanklacht met de verdediging. Hij eindigt met een repliek in dezelfde zoetsappige klaagtoon, die de Bisschop aan het slot van zijn schrijven had aangeslagen, die als een soort van litanie klinkt, en daarom als een parodie kon gelden:

Dat wij in de eenheid van onze Heilige Moeder, de Kerk, mogen blijven: daarom bidden wij U, o Heer! verhoor ons!

Dat wij onze Overheid, dat wil zeggen onze vrome Regering, onderdanig zijn: daarom bidden wij U; verhoor ons!

Dat u de valse Bisschoppen ootmoed leert, en zij niet als Heren van de kudden, maar, naar PETRUS woord, als medeheders zich gedragen: daarom bidden wij U; verhoor ons!

Dat U hen met Uw licht verlicht, opdat zij eerst zelf Uw ware Kerk leren kennen: dat bidden wij; verhoor ons!

*Dat U hun de bronnen van het levende water opent: daarom bidden wij; verhoor ons!
Van de vuile, brakke bronnen, die zij gegraven hebben, waaruit geen rein water opwelt: verlos ons, o Heere!*

Van de ondragelijke lasten, die zij op de schouders van de Christenen gelegd hebben; bevrijd ons, o Heer!

Beveel hun te dragen en te doen, wat zij van anderen eisen.

En als zij niet anders bewogen kunnen worden, om Uw juk zacht en Uw last licht te maken: dwing hen dan daartoe, o Heer!

ZWINGLI zond ook een Exemplaar aan ERASMUS wie deze toon, en zoiets wel met recht, niet beviel. Hij gaf dit aan ZWINGLI te kennen; maar hoewel deze hem voor zijn welwillendheid bedankte, gaf hij daaraan toch weinig gehoor. Onmiddellijk na het verschijnen van de ARCHETELES werkte hij mee, om een nog heviger toespraak aan het volk in het licht te geven, die SEBASTIAAN MEIJER, te Bern, met enige van zijn vrienden, maar zonder naam, had vervaardigd. Een enkele plaats, en wel één van de minder scherpe; moge tot een staaltje dienen van de geest, die dit stuk ademde.

Na een schets van de bedoelingen en de handelwijze van de Geestelijke Overheid gegeven te hebben, gaat hij aldus voort: “Ziet u, waarde Christenbroeder! waar hen de schoen wringt? Zij klagen er over, dat men PAULUS predikt. Deze schetst hen zo vrij en toont aan, waarin het ambt van een rechte Bisschop bestaat. Maar als men dat

predikt, dan bemerkt het domste schaap, dat deze gehoornde afgoden geen Bisschoppen, maar Vastenavondmaskers zijn, en evenals de kinderen, die voor St. Nicolaas spelen. Gave God slechts, dat zij even weinig schadelijk waren! Waarom verdroot het hen niet, om ARISTOTELES, CICERO, SCOTUS, THOMAS en zulke beuzelarijen te prediken? Dat zal ik u zeggen. Dat schaadt hun niet in hun hovaardij. Maar PAULUS, die men nu al aan vele oorden eendrachtig en duidelijk predikt, gispt hen met hun vorstelijke pracht, hun moedwillige overdaad en onverzadelijke gierigheid. Daarom beklagen zij zich. Maar, lieve heren Jonkers! omdat u zo doet en het tegendeel leert, hoe zal het met u gesteld wezen als wij u eens St. PETRUS prediken? Die pakt u goed bij de lurven en toont, evenals PAULUS, welke beesten met hoornen u bent.”

Zulke schriften moesten de breuk onheelbaar maken en men mag geloven, dat ZWINGLI de mogelijkheid daarvan inzag, en in dit geval zijn besluit al genomen had. Met de uitgave van de ARCHETELES had Zürichs ondergeschiktheid aan de Bisschop inderdaad een einde genomen, en het begin van een andere orde van zaken was daar.

DERDE HOOFDSTUK

Gesprekken over de Godsdienst in Zürich. De Regering treedt in de plaats van de Bisschop op als Hoofd en Beschermer van de Kerk.

De Regering had nog niet zo bepaald als ZWINGLI zich tegen de tot zover bestaan hebbende Opperhoofden van de Kerk verklaard. de Hervormer moest wenschen, dat dit ook van haar zijde gebeurde. Al waren er openlijke gesprekken over Godsdienstige punten in Duitsland gevoerd, ook had ZWINGLI er één met LAMBERT, een Franse monnik, wel in een beperkte kring en in het Latijn, maar toch zegevierend gehouden. Nu echter had hij het voornemen, om zijn tegenstanders in het bijzijn van alle Geestelijken en geleerden ten strijd te dagen, en hen tot de overtuiging te brengen, dat zijn leer in overeenstemming was met de Heilige Schrift. Eerst maakte hij in verscheidene predicaties zijn toehoorders met dit voornemen bekend. Wel wetende, dat de meerderheid zijn plan goedkeurde, wendde hij zich, terwijl hij de Bisschop opzettelijk voorbijging, met het verzoek, om dusdanige openlijke samenkomst te beleggen, tot de grote Raad. Hoewel dit verzoek verschillend werd opgenomen, vond het toch ingang, omdat men meende, dat de Bisschop, door zijn werkeloosheid en weigering, om zulk een gesprek te doen, houden, de Raad daartoe het recht gegeven had. Zo werd het door een Raadsbesluit van 3 januari 1523 bepaald, en Pastoors en Predikanten en Priesters daartoe uitgenodigd en tot gematigdheid vermaand, terwijl men de Bisschop daarvan zou kennis geven.

Zo zou noch Bisschop, noch Paus, noch enig Geestelijke beslissen, of de in Zurich gepredikte leer, die van de Kerk was. Men zou alleen, zo luidde het besluit, onderzoeken, of zij met de Heilige Schrift overeenstemde; de Regering zou beslissen, of ZWINGLI, dan wel zijn tegenstanders hun rechte uitleggers mochten heten. Het was een fout van de Bisschop, dat hij daartegen geen protest inleverde, en, uit nood, niet alle kerkelijke gemeenschap afbrak. Doch én staatkundige redenen, én dat het juist de tijd was, om in Zurich sommige Bisschoppelijke inkomsten te innen, bewoog hem misschien, om met meer veschoning en inschikkelijkheid te werk te gaan. Hij benoemde toch nog afgevaardigden naar Zürich, namelijk JOHANNES FABER, FRITZ VON ANWIJL, de hofmeester van de Bisschop, en Doctor VERGENHANS, waarbij zich nog Dr. MARTIN BLAUSCH van Tübingen voegde.

Inmiddels verloor ZWINGLI geenszins uit het oog, dat de Regering, die in de plaats van de Bisschop zou opkomen, zich zoiets door gezindheden en daden waardig moest betonen. Daarom waakte hij altijd ijveriger voor verbetering en zedelijkheid, en doorweefde bij zijn leerredenen met menige vermaning, die daartoe strekte. Dit bewoog de Raad nauwlettender toezicht te houden over de herbergen en de jonge lieden; hopen van reizende scholieren werden weg gezonden, ontuchtige vrouwen uit de stad gebannen en vier Leden van de kleine Raad, die in openlijke echtbreuk leefden, tot hun verbetering, voorlopig een half jaar uit hun vergaderingen geweerd.

Nu kwam de 29e januari 1523, de dag, die tot het houden van het gesprek was bepaald. Al in de eerste dagen van het jaar had de Raad een brief van uitnodiging aan de te Baden vergaderde Stenden doen toekomen. Bijna zes honderd vreemdelingen en inlanders verzamelden zich op het Raadhuis te Zürich. Van de genodigde afgevaardigden kwamen slechts Dr. SEBASTIAN HOFMEISTER, en uit Bern de Franciskaner SEBASTIAN MEIJER; de laatste intussen uit eigen beweging, zonder van Staatswege daartoe gelastigd te zijn. Van verschillende hogescholen waren er ook Doctoren tegenwoordig. Weinige dagen tevoren had ZWINGLI in der haast zeven en

zestig stellingen opgeschreven, die al waren rondgedeeld, en die de voornaamste punten behelsden, waarover Zijn vijanden hem hadden aangeklaagd. Hij besloot dit kleine geschrift met de woorden: “hier wage het niemand om te strijden met spitsvindigheden of menselijke wijsheid, maar hij kome met de Schrift. Die moet men als Rechter erkennen, om de waarheid te vinden, of, wanneer zij gevonden is, haar te behouden.

Een tweede onberedeneerde stap van FABER was die, dat hij, na zulk een door ZWINGLI gestelde en door de Raad gebillijkte voorwaarde, toch naar Zurich kwam, en niet ten minste ook daartegen protesteerde. Men las op het gelaat van de menigte gespannen verwachting, maar ook al zekerheid van de zegepraal van de waarheid. FABER zei later, dat hij meende, dat hij in Peardië² was gekomen.

Ondertussen nam hij, terwijl hij zich met standvastigheid zocht te wapenen, met zijn medeafgevaardigden de hun aangewezen plaatsen in. Er waren honderd en tachtig leden van de beide Raden tegenwoordig. Weinig openbare Leraars, Doctoren, Koorheren en Geestelijken ontbraken er. Inwoners van de stad en landlieden vulden iedere ruimte voor de deuren, waar men iets kon zien of horen. In het midden zat ZWINGLI op een ledig gelaten plaats aan een tafel, waarop uitgaven van de Bijbel in verschillende talen lagen.

De Burgemeester ROIST opende de plechtigheid met een redevoering, waarin bij de aanleiding tot het gesprek opgaf en een ieder opriep, die lust gevoelde, om zich tegen ZWINGLI in het strijdperk te begeven. Met beleid voerde nu de hofmeester van de Bisschop het woord, om de bemiddeling van de steeds verzoenende Kerk aan te bieden. En waarlijk wijs zou FABER hebben gehandeld, indien ook hij zich op dat standpunt had staande gehouden. Deze echter antwoordde op een korte rede, die ZWINGLI hield, dat het hier niet de plaats was, om over geloofszaken te twisten, dat deze op een Kerkvergadering moesten beslist worden, en gaf zijn wens te kennen, dat ZWINGLI naar Constanz mocht gekomen zijn, of dat hij op enige hogeschool, hetzij te Parijs, Keulen of Leuven, de zaak ter hand genomen had, waar men in zulke dingen bevoegde Rechters kon vinden.

“En waarom niet,” vroeg ZWINGLI spottend, “te Erfurt of te Wittenberg?” Vervolgens beriep hij zich op de juiste grondstelling dat men niet moest vragen of iets lang geloofd, of lang in gebruik geweest was, maar of het waarheid en op Gods Woord gegrond was. Hij hoopte, dat, wanneer men van een Christelijke vergadering sprak, men die ook nu in hun midden kon vinden; dat er Bisschoppen genoeg waren, want dat ieder Leraar en Opziener van de gemeente door de Apostelen zo genoemd werd, en dat men dáár, zo goed als op de hogeseholen, mannen vond, die de oude talen verstonden. Zo kon het, met Gods hulp, aan het licht komen, die partij de Schrift naar waarheid, en die deze vals uitlegde. Op deze toespraak volgde een voortdurende stilte, totdat de Burgemeester opstond en nog eens de tegenpartij aanspoorde om op te treden. Niemand deed zoiets. Nu sprak ZWINGLI: “Omwille van de Christelijke liefde bid ik ieder, die mijn leer voor dwaling houdt, dat hij zijn mening zegge. Ik weet, dat er hier verscheidenen zijn, die mij van ketterij hebben beschuldigd. Ik zou gedwongen worden hen met name te noemen.” Maar niemand waagde het tegen de geofende strijder, wiens geleerdheid achting gebood, van wiens moed men de bewijzen had gezien, wiens kracht gebleken was, in het strijdperk te treden. Nu hoorde men van de deur af een stem, die riep: “Waar zijn nu die grootsprekers, die achter de wijn en op de straat zo luid schreeuwen? Hier is hun man!” — Het was zekere GUTSCHENKEL van Bern, één van degenen, die de naam hebben gek te zijn, en

² Een landschap in Frankrijk, dat, in vroegere tijden, als een hoofdzetel van de zogenoemde ketterij beschouwd werd.

daarin een vrijbrief vinden voor menig anders strafbaar woord. Al scheen het, dat de zaak met de bespottung van ZWINGLIS vijanden zou eindigen, toen FABER tegen wil en dank toch gedrongen werd, zich met een gesprek in te laten. Men twistte over de voorbidding van de Heiligen en over de Mis, waarbij FABER telkens uitweidingen en afwijkingen wilde maken, maar ook telkens door ZWINGLI op de zaak terug gebracht werd. Ook SEBASTIAN HOFMEISTER en LEO JUDA, die sinds kort Priester aan de St. Pieterskerk in Zürich, en met zijn vriend ZWINGLI weer verenigd was geworden, maakten hun tegenwerpingen; zodat FABER, in de engte gebracht, uitriep: “Een Hercules is tegen twee niet bestand!” Dr. BLAUSCH wilde hem te hulp komen; maar ook deze wist zich op niets dan op enkele woorden van Kerkvaders en op het recht van de beslissing van de Kerk te beroepen.

Nu ontvielen ZWINGLI scherpe woorden: “De goede man wil ook nog een woordje zeggen; de goede heer ziet de dingen niet recht in,” die meer zijn vertrouwen op de waarheid en het goede recht van zijn zaak en geringschatting van zijn tegenpartij verrieden, dan wel een bewijs waren van die gematigdheid, die de overwinnaar altijd een hogere luister bijzet. Al in de namiddag vaardigde de Raad het besluit uit, dat ZWINGLI, vermits niemand hem van ketterij had kunnen overtuigen, zou voortgaan, met het Heilig Evangelie en de rechte Goddelijke Schrift naar de Geest Gods en zijn vermogen te verkondigen, en dat ook alle andere zielzorgers en predikers in de stad en het landschap niets zouden doen noch leren, dan wat zij met de Heilige Schrift konden verdedigen. Ook mogen zij elkaar niet met scheld of smaadwoorden beledigen. Wie zich zoiets veroorloofde, die zou men zó behandelen, dat hij weten zou, dat hij onrecht had gedaan. Nadat dit raadsbesluit genomen was, sprak ZWINGLI: “God zij geprezen! Hij wil, dat Zijn Woord in de Hemel en op de aarde zal heersen! en u, Mijne Heren van Zürich zal Hij zonder twijfel ook kracht en macht geven, dat u in uw Land Zijn Waarheid handhaaft!”

Intussen voerde FABER toen nog eens het woord en zei, dat hij nu eerst ZWINGLIS stellingen had kunnen lezen, maar dat hij daarin veel gevonden had, wat niet op de Heilige Schrift gegrond was, wat hij dan ook, en dit niet zonder scherpzinnigheid, zocht te bewijzen. Maar ZWINGLI overtuigde hem daarbij van moedwillig misverstand en zelfs van boze bedoeling. “U weet,” sprak hij, “Heer Generaal Vicaris! dat wij die geleerde vechtpartijen op de hogeschool menigmaal bij de hand gehad hebben, en dat ik daarin even goed ervaren ben als u; maar waarlijk het spijt mij, dat u als man van jaren nog met zulke kunstenaarigen komt.” Nu begonnen er zich tekenen van ontevredenheid bij de vergaderde menigte te vertonen. De woorden, die de twistende partijen nog met elkaar spraken, werden korter en scherper. De Leden van de Raad wilden voorkomen, dat dit misschien te ver ging en maakten er daarom een einde aan.

FABER was door zijn gedrag zeer in de achting van de Zürichers gedaald. Wel zocht zijn partij het te bewimpelen en verweet zij ZWINGLI zijn onhoffelijke manier; maar Leden van de Raad zelf lichtten het publiek daaromtrent in. De onzachte terechtwijzing, het bijtend, soms smakeloos vernuft, het volslagen gebrek aan eerbied voor zijn rang, dat daarin bleek of doorstraalde, ergerde FABER zeer, en deed hem zijn haat tegen ZWINGLI en diens vrienden tot geheel Zurich uitstrekken. Weldra vervolgde hij de aanhangers van de Hervorming met verbittering, ten laatste spotte hij met de tranen, die de pijnbank de gefolterden apherste, en verheugde hij zich in het gezicht van de brandstapel, op welke zij het leven lieten.

ZWINGLI gaf weldra zijn stellingen met een uitvoerige verklaring in het licht, en zag zijn werkkring niet meer tot Zurich beperkt. Naar alle zijden drongen de stralen van

het door hem ontstoken licht door. Maar ook ontbrak het niet aan bewijzen van tegenwerking en vijandige geest. Men legde het ZWINGLI ten laste, dat nonnen haar klooster verlieten, en dat Priesters huwden. Men beschuldigde de Zürichers, dat zij zich door Predikanten lieten regeren; bijzonder duidden velen het hem euvel, dat hij zich tegen de loondienst had aangekant.

Hiertegen, zowel als tegen andere aantijgingen verdedigde hij zich op een wijze, die de man van moed en een vrij geweten kenmerkt. Hij bekennt, dat hij steeds tegen ondeugd en verkeerdheid moedig is te velde getrokken, dat hij menige dwaling met kracht bestreden heeft, zonder aanzien des persoons. Hij weerlegt de schandelijke geruchten aangaande zijn levenswandel, terwijl hij, ten slotte zijn heilig voornemen betuigt, om zich aan het Evangelie te houden. Men weet niet of het stuk, dat daartoe diende, in de Vergadering van de Stenden is voorgelezen. Enkelen leden werd het zeker bekend. Het oordeel over ZWINGLI was zeer uiteen lopend. In Bern, Solothurn, Basel, Schaffhausen, werden zijn aanhangers veel zachter behandeld, dan in Luzern, Freiburg, Uri en Unterwalden. In Glarus bleven vele aanzienlijken briefwisseling met hem houden. Vooral Bern toonde zich weldra ZWINGLIS zaak toegedaan.

Spoedig geschieden er nu in Zurich stappen, die strekten, om het werk van de hervorming tot stand te brengen. Al in februari van 1623, gaf de Raad aan de nonnen in het klooster van Oedenbach vrijheid, het te verlaten. De meesten maakten daarvan gebruik; de meer bejaarden, die in het klooster bleven, stierven weldra uit, en de kloostergoederen werden door de Staat tot nuttige einden bestemd. Hetzelfde had in het monnikenklooster te Kappa, en weldra ook met de overige kloosters in het Zürichse gebied plaats. ZWINGLI rechtvaardigde dit gebruik van de bezittingen van de kloosters op treffende gronden. In het sticht van de Koorheren, dat vroeger meer tegen ZWINGLIS pogen gestemd was, kwam ook een betere geest; het werd een schoolinrichting, ter voorbereiding van toekomstige Godegeleerden. Weldra werd de mis afgeschaft en verwijderde men de beelden uit de kerken. Maar hierbij vergaten sommigen de gematigdheid, die men tot dusver had betoond, terwijl ook in andere opzichten het onkruid zich onder de tarwe vertoonde. Er brak een volslagen beeldstorm los; velen weigerden de tienden te betalen, en gaven zo schijn van waarheid aan de beschuldiging, dat het ZWINGLIS bedoeling was, orde en recht te verbreken. Het strekte ook niet tot bevrediging van de gemoederen, dat LEO JUDA en andere Geestelijken, omstreeks deze tijd, zich in het huwelijk begaven.

De Raad hoopte, dat de eendracht en rust in deze door een openlijk en grondig onderzoek van de verschilpunten zou worden bevorderd. Daarom werden de Geestelijken van het land, en ook leken, die iets tot de zaak dienstigs konden in het midden brengen, uitgenodigd, om de 26e oktober op het Raadhuis te verschijnen. Een gelijke uitnodiging ontvingen de Bisschoppen van Constanz, Chur en Basel en de hogeschool aldaar, de 12 kantons van het Eedgenootschap en de stad en de Abt van St. Gallen. Deze uitnodiging ontmoette meer belangstelling en een eerbiediger behandeling dan de vroegere. Wel waagde het geen van de kantons, behalve Schaffhausen, om aan deze gehoor te geven, maar toch vond zij een heusere beantwoording. Die van Luzern alleen was enigszins scherp; de Bisschop van Constanz verlangde, dat men de zaak aan het oordeel van een Kerkvergadering zou onderwerpen; Basel, alwaar OECOLAMPADIUS eerst in het volgende jaar Professor werd, antwoordde in het geheel niet. De hogeschool zag met minachting neder op godsdienstige gesprekken voor het volk, waarbij ongeleerden als rechters zaten, en de Raad, tussen de vrienden van het nieuwe en van het oude ingeklemd, bevond zich met de zaak in verlegenheid. Echter verschenen er ook thans zeer aanzienlijke mannen, zo

als JOACHIM VON WAADT [VADIANUS] van St. Gallen, SCHAPELER en Dr. HOFMEISTER van Schaffhausen, die, om de schijn van partijdigheid van de zijde van Zürich te vermijden, tot voorzitters werden gekozen.

Met weinig tegenstand werden de beelden verworpen. De koorheer EDLEBACH verwierp hun verering, maar meende, dat toch de afbeeldingen van edele mannen en uitstekende daden tot navolging konden opwekken. ZWINGLI antwoordde: “Dan worden zij eerst door het gebruik goed; het geldt hier het rechte geloof en de ware mening. Zie in de Heilige Schrift. God heeft het verboden, en niets moet u bewegen, dan alleen God en zijn Woord. Heeft men ze eerst, dan worden zij ook geëerd en als helpers beschouwd. Dat is in allen dele tegen CHRISTUS en Zijn Woord.” de Johanniter Comthur van Kusznacht, COENRAAD SCHMIDT, een man naar Gods hart, rustig in zijn binnenste, waardig in zijn uiterlijk, bezadigd in woord en daad, wie de waarheid heilig was, in wie de geest van de liefde woonde, die het volk als een wijs opmerker had gade geslagen en haar zwakheden en behoeften kende, wilde hierin een middenweg inslaan. Hij wilde van de onkundige menigte de steun van het meer zinnelijke laten behouden, totdat men haar een betere had gereikt. SIMON STUMPPF, en COENRAAD GREBEL predikten een dweepachtig radicalisme en wilden, zich op ingevingen van de geest beroepende, zich aan niets uiterlijks storen, of liever al het uiterlijke, maar tegelijk alle regel, verbannen. Tegen SCHMIDT voerde ZWINGLI aan, dat hij terecht had gezegd, dat men, door de verkondiging van het Goddelijke Woord, de afgodsbeelden uit de harten moest verwijderen; maar dat hij niet terecht de beelden een staf en steun van de zwakken had genoemd. Hij vroeg, waar dit in de Heilige Schrift geschreven stond, en zei, dat men het duidelijke Woord moest volgen. Overigens was het klaar, dat dit geen beelden duldde, en allermint de gouden en zilveren, welker bedrag en waarde men aan de armoede onthield. Ook SEBASTIAN HOFMEISTER vermaande de Comthur, zich aan de Bijbel te houden.

ZWINGLIS overwinning was zó volkomen, en de schrik voor zijn meerderheid werkte zó, dat een reeks van vijanden en berispers, die nu bij name opgeroepen werden, het stilzwijgen bewaarde en de strijd vermeed. Het was aardig om te zien, hoe enkelen zich van de zaak zochten af te maken. Van die deed er één alsof hij zich beledigd gevoelde, bromde voor zich heen, dat men geen recht had om hem te vragen, zo lang hij zich rustig gedroeg; een ander kwam er naïef voor uit, dat hij tot zover de ouden geloofd had, maar dat hij nu de nieuwen moest geloven; een derde, dat hij geloofde, dat hij niets kwaads leerde, dat hij noch Grieks, noch Hebreeuws verstond, en dat het er met de zaken beter zou uitzien, als die talen nooit in het Land gekomen waren; de Prior van de Augustijners zei, dat hij uit de Pauselijke Decreten ieder ogenblik antwoorden wilde. Mocht hij dat niet, dan stond hij er bij als ieder ander domoor, enz. Zo werd het vonnis over de beelden gemakkelijk geveld.

Wat het misoffer betrof, merkte ZWINGLI al spoedig aan, dat men de zich ten offer gevende CHRISTUS niet moest zoeken in de hostie van meel, maar veeleer in hen, die zijn levende beelden mochten heten, in de hulpbehoevende broeders. Aan deze kon men de rechte offers brengen. Hij zelf had eens gesproken: “Wie één van deze in Mijn naam aanneemt, die neemt Mij aan!” Zo erkende ZWINGLI, dat de echte Godsdienstigheid niet in het gloeiend of blind gevoel van dweepers en mystieken, niet in de afgetrokken stellingen van de wetenschappelijke denker; maar in edel en ootmoedig handelen, in reinheid en liefde, wortelde en vruchten vertoonde. Daarin reikten ideaal en werkelijkheid, het schone en het goede elkaar de hand.

Kalm en rustig werd het meer wetenschappelijke gesprek over dit onderwerp gevoerd.

Nadat de Comthur SCHMIDT weer woorden van liefde en zachtmoedigheid had gesproken, bekende zelfs ZWINGLI gaarne, dat hij van zijn meest volhardende tegenpartij, de Priester STEINLIN van Schaffhausen veel had geleerd, ja, hij verlangde, dat men, wanneer hem soms heviger uitdrukkingen waren ontvallen, die niet ten kwade mocht duiden. Hij zei: “Er zijn velen, die enkel letten op wat ik bitters zeg, en evenzo gaat het de geleerde, rechtschape LUTHER, van wie velen niets willen leren en aannemen, dan het harde en scherpe, wat hij toch dikwijls enkel uit waarachtige, innige liefde spreekt; maar op zijn trouw en vroom gemoed, op zijn ijverig streven naar de waarheid let men niet.”

Hoewel nu ook een GREBEL en STUMPPF pogingen aanwendden, om aan nietige kleinigheden gewicht te doen hechten, of van de Regering het recht betwisten, om sommige inrichtingen daar te stellen, week de geest van liefde en gematigdheid niet uit het midden van deze waardige vergadering. Bij het besluit van de werkzaamheden nam eerst de Comthur SCHMIED het woord. Hij sprak, onder anderen, tot de aanwezige Leden van de Regering: “Het is plicht, dat u, geliefde Heren! u de zaak moedig aantrekt. U hebt voor geld zo menig wereldlijk Vorst weer aan Land en luiden geholpen, om des gelds wille, helpt nu ook, om Gods wil, CHRISTUS onze Heere weer tot Zijn eer en heerschappij! Hij besloot zijn rede met wens en beden, en dezelfde SEBASTIAN HOFMEISTER, die vroeger met hem had geredetwist, stemde in met het Amen! van SCHMIED, met de woorden: “Gezegend zij de rede van uw mond!”

Nu nam ZWINGLI nog eens het woord. Hij bad dringend, dat zij zich allen aan Gods Woord zouden houden en niet vrezden. Ook het best gemeente werd dikwijls in een verkeerd licht gesteld. Zo had hij met smart vernomen, dat men hier en dáár had gezegd, dat men tegenwoordig het lichaam en bloed van CHRISTUS in de slaapdrank wilde mengen. “Nee,” riep hij, “dat wil waarachtig niemand!” Tranen beletten hem verder te spreken, men hoorde er velen wenen. Zijn vriend LEO JUDA nam het woord in zijn plaats. Hij sprak: “Zo God wil zullen wij allen bij het Evangelie blijven, en gaarne wil ik, is als dat nodig is, mijn leven daarvoor laten. Het lichaam kan men doden, maar de ziel niet. Laat ons de Schrift gebruiken, niet tot twist of ijdele pronkerij, maar tot onze heiligmaking. En wanneer ik in het gehouden gesprek iemand te hard mocht hebben aangesproken, dan bid ik hem, dat hij mij dit vergeve.” Hetzelfde vroeg ook ZWINGLI.

Nu legden de voorzitters hun ambt neer, met verzoek, dat de Raad hun, die om de beeldstormerij gevangen zaten, genadig wilde zijn, waarmede ook de Abt van Koppel, de Comthur van Kussnacht en de Proost van het grote Munster zich verenigden. Toen verhief de grijze Burgemeester RÖHST zijn stem. “Ik zelf,” zei de edele, bescheiden man, “oordeel, weliswaar, over geestelijke dingen als een blinde over de kleuren, maar daarom juist moeten wij in Gods Woord licht zoeken. Bidt allen met mij, dat Zijn genade met ons wezen moge!” Nu gaf men elkaar trouwhartig de hand en scheidde in vrede. Een zeldzaam maar schoon en zalig verschijnsel, dat allermint bij verschil van Godsdienstige inzichten moest worden gemist. Dat men steeds indachtig geweest ware, dat hij, die de liefde vergeet, al had hij alle kennis en alle inzicht in zaken van het Geloof, voor God en iedere weldenkende het grootste ongelijk heeft!

Onze lezers mogen het ons vergeven, dat wij op deze inderdaad liefelijke plek in de loop van ons verhaal, misschien langer hebben vertoefd dan het gewicht van de zaken eiste.

Aan de uitslag van dit gesprek knoopte zich een nieuwe tijd voor Zurich, hoewel de Regering het besluit nam, geen overijlde stappen te wagen. Men borg en bewaarde de

relikwieën en beelden; het lezen en bijwonen van de Mis werd toegestaan; ook het vasten werd nog veroorloofd. HOTTINGER³, STUMPPFF en anderen, werden tot tijdelijke verbanning of borgtochtstelling voor hun toekomstig rustig gedrag veroordeeld. Op bevel van de Raad vervaardigde ZWINGLI, onder de titel van: “Christelijke Inleiding,” een boekje, dat de hoofdartikelen van de Leer van het Evangelie, en het op deze gegronde oordeel over de Leer en de gebruiken van de Kerk eenvoudig en verstaanbaar voorstelde; welk geschrift voorshands, ter inzage en beoordeling, aan de Bisschoppen van het Eedgenootschap en de hogeschool te Basel werd toegezonden, om later tot een leidraad bij het onderricht van het volk te dienen.

Met de Hervorming van de Kerk ging die van het Staatkundige en Burgerlijke leven hand aan hand. ZWINGLI ging andermaal het aannemen van jaargelden, waarvan men bewijzen vond, in een hevige redevoeving te keer. Na deze legden, op de 21e december 1523, Burgemeester en Raden een eed af, dat er geen pensioenen zouden worden aangenomen; de dag tevoren hadden alle Priesters hetzelfde gedaan. Op de overtreding werd de doodstraf gesteld, die later, in 1526, ook aan de grijze GREBEL werd voltrokken.

Inmiddels kwamen de antwoorden op en de beoordelingen van de “Inleiding,” die ZWINGLI had vervaardigd, in. Die van de Kantons, Schaffhausen uitgezonderd, zowel als die van de Bisschop van Constanz, luiden weinig gunstig. Van alle zijden kreeg de Regering bericht van de onaangename indruk, die dit opstel had teweeg gebracht; ja, het gerucht liep, dat enige Stenden voornemens waren, de verbonden met Zürich op te zeggen. Bij wie kon nu de Regering steun en heul zoeken? Slechts bij God en het volk. En dat deed zij waarlijk niet tevergeefs. Bijna overal namen de Gemeenten het besluit, om de Evangelische vrijheid te handhaven, en deelde men het mede in mannelijke taal, die van edele vastberadenheid getuigde, en die bewees, dat de Hervorming niet meer te stuiten was, dat slechts een verstandige en beslissende handelwijze de uitbarsting van een brand kon verhinderen, die zich al door wijd en zijd verspreide vonken verried.

De Regering ging zo met wijze gematigdheid op de ingeslagen weg voort. De beelden werden, op haar bevel, zo stil mogelijk, uit de Kerken weggenomen. Waar de meerderheid van de gemeente zoiets niet verkoos, gebood men daarmee te wachten, tot dat men tot betere inzichten zou gekomen zijn. De kloosters werden, grotendeels met bewilliging van de kloosterlingen, opgeheven, uit haar goederen werd aan de voormalige bewoners ondersteuning uitgereikt, ook werden er scholen en gasthuizen gesticht. MYCONIUS COLLIN en anderen werden tot Leraren aangesteld.

Evenals LUTHER, begaf zich ook ZWINGLI zich in een weinig rustige tijd in het huwelijk. Op de tweede april 1524 huwde hij met ANNA REINHAUT een weduw van zekere MEIER VON KNONAU. Van haar geschiedenis weet men weinig; maar dat weinige doet ons vertrouwen, dat hun echt gelukkig mocht heten, en dat ZWINGLI in haar een trouwe gade vond. Zij had uit haar vorig huwelijk een zoon, GEROLD genaamd, voor wie ZWINGLI een vaderlijke liefde koesterde en aan wie hij een boekje “over de opvoeding van de jeugd,” heeft opgedragen.

³ Deze viel later in Baden in handen van de Eedgenoten en werd, in weerwil van Zurich's voorbede, ter dood gebracht.

VIERDE HOOFDSTUK

Gevaren, die de Hervorming bedreigen, en ZWINGLI'S strijd daartegen.

De openlijk gevoerde gesprekken over geloofspunten en de verdediging van de leer hadden bij de Zürichers een geest van onderzoek opgewekt, of deze namelijk, overeenstemden met de Heilige Schrift. Dit bracht teweeg, dat velen beproefden deze te verklaren, waarbij zij echter niet altijd met het gezond verstand te rade gingen, terwijl er ook menig schandelijk bijvoegmerk gekoesterd werd. Daardoor werd het volk, dat zich kort tevoren nog zo bezadigd had betoond, onrustig gemaakt en in beweging gebracht. De gevaarlijkste stellingen: dat wetenschap onnodig was; dat geen Christen eigendommen moest bezitten; dat een volk, hetwelk enkel uit broeders bestond, geen Regering behoefde, en dergelijke meer, werden op verkeerd verklaarde en uit haar samenhang gerukte woorden van de Bijbel gebouwd. De algemeen heersende onwetendheid stelde de menigte buiten staat, om het valse en bedriegelijke van die stellingen in te zien; daarbij kwam nog de eigenbaat van hebzuchtige en eergierige mensen de verleiders te stude, en zó werd het aantal van de misleiden groot, hun pogen dikwijls onrustbarend.

Wij hebben al van GREBEL, STUMPPF en RÖUBLI gewaagd, als hoofden van de onrustigen. Daarbij kwamen twee anderen, FELIX MANZ en JOHANNES BRÖDLEIN, waarvan de eerste zich door wetenschappelijke kennis onderscheidde, de andere door een krachtig karakter, maar dat met stijlhoofdigheid en hoogmoed gepaard ging.

MANZ was de onechte zoon van een geestelijke. Hij had een voor die tijden veelomvattende kennis van het Hebreeuws. Hij hoopte in dat vak Hoogleraar te worden, maar zag zich teleurgesteld. Nu trad hij, met GREBEL, aan het hoofd van de woelzieke geesten. Hij beraamde nachtelijke samenkomsten, waarin men besloot, een nieuwe Gemeente te stichten. STUMPPF en MANZ zochten ook ZWINGLI daartoe over te halen. Zij verlangden, dat hij op de kansel niets zou leren, dan datgene, waarover zij het met elkaar eens zouden geworden zijn. MANZ wilde ook, dat niemand in hun Kerk zou worden opgenomen, dan die overtuigd was, dat hij geen zonde had. Nu echter vroeg ZWINGLI met ernst: "En u wilt zich daaronder rekenen?" MANZ bleef het antwoord schuldig; maar van toen af begonnen hij en zijn medestanders de Hervormer overal te belasteren en hinderpalen in de weg te stellen. Nochtans liep het jaar 1623 stil ten einde.

Welhaast echter gaf BRÖDLEIN aanleiding tot hevige onlusten. Hij behoorde met RÖUBLI tot de eerste Geestelijken, die de instelling van het vasten overtraden en zich in de echt begaven. Toen nu de landvoogd hem deswege ter verantwoording riep, gaf hij hem een alleszins onheus bescheid. Hij schreef, dat de landvoogd liever de onkuise echtbrekers, waarvan het om hem wemelde, straffen moest, dan hem en zijn eerlijke vrouw. Hij moest de Geestelijken liever dwingen om een vrouw te nemen. Met de bijzondere heiligheid van de Priesters liep het toch ten einde. Stal één van hen, dan moest men hem ophangen als andere mensen, al ware hij ook over zijn gehele lichaam met olie gezalfd. Men had hem belasterd en belogen. Aan het slot nam hij echter een gematigder toon aan. Hij eindigde aldus: "Maar ik stel niet op aardse mensen mijn vertrouwen. Dat zult u zien. Heeft God al de haren op mijn hoofd geteld en valt er zonder zijn wil geen musje op aarde, dan vermag niemand, noch tegen mij, noch tegen mijn huisvrouw, iets, tenzij het Zijn wil is. En daarom, lieve Heer Landvoogd! behoeft u noch dertig, noch honderd man te zenden, om haar te halen. Heeft zij tegen God

gehandeld, zend dan het kleinste kind, en zij moet komen. Wilt u haar echter met geweld mij ontnemen; dan moet u weten, dat u tegen God, Zijn Rechtvaardigheid en het Evangelie handelt. Ik zal het geweld niet met geweld te keer gaan. Ik heb vroeger wel het voornemen gehad om dit, indien het nodig was, te doen, maar God gebiedt iets anders, en daarom leer ik het ook mijn medemensen niet.”

De Landvoogd zette hem dan ook inderdaad gevangen. Het is niet bekend hoe hij ontsnapte; maar wij vinden hem na de gesprekken te Zürich, te Zollikon, waar hij het eerst de leringen van de wederdopers verkondigde.

In mei 1524 vernam men te Zurich, dat de inwoners van Zollikon, door BRÖDLEIN opgeruid, beelden en altaren vernield en de doopvont uit de kerk geworpen hadden; dat zij de kinderdoop verwierpen; dat velen begeerden nog eens te worden gedoopt; dat anderen hier en dáár in de huizen rond liepen, om te prediken en het Nachmaal uit te reiken, en men over het geheel met al wat heilig was een schandelijk spel speelde. Omstreeks diezelfde tijd kwam de beruchte THOMAS MUNZER naar Waldshut, en haalde aldaar de Predikant BALTHASAR HUBMEIJER tot zijn gevoelens over. Deze wierp zich, eerst door MUNZER en later door RÖUBLI verleid, tot Apostel van de wederdopers op. De vermaningen van de Oostenrijkse Regering waren vruchteloos, de opstand verbreidde zich meer en meer, en weldra ook op Zwitserse bodem. De kloosters werden geplunderd, de tienden geweigerd, op meerdere vrijheden aanspraak gemaakt. De Regering trad met hen in onderhandeling en besloot om toe te geven, waar de eisen, door de opgeruide menigte gedaan, billijk werden bevonden. Intussen droeg men ZWINGLI op, om het volk omtrent haar plichten in te lichten. Ook werd, in het grootste gedeelte van het Zürichse gebied, de rust zonder gewelddadige maatregelen hersteld. Slechts één van de aanleggers, SÜSTRUNK, werd met het zwaard, een ander met gevangenis en geldboete gestraft.

Maar daarmee liep de zaak niet af. MANZ, GREBEL en anderen, bijzonder een verlopen Monnik, GEORG BLAUROCK, rakelden het vuur weer op. Herhaalde malen kwamen gehele hopen van deze dwazen uit Zollikon en de omstreken, in zak en as, en met koorden om het lichaam naar Zurich en riepen wee en ach! over de stad. BLAUROCK verlangde met ZWINGLI en LEO JUDA te redetwisten, en de Raad achtte het raadzaam, om hem hierin te wille te zijn. Men bestemde daartoe de 17e januari 1525, De grote Raad, de geleerden en geestelijken waren er bij. MANZ, GREBEL, BLAUROCK, RÖUBLI en RÄTZER waren de voornaamste bestrijders van ZWINGLI. Deze begon met te zeggen, dat hij voor enige jaren zelf had gemeend, dat het beter was, om eerst in rijper leeftijd de doop toe te dienen, maar dat hij later daarvan terug gekomen was. Op die gronden, die hij dan ook toen aanvoerde, kan men vernemen uit zijn geschrift: “over doop, weerdoop en kinderdoop.” Over de onduidelijke mening behaalde de helderheid van denkbeelden, over de letterzifterij de wetenschap, over hartstocht en stijfhoofdigheid de kalmte, over de sekte de Kerk, over de volksmenners de vriend van rede en orde de overwinning. Dit nu was, weliswaar, de uitslag bij de meer beschaafden, maar het volk bleef nog over, en hierop beriepen zich nu de dweepers, terwijl zij overal voorgaven, dat ZWINGLI hen toch niet had kunnen weerleggen. Zij bleven halsstarrig aan de letter hangen. De Raad nam intussen het besluit, dat de kinderen binnen acht dagen na hun geboorte moesten gedoopt worden. De Gemeente te Zollikon moest de doopvont weer oprichten. Aan GREBEL en MANZ werd bevolen, zich stil te gedragen; BRÖDLEIN, RÖUBLI en RÄTZER moesten binnen acht dagen het Zürichse gebied ontruimen.

Nu echter ving ook de tegenstand aan, die de laatsten op alle mogelijke wijzen zochten te stijven. Zij schreven tot dat einde rondgaande brieven; de achtergebleven hoofden van de dweepers hielden redevoeringen, en weldra bewezen verschillende

onlusten, in onderscheidene oorden van het Land, dat deze pogingen niet ijdel waren. Er hadden dolle tonelen plaats, waarbij vooral vrouwen zich lieten gelden. Gehele scharen vloeiden bijeen, waar één van die Apostelen zich vertoonde, en begeerden, dat deze prediken en hen dopen zou. De bevelschriften van de Regering werden hier en daar bespot en zelfs in de Kerken ontstond twist. Dit bewoog de Regering om GREBEL, MANZ en enige anderen in het Augustijner klooster, waar zij overigens een goede behandeling ondervonden, in bewaring te nemen, en aan ZWINGLI en twee andere Predikanten op te dragen, hen tot betere overtuiging te brengen. MANZ en GREBEL kraaiden triomf, toen zij meenden ZWINGLI zelf, wegens een door hem aangevoerd bewijs, van dwaling te kunnen beschuldigen! Hij had gezegd, dat er, volgens het Nieuwe Testament, niemand voor de tweede keer was gedoopt. Wist hij dan niet, dat PAULUS de jongeren van JOHANNES te Eféze nog eens gedoopt had? Snel als het licht verbreidde zich het gerucht van deze zegepraal over de onoverwonnen strijder door het gehele Land.

Nu luidde het: “De valse Profeet, de grote draak is gevallen; de geest des Heeren is met ons! Nu zal het Evangelie aan het licht komen. Weg met de opbrengsten en tienden! Weg het zwaard! Geen Christen wil meer Overheid wezen! Wij zijn allen broeders! Verkoopt uw goederen, legt alles bijeen. Dat er geen rijken noch armen meer zijn!”

In deze omstandigheden moest de zaak ten overstaan van het gehele volk behandeld worden, en ZWINGLI gordde zich daartoe aan. Eerst gaf hij het inlichtingen in zijn predicaties. Hij toonde het onhoudbare van de dwaalleer zo duidelijk, zo levendig en overtuigend aan, dat er bij het einde daarvan een luid handgeklap werd vernomen. Men kon de stad als gewonnen beschouwen. Niet zo gunstig was het in het landschap gesteld. Dáár werd de Regering als partijdig beschouwd. Hierom verzocht het twee mannen naar Zürich te mogen zenden, om, evenals over de Mis en de Beelden, een mondgesprek te houden. Het verzoek was in een alleszins bescheiden en trouwhartige toon gesteld. Ook verzocht ZWINGLI zelf, dat de Regering aanstalten trof tot het houden van een dusdanig gesprek. Deze schreef het uit tegen de zesde november 1525 en beloofde vrijgeleide aan allen, die zich in staat achtten, om hun afwijkende leringen te verdedigen. ZWINGLI, LEO JUDA en CASPER GROSSMANN werden gekozen om hen te beantwoorden; WOLFGANG JONER, Abt te Kappel, de Comthur SCHMIED, SEBASTIAN HOFMEISTER en VADIAN zouden daarbij voorzitters zijn. De wederdopers kwamen in groten getale, onder hun aanvoerders MANZ, GIEBEL en BLAUROCK, zelfs uit afgelegene streken.

Nauwelijks had men, te midden van een menigte, die alle hoeken van het Raadhuis vervulde, het gesprek begonnen, of een pas aangekomen schaar van dwepers drong, onder het geschreeuw van: “o SION, SION! Juich, JERUZALEM!” naar binnen en bracht alles in de war. Om zulke stoornissen te voorkomen en meerdere ruimte te verkrijgen, werd de vergadering in de kerk van de grote Munster gehouden. Hier werd, gedurende drie dagen, van de morgen tot de avond, de strijd gevoerd. Men weigerde niemand de toegang, niemand het verlof om te spreken. Men beschouwde en beoordeelde de stadspriesters hoe langer hoe gunstiger. De aanvallen van de wederdopers werden steeds zwakker en hun zelfvertrouwen verdween.

Eén van hen, die al meermalen had gezegd, dat hij de strijd met een woord ten einde wilde brengen, maar die zelfs zijn metgezellen niet hadden laten spreken, omdat hij hun al te uitzinnig voorkwam, brak eindelijk door de menigte heen, stelde zich met een gloeiend gelaat en al de gebaren van een geestenbezweerder voor de Priesters en riep: “ZWINGLI! ik bezweer u bij de levende God, dat u ons de waarheid zegt!” Geheel bedaard antwoordde deze: “Nu, die zult u horen. U bent een lompe, balsturige

kinkel, zo dom als onze heren er maar één in het Land hebben.” Er ontstond een algemeen gelach en de zaak was geëindigd. De Regering gaf er een officieel verslag van en verbood alle verdere herhaling van de doop, onder bedreiging van geldboeten en, desnoods, van zwaardere straf. MANZ, GREBEL en BLAULROCK werden voor de Raad gedaagd en, maar zulks vruchteloos, vermaand om hun ongelijk te bekennen. Men zette hen in de gevangentoren. Zij verbreedden een werkje, dat de hardnekkigste van hun medestanders tot tegenkanting aanzette. Inmiddels beloofden zij, dat zij zich, in geval van vrijlating, stil zouden gedragen. Men liet hen daarom gaan; maar weldra verspreidden zij zich door de Kantons, en de vlam van oproer brak opnieuw uit. Hiertoe bracht ook HURMEIJER, die, na de verovering van Waldshut door de Oostenrijkers, in 1525, als vluchteling naar Zürich was gekomen, het zijne rijkelijk bij, hoewel hij zich, na een redetwist met LEO JUDA en MYCONIUS, voor overwonnen had verklaard. Hij verdedigde de wederdoop openlijk op de kansel. ZWINGLI betrad de andere, viel hem in de rede en bracht hem terstond tot zwijgen. Naderhand verontschuldigde hij zich met te zeggen, dat hij niet wist wat hij gesproken had, en dat de duivel in hem gevaren moest zijn, welke gezegden hij later echter weer herriep.

Nu echter werden alom de vrienden van rust en orde wakker. Men berispte de Regering, dat zij al te zacht en inschikkelijk was. Inderdaad nam zij ook weldra strengere maatregelen. Wie overtuigd werd, dat hij iemand ten tweeden male had gedoopt, werd gevangen gezet. MANZ, GREBEL, BLAUROCK en vele anderen deelden in dat lot. Het gestreng vonnis luidde, dat men hun niets anders geven zou dan water, brood en stro, en dat men hen in de gevangentoren (later door het volk de ketterstoren genoemd) zou laten sterven, indien zij niet van hun verkeerdheid afstand deden. Tot de strengheid van dit vonnis heeft wellicht de dolle tomeloosheid van de wederdopers in St. Gallen veel bijgedragen. Zij verbrandden de Bijbels, omdat men las: “de letter doodt.” Zij speelden met poppen, liepen met speelgoed rond, huilden kinderachtig en lieten zich met appels paaïen, ook wierpen zij alle klederen af, omdat men worden moest als de kinderen, en derzulken het Hemelrijk was. Ja, eindelijk zelfs verlangde zekere LEONHARD SCHUCKER, in de dolheid van zijn geestvervoering, dat zijn broeder hem zou doden, omdat God het geboden had. Deze trok zijn zwaard en hieuw hem, in het bijzijn van hun vader, zusters en broeders, het hoofd af. Zulke vruchten toonden, meer dan alle wetenschappelijke gesprekken, welke waardij de leer van deze sekte had. En toch vond zij in Zürich nog geheime vrienden en begunstigers. Men bood de gevangen voorstanders de gelegenheid aan, om te ontvluchten, waarvan zij dan ook gebruik maakten. Zij verstrooiden zich door het Land, terwijl sommigen van hen voorgaven, dat een Engel des Heeren hen, evenals PAULUS en SILAS uit de gevangenis had gevoerd. Maar nu liep het vrome spel ten einde. Er werd een wet uitgevaardigd, dat ieder onderdaan, die voortaan volwassenen herdoopte, zonder genade zou worden verdrongen. BLAUROCK en MANZ, benevens zekere FALK en REIMANN, deden het nochtans. Zij werden gevat. BLAUROCK werd, als vreemdeling zijnde, gegeseld en gebannen, de drie anderen werden, de 5 januari 1527, in de Limath verdrongen. Alle bleven tot in hun laatste ogenblik standvastig; MANZ werd door zijn oude moeder nog daarin gesterkt. Desniettemin maakte hun gedrag op het volk, dat van de onzalige woeling wars was, slechts een geringe indruk.

VIJFDE HOOFDSTUK

Verdediging van de vorige stand van zaken. Invoering van de nieuwe strijd.

Het blijven bij het oude is niet altijd, gelijk velen, die door de zucht tot nieuwigheden worden gedreven, gaarne voorgeven, kwaadwilligheid, halsstarrigheid of bekrompenheid; het kan ook een uitvloeisel wezen van zekere kracht van karakter en van door ondervinding verkregen wijsheid. Het wordt heilige plicht, wanneer het oude en bestaande goed is. Was het Katholicisme dat? of was dit inderdaad het nieuwe, dat het Christendom in menig opzicht had verdrongen? Zie daar een vraag die voor de Protestant, die niet ten enenmale een vreemdeling is in de geschiedenis van de Kerk, wel reeds als lang beslist mag worden beschouwd. Licht vrijheid, reinheid en liefde, waarin het wezenlijke, de geest van het Evangelie bestaat, haar ziel en kern, waren uit JEZUS gemeente treurig geweken. Daarom ging het Pausdom, als inwendig onwaar en onverenigbaar met de eeuwige Waarheid, zijn ondergang met rasse schreden tegevoet; het scheen soms in de zestiende eeuw geheel te gronde te zullen gaan. Maar waarom was haar nederlaag slechts gedeeltelijk en verhief het zich later niet tot meerder macht? De hoofdoorzaak hiervan lag wel in de fouten en verkeerdheden van haar tegenpartij, van die het met onmiskensbare schranderheid gebruik maakte. Wij willen thans zien, hoe die fouten, vooral op het veld waar ZWINGLI werkte, zich begonnen te ontwikkelen.

Nauwlettend sloegen de verdedigers van de oude stand van zaken de hervormer op zijn gangen gade, om te zien, of hij zich ook in enig opzicht zou bloot geven. Tot in 1523 zochten zij, of zij hem iets ten laste konden leggen; maar dit altijd zonder iets te vinden. Nu kwam de beeldstormerij, de boerenopstand; in de schoot van de nieuw gestichte gemeente ontstonden de wederdopers; er werd strijd gevoerd over de tienden; al hoorde men woorden van twist over het Avondmaal, die, als het ware, voorboden waren van de kamp met LUTHER. En nu vernam men spoedig: "Daar zijn nu de vruchten!" Maar ook van een andere zijde maakten de Katholieken van de Hervorming een nuttig gebruik, doordat zij zich, in sommige opzichten althans, lieten bewegen, om zelf te hervormen. Zij stelden de twaalf artikelen van het Geloof als zo vele grondslagen vast; hielden scherper toezicht op het prediken door onbevoegden; verboden het trouwen van de priesters; beperkten de rechten en inmengingen van de geestelijkheid; verboden het uitdelen van de sacramenten voor geld, zowel als de aflaathandel, en stelden een censuur in van boeken en geschriften.

In dit ontwerp, waarvan wij hier alleen de hoofdpunten aanroerden, spreekt een in menig opzicht inderdaad vrije geest. Men kwam er rond voor uit, dat er grove gebreken waren ingeslopen, dat er grote aanmatigheden van de zijde, van Rome en de geestelijkheid hadden plaats gehad. Slechts moesten de leerstellingen onaangetast blijven. Hadden deze artikelen een algemene ingang gevonden en overal kracht van wet gekregen, wellicht had men daardoor een groot tegenwicht tegen de Hervorming in de schaal gelegd, en was deze tot Zurich beperkt gebleven, ja misschien ook daar eindelijk onderdrukt.

Maar weldra bewees de uitkomst, dat onmogelijk was. De grote Raden in Bern, Solothurn en vooral in Basel durfden geen verordeningen meer uitvaardigen tegen gehuwde geestelijken, en voor de instandhouding van het vasten; terwijl van de andere zijde, de priesters zich tegen al de artikelen aankantten, die dienden om hun heers- en hebzucht te beperken.

Van de zijde van de Protestanten beging men nog een schijnbare tegenstrijdigheid, die hun tegenpartij de wapens in de hand gaf. De onrustige tijden, waarvan even onrustige

hoofden gebruik maakten vorderden gebiedend, dat er ten minste enig toezicht over de drukpers werd gehouden.

Daartoe benoemde de Raad, naast enige anderen, ook ZWINGLI. De tegenstanders gispten natuurlijk niet de zaak zelf, maar vroegen: “Waarom hebt u zich dan bij ons tegen alle toezicht verzet? Heden verklaart u, dat het geloof vrij zal wezen, omdat het elke aanval en iedere toets kan verduren, en morgen gedooft u niet, dat diegene het toetsen, welke daarbij niet naar uw inzichten te werk gaan. Bij ons geeft de oude Kerk het gebod en de regel, bij u doet de nieuwe ZWINGLI dat.”

Ook dit zagen de hoofden van de Katholieke partij juist in, dat ZWINGLI voor de zaak van de Hervorming in Zwitserland inderdaad onmisbaar was. Zij waren overtuigd, dat herstellen van de oude stand van zaken bezwaarlijk mogelijk was, wanneer men hem niet uit de weg ruimde, of althans zijn invloed verzwakte. Dit laatste zochten zij dan ook met al hun vermogen. Daartoe nu was het aanbod van ECK, die vroeger ook met LUTHER had geredetwist, om persoonlijk naar Zwitserland te komen en een gesprek over de zaken van het geloof met ZWINGLI te houden, alleszins welkom.

Zodra ZWINGLI dit vernam, schreef hij zelf aan ECK en nodigde hem uit, om te Zürich te komen: “Daar mocht hij hem aangrijpen en zijn toehoorders, die zo iets het meest behoeften, de dwalingen van hun Leraar aanwijzen.” Hij schreef hem: “Ben ik een vals Profeet geweest, dan is het tijd, dat ik ophoud. Maar men zal wel bevinden, dat het eerder tijd is, dat u met uw dwaalleer het arme volk niet langer misleidt. God erbarme zich over u! Hij neme uw stenen hart weg en geve u een zo warm in haar plaats, dat men met vreugde aan u kan schrijven.” Ook de Raad van Zürich deed ECK een uitnodiging toekomen met een vrijeleide, dat hem veilige heen- en terug reis door het Kanton verzekerde. ECK gaf hierop een weigerend antwoord, terwijl hij er bij voegde, dat hij daar zou verschijnen, waarheen de vergadering van de Stenden hem bescheide. Na ruggespraak met de Bisschop, besloten deze, dat men het aanbod van ECK, aan wie ook de Vicaris-Generaal FABER zich aansloot, zou aannemen, en dat het mondgesprek tegen het midden van oktober 1526 te Baden zou plaats hebben. Hiervan gaven zij Zurich, dat al lang van de beraadslagingen was uitgesloten, kennis, en men beval het: ZWINGLI en zijn medestanders te noodzaken, met afgevaardigden daarbij tegenwoordig te zijn, en zich te gedragen als zulke, die gaarne tweedracht, twist en onrust vermijden, en zich tot beter inzicht schikken wilden. Al vroeger had men de Zürichse Regering met verwaarlozing behandeld, en zich op haar rechten inbreuken veroorloofd, die tergend waren. Men noemde ZWINGLI'S leer ketters, en zei al bij voorraad: “Wij zijn niet voornemens enige, verandering in het geloof te maken en willen ons, als gehoorzame Leden van de Kerk, niet afscheiden; tot dat gesprek hebben wij alleen besloten, om de oproerige ZWINGLI tot zwijgen en het gemeen volk van zijn dwalingen af en tot rust te brengen.

Veel was er wat zulk een mondgesprek en juist dáár te houden hoogst onaannemelijk moest maken. Men wilde kennelijk Zürichs afgevaardigden als arme zondaars laten staan. Baden was afhankelijk van de het hevigst tegen de Hervorming ingenomen Kantons. Dáár had men, uit Godsdiensthaat, al, tegen alle recht, het doodvonnis tegen ketters geslagen en voltrokken. Van Bern werd geschreven, dat men niet voornemens was, het vrijeleide te ontzien. Men vernam, dat men zich om het daartoe gegeven woord weinig zou bekreunen. En toch, wanneer men ziet, hoe JEZUS Zelf Zich in de handen van zijn vijanden stelt, wanneer wij Zijn woord lezen: “Wie zijn leven wil behouden, die zal hetzelfde verliezen,” als wij LUTHER, bij het aanvaarden van zijn reis naar Rome, horen zeggen: “Al waren er zo vele duivels als pannen op de daken,

zo ga ik toch!” en hem moedig voor Keizer en Vorsten zien staan, dan zonden wij wensen, dat ook ZWINGLI daartoe moed en kracht mocht hebben bezeten. OECOLAMPADIUS, die naar Baden ging, spoorde hem daartoe dringend aan; maar ZWINGLI achtte het desalniettemin ongeraden. Hij rekende het niet wijs, om het slachtoffer te worden van vijanden, die, in plaats van zijn moed te vereren, over zijn domme lichtgelovigheid spotten, over het gelukken van hun heilloos plan juichen zouden. Hij schreef aan de Raad: “dat geen plaats hem aannemelijk voorkwam, waar Luzern, Schweitz, Uri, Unterwalden of Zug de macht in handen hadden, omdat deze hem voor een ketter verklaard, zijn leer verworpen en zijn boeken verbrand hadden. Zij hadden hem al bij voorraad veroordeeld en bevolen hem gevangen te nemen. Zei hij, dat de Paus de Antichrist was, dan zouden zij weldra schreeuwen, dat hij het vrijgeleide had verbeurd. Daarom wilde hij niet naar Baden gaan, omdat hij niet baden (verdronken worden) wilde.” Mogen wij nu ook nog schier wensen, dat hij echter gegaan ware, wie is er, die ZWINGLI daarover hard zou durven vallen; wie erkent niet, dat er ook veel voor hem en zijn weigering pleit?

OECOLAMPADIUS verdedigde nu in zijn plaats de zaak van de Hervorming; en ere hebbe die edele man die voor het hachelijke niet terugdeinsde, die zelfs niet weigerde over de neteligste punten te redetwisten; terwijl FABER en ECK de moeilijkst te verdedigen punten, namelijk die over de Kerk en haar gezag, de macht van de Paus, het ongehuwde leven van de Geestelijken en het vasten, hadden uitgesloten, en daarentegen dat van het Avondmaal, waarbij zij LUTHER'S mening vóór zich hadden, op de voorgrond stelden. De meerderheid van de afgevaardigden kende, met de vier voorzitters, de overwinning aan ECK en FABER toe, waartegen een geringe minderheid protest liet aantekenen. Vóórdat de vergadering uiteenging las THOMAS MURNER, met verlof van de President, nog veertig stellingen voor, die hij, als dwalingen en lasterlijke meningen van ZWINGLI, door aanplakking aan de kerkdeuren te Basel, had openbaar gemaakt, en die hij aangeboden had te weerleggen; daar echter ZWINGLI lafhartig was weggebleven, zo verklaarde hij deze overweldigder van Zurich en zijn aanhangers voor eerloze, meinedige en godvergeten kerkrovers, wier gemeenschap ieder eerlijk mens schuwen moest, als die van onreine, en die de straf van de scherprechter verdiend hadden. De Regering te Zürich kreeg een beledigende brief van de Stenden, waarin ZWINGLI hevig gegispit en gelasterd werd. Onder deze omstandigheden hing alles van Zurich en vooral van ZWINGLI'S standvastigheid af. De Raad schreef een weerlegging van de beschuldigingen en deed die de afgevaardigden toekomen.

ZWINGLI antwoordde ook, en, gelijk dit van de diep gekrenkte te verwachten was, op vrij hevige, nochtans waardige toon. In Glarus, Schafhausen, Appenzell, Solothurn, maar vooral in Bern en Basel werd de handelwijze van de afgevaardigden bij raad en volk verre van gunstig opgenomen. Vooral had er tussen Zürich en Bern meerdere toenadering plaats, waar men in het verlaten van de kloosters, het huwen van de priesters en de stemming van een groot gedeelte van de burgerij tekenen vond van een besliste overheersing tot de zaak van de Hervorming. Zowel de macht van dit kanton, als de hoge mening, die men van de wijsheid van haar Regering voedde, deed voorzien, dat de beslissing daarvan het van groot gewicht voor geheel het Eedgenootschap zou wezen. Binnen Bern's muren werd zo het worstelperk voor Zurich en de vijf kantons geopend. Men zocht elkaar aldaar eerst door gezantschappen de loef af te steken. maar terwijl de Zürichers hun zaak en hun belang bescheiden voordroegen, geschiedde dit door de tegenpartij op een trotse en aanmatigende toon. De Berners ontwaarden steeds duidelijker, dat de sporen van de Godsdienstige twist

zich meer en meer ook in het staatkundige deden bespeuren. Beide partijen wensten een beslissing, en zo vond het voorstel, om een Godsdienstig gesprek te laten houden, steeds meerder bijval. Beide partijen rekenden het zeker, dat het gesprek naar wens zou aflopen. De tegenstanders van de Hervorming bouwden hun hoop op de uitslag van de zaak te Baden en op de bijstand van de als geleerde beroemde Augustijner CONRAD FREGER van Freiburg. HALLER de vriend van de Hervorming in Bern, richtte met de zijnen het oog naar ZWINGLI. HALLER bezwoer hem in verscheidene brieven, dat hij zich toch niet aan de zaak moest onttrekken. ZWINGLI stemde er in toe, en deed ook zijn vrienden in Duitsland de Bernse uitnodiging toekomen. HALLER schreef hem: “Ik ben niet in staat zulk een last te dragen. Sta mij bij, of liever, neem die over. Ik heb ook aan OECOLAMPADIUS geschreven; maar weet niet, of hij komen zal. Hij heeft geantwoord, dat hij wenste, dat ZWINGLI ons zou bijstaan. Kortom! Hij heeft gebaad, u moet de boerendans opleiden.”

Zurich vernam het besluit van de Berners met vreugde. Men gaf allen ingezetenen verlof, om derwaarts te reizen, en wekte hen daartoe op; de Priesters, die tot dusver de Hervorming noch niet waren toegedaan, gebood men zo iets, en voegde ZWINGLI, die derwaarts zou vertrekken, PELLIKAN, COLLIN en MEGANDER toe. De vijf ultra Roomsgezinde kantons zochten de voortgang van het gesprek, indien mogelijk, nog te stuiten. Toen dit niet gelukte, verboden zij hun onderhorigen daaraan deel te nemen, en zagen het niet ongaarne, dat de bekende in verschillende smaadschriften, aan zijn verbittering tegen Bern en haar Regering lucht gaf, wat deze natuurlijk slechts te meer naar de zijde van Zurich deed overhellen. Op de tweede januari 1528 trokken meer dan honderd geleerden en predikers, en daaronder vele Duitsers, onder bedekking van een gewapend geleide, met de Burgemeester ROIST aan het hoofd, naar Bern, waar zij plechtig en vriendschappelijk werden ontvangen. Staatslieden en geleerden zagen het gewicht van deze bijeenkomst in. In verscheidene opzichten had de Regering alrede haar vastberadenheid getoond, en zelfs geen gehoor willen geven aan de uitdrukkelijke wensen van de Keizer, dat het gesprek geen voortgang mocht hebben.

Het werd op de zesde januari, in de Fransiskaner kerk, begonnen. Het oordeel, dat een Rooms-Katholieke Geestelijke van Solothurn, JAKOB VAN MUNSTER, er over velde, schetst ons de toedracht van zaken en verdient onze opmerkzaamheid. Aan een rechtsgeleerde in Mentz schrijft hij; “Ook in deze samenkomst is gebleken, wat ik al dikwijls gezegd heb. Het gaat met ons naar de laagte, en dat slechts door onze eigen traagheid, en omdat de hoofden van de Kerk niets voor de wetenschappen doen. Aanhangers van onze partij hadden er bij de Bisschoppen op aangedrongen, dat zij enige geleerde mannen zouden zenden, die tegen de kettters opgewassen waren. Niemand zond, niemand kwam.

Eindelijk kwam een Augustijner, zekere CONRAD FREGER, die zowat geleerd had te snappen, maar bij wie ik geen rechte geleerdheid noch welsprekendheid kon vinden. Toen men bewijzen uit de Schrift vroeg, trok hij af. Een Dominikaner, die optrad, verstond geen Grieks. De Schoolmeester van Zofingen was nog de beste. Zó moesten wij de verwaarlozing van de wetenschappen boeten. De tegenpartij scheen mij anders niet zo vast te staan. ZWINGLI'S hevigheid spoorde hem aan. Dit beest is inderdaad geleerder dan ik had gedacht. De neuswijze OECOLAMPADIUS moge het Hebreeuws beter, het Grieks misschien even goed verstaan; maar hij staat bij hem achter in rijkdom van geest en klare en krachtige voordracht. Bezat BUCER zo veel geleerdheid en taalkennis als ZWINGLI en OECOLAMPADIUS, dan was hij nog meer te vrezen. Hij geraakt ligt in vuur en spreekt zeer aangenaam. Wij maakten een ellendige figuur tegenover die welgeoefende kettters. Hier en daar kefte wel een enkel

mis priestertje, maar zij waren afgericht, om op het koor te zingen en verder tot niets, Ere dan nog die schoolmeester!”

Achttien dagen duurden de gesprekken in het Duits, naderhand hield men er nog drie in het Latijn; maar wat hier werd verhandeld was de moeite van het optekenen niet waard. ZWINGLI had door twee predicaties veel uitgewerkt bij de stedelingen. Men verhaalt, dat onder één daarvan een priester zijn misgewaad wegwierp met de woorden: “Rust de Mis niet op vastere gronden, dan wil ik deze nooit weer vieren.” Twee weken later werd de Hervorming in Bern, genoegzaam op dezelfde voet als te Zürich tot stand gebracht. Deze aansluiting van Bern, gevoegd bij de tegenstand van de vijf kantons, gaf aan de Hervorming, die in Zürich tot dusver meer enkel kerkelijk was geweest, een meer staatkundige betekenis en richting. ZWINGLI werd nu genoopt om, meer dan vroeger, zich bezig te houden met vragen, die het Eedgenootschap betroffen, daarbij van zijn raad te dienen, en, als ware het, met de ene voet op het glibberige pad van de politiek te staan, terwijl hij de andere op de vastere bodem van Godsdiensdige waarheid en overtuiging zette. Dit is, van het jaar 1528 af, duidelijk bij hem te bespeuren. Dezelfde man, die vroeger alles zo openbaar mogelijk wilde behandeld zien, die verwachtte, dat het gezond verstand van het volk de waarheid beter zou inzien dan de spitsvondige geleerdheid; die van het onbedorven gevoel een betere waardering tegemoet zag van het Evangelie, dan van de aanmatigheden van de wijsgeren; die, bij alles wat de Hervorming betrof, zijn hoop en zijn steun in het volk vond, dezelfde man nam nu voor die Hervorming en haar uitbreiding tevens de staatkunde als middel te baat. Een moedig en misschien minder prijzenswaardig bestaan, dat hem noodzaakte, een dubbele rol te spelen, bij welke hij ten laatste het onderspit dolf; een poging, waarvan hij zelf het bloedige slachtoffer werd. Wij willen zien, door welke toedracht, van zaken.

De rijksstad Constantz, ook van de Hervorming toegedaan, werd door de Keizer bedreigd en zag naar hulp en bescherming uit. Het was natuurlijk, dat zij in zulke benarde omstandigheden eerst hij Zürich en later ook hij Bern aanzoek deed om hulp, die, daartoe alleszins waren gerechtigd. Deze betoonden zich ook daartoe geneigd. Natuurlijk echter moest zo iets strekken, om de breuk, die tussen deze en de overige Kantons bestond, te verwijden, zo niet onheilbaar te maken. ZWINGLI schijnt dit wel gevoeld, en misschien in de bestaande omstandigheden ook wel gewild te hebben; terwijl anderen, die ook de Hervorming toegedaan waren, zulk een uiterste ten sterkste schuwden en tot alle prijs wilden vermeden zien. Nog had ZWINGLI het in zijn keuze, of hij zich nu aan alle staatkundige bemoeijingen wilde onttrekken, en zich tot het enkel kerkelijke bepalen, dan of hij de ziel wilde worden van een aantal waarlijk weldenkende mannen, die de gewichtigste zaken behandelden, en in stilte de stappen voorbereidden, die zij meenden, dat voor Godsdiensdige en Vaderland noodzakelijk en heilzaam waren. Maar de verlegenheid, waarin zijn terugreden de hoofden van die partij, die ook die van de Regering waren, moest brengen; zijn kennis van zaken; de hoop, dat daaruit heil zou geboren worden; het besef, dat hij onmisbaar was: dat alles haalde hem over, om op de ingeslagen weg voort te gaan.

Maar ook wanneer wij hem met bezorgdheid daaraan zien deel nemen, en dit bange vermoedens bij ons opwekt, moeten wij toch de geestkracht, die hij daarbij ontwikkelde, bewonderen, en gevoelen wij eerbied voor de man, die, ondanks zo vele bemoeijingen, als leraar, als prediker, als Godgeleerde, zo trouw zijn plichten vervulde. Bij zulke vermogens mag men het gewichtige ondernemen. Hoogmoed, noch heerszucht zette hem daartoe aan: het schone beeld van het als herboren Vaderland

zweefde hem daarbij voor ogen. Wie wilde het hem als schuld aanrekenen, dat hij zijn ideaal van een schone vereniging van Kerk en Staat niet kon verwezenlijken, dat zijn tijd daarvoor nog niet rijp was?

Te Bern werden intussen de onderhandelingen voortgezet, waarbij ZWINGLI veel dienst bewees. Na de gelukkige voleinding daarvan betrad ZWINGLI, tot afscheid, nog eens de kansel. Het slot van zijn toen gehouden leerrede: “Erkent nu de vrijheid, met welke CHRISTUS u heeft vrijgemaakt, en staat daarin, naar het woord van de Apostel. U weet welk juk ons geweten was opgelegd, en hoe men ons van de ene valse troost tot de andere heeft gevoerd. Maar nu ziet u, dat vrijheid en troost op kennis en vertrouwen zijn gegrondvest: op vertrouwen tot God door JEZUS CHRISTUS. Laat u van die vrijheid en die verlossing niet afbrengen. Daartoe behoeven wij moed. Maar u moet daarnaar ijveriger trachten, dan uw Voorvaderen naar tijdelijke vrijheid. God zal zich ook op Zijn tijd de overige Eedgenoten aantrekken, dat wij in de rechte kennis en vriendschap meer één worden dan ooit tevoren. Dat verlene God, Die ons geschapen en verlost heeft, hun en ons!”

In Luzern vernam men met hevige ergernis de verbroedering tussen Zürich en Bern. Onder woorden van ontevredenheid en haat werd de zitting van de Stenden opgeheven. De partijen waren gescheiden. Natuurlijkerwijze zochten zij zich te versterken.

Inmiddels wachtten ZWINGLI veelzijdige en vreemdsoortige werkzaamheden. Naar alle kanten schreef bij, gaf hij raad. Hij werd langzamerhand deelgenoot gemaakt van de vergaderingen van de Raad, terwijl hij voortdurend de werkzaamheden verrichtte, die aan zijn beroep verknocht waren. In 1528 had hij, door een predikatie vol vuur en kracht, teweeg gebracht, dat de Leden van de kleine en grote Raad, man voor man, van hun geloof rekenschap geven en beloven moesten, dat zij aan predikatie en Avondmaal, naar de voorschriften van het Evangelie, zouden deel nemen. Enkele Leden, die dit weigerden, werden van hun posten ontzet. Midden onder deze bemoeiingen vervaardigde ZWINGLI een plan ter verdediging van het Land, wanneer soms Oostenrijk, gelijk men vreesde, een inval zou beproeven, en hij ontwikkelde ook in dit vak buitengewone talenten. En inderdaad was er zulk een man, in een vrijstaat, als die van Zwitserland, nodig, om het werk van de Hervorming door te zetten. In Glarus, Thurgau en het Rijndal maakte deze dan ook veel opgang, en met bezorgdheid sloegen de vijf kantons deze loop van de zaak gade.

Deze waren er nu op bedacht, om met Oostenrijk een verbond aan te gaan, hetwelk ook tot stand kwam. Nog hoorde men hier en dáár woorden van vrede; maar meer en meer namen de zaken een oorlogzuchtiger keer. En deze werd niet gestuit toen er weer gerechtelijke gevangennemingen plaats hadden, en de Overheid van het kanton Schweiz JACOB KAISER, bijgenaamd SCHLOSSER, beroepen Prediker te Oberkirch, op de brandstapel voerde, en de beden zowel als het protest van Zürich met smaad beantwoordde.

ZESDE HOOFDSTUK

Eerste veldtocht. ZWINGLI en LUTHER. Toestand van Zwitserland na deze tijd.

De oorlog, die thans uitbarstte, was in ZWINGLI'S oog meer een Staatskundige dan Godsdienstkrijg. Hij zag aan de ene zijde een wereldlijke macht, die zich geestelijk noemde, die niet steunde op de wapenen van de wetenschap en van het gezond verstand, maar op banvloeken en brandstapels; tegenover deze stonden allen, die de vrijheid wensten, zonder die de Godsdienst geen zaak van de overtuiging noch van het rechte geloof kan zijn. In deze zin schreef ZWINGLI aan zijn vrienden in Bern: "De vrede, welke velen nog tegenwoordig zo voorstaan, is oorlog; de oorlog, die ik wens, is vrede. Er bestaat geen veiligheid, noch voor de waarheid, noch voor haar belijders meer, wanneer niet de grondzuilen van het geweld worden omvergeworpen. Verliest de goede dunk niet van mij, omdat ik dit moet zeggen. Met Gods hulp hoop ik die waardig te blijven." Nochtans viel het niet te miskennen, dat die strijd toch ook een kamp van grondstellingen en meningen was. En zulke vragen worden niet door het staal beslist. Ook van deze zijde was het woord van CHRISTUS tot PETRUS: "Steek uw zwaard in de schede!" een billijk en wijs woord. Het: "Want allen, die het zwaard nemen, zullen door het zwaard vergaan," was voor ZWINGLI een profetisch woord. Slechts voor stoffelijke belangen, wanneer het een plicht is, die door staatsverdragen wordt voorgeschreven, zal een gezonde staatkunde naar het zwaard grijpen. In dit opzicht nu was die van Bern wijzer en meer op het eedgenootschappelijk verbond gegrondvest, dan die van Zürich. Maar er zijn in het leven van volken tijden, waarin bezadigdheid niet helpt en het koene doortasten noodzakelijk wordt, waarin tergende overmoed van de overmacht daartoe als schijnt te dwingen. In zulke omstandigheden moet ieder zijn handelwijze voor zijn eigen geweten verdedigen. En dan rechtvaardigt diegene zeker zichzelf het best, die zich daarvoor prijs geeft. Bij de lijken van de edele offers van hun overtuiging verstomt de berisping van tijdgenoot en nakomeling⁴. Het aangevoerde moge strekken om ons de hervormer, op zijn van nu af altijd gladder en hachelijker pad, met voortdurende belangstelling te doen vergezellen. Hij vormde het koene plan, ten minste de wens, om midden in Europa een krachtig, de beide uitersten rust gebiedend statenverbond te stichten, welks grondwet "onderwerping aan het Evangelie" zou wezen; terwijl men in Godsdienstoefening en wijze van beheer aan allen vrijheid zou laten; een verbond, waarvan onze eeuw een proeve zag leveren, maar ook in vele punten mislukken.

De eerste juni werd in Zürich, over de door Schweitz gepleegde euveldaad, geheime raad belegd, en, na veel overweging., op de derde juni, een manifest uitgevaardigd, waarin men het de oorlog verklaarde, terwijl men Bern opontbood, om de Zürichers hulp te verlenen. Tot zover had Bern de rol van bemiddelaar vervuld en nog geen manschappen onder de wapenen geroepen. Ook was dit kanton, om velerlei redenen, minder tot de oorlog geneigd, en antwoordde daarom aan Zurich: "Of het wijs was, bij zulke een duurte oorlog te beginnen? of het volgens eedgenootschappelijke verplichtingen was, om de beslissing van de zaak niet eerst langs de weg van het recht te zoeken? of het rechtschapen had gehandeld, om, zonder enige waarschuwing of

⁴ Hoe veel waarheid deze redenering van de schrijver ook behelze, ongaarne zouden wij alles beämen en, althans van een Christelijk standpunt uitgaande, verdedigen. De oorlog blijft een gruwel van mensen, een raadsel in het Godsbestuur, hoezeer ook het woord: "Er moeten wel ergernissen zijn," waarheid zij.

naricht, op te breken? Zurich kon nu alléén ten einde brengen, wat het ook alléén begonnen had.” Desalniettemin zette het Zürichsche leger zich in beweging, terwijl er ook een oorlogsverklaring tegen de vijf Kantons werd uitgevaardigd.

De Landamman van Glarus, AEBLI, ontmoette de Zürichers en bad hen met tranen in de ogen: “dat zij toch van hun voornemen mochten afzien, totdat hij over weinige uren zou terugkomen; dat hij met hulp van andere rechtschapen mannen, die ook al op weg waren, een eerlijke vrede hoopte te bewerken, die tot nut van het gehele Eedgenootschap zou strekken, waardoor groot bloedvergieten voorkomen en door welke geen arme weduwen en wezen gemaakt zouden worden; dat men daarmee het Heilig Evangelie zou naleven, dat ons liefde en vrede en eendracht leerde.” De Zürichers waren oneens van gevoelen. De meerderheid gevoelde zich nochtans door de trouwhartige vaderlandse toespraak getroffen. Na kort beraad verklaarden de opperhoofden zich bereid, om halt te houden, en een bode naar Zürich af te vaardigen om nadere instructies. ZWINGLI echter trad op de Landamman, die eens, in Glarus, tot zijn vertrouwdste vrienden had behoord, toe met de woorden: “Vriend Amman! Eens zult u God van deze vrede rekenschap moeten geven. Nu, terwijl zij in onze handen geleverd en bang zijn, geven onze vijanden goede woorden. U slaat er geloof aan en treedt als scheidsman op. Naderhand, als zij zich hebben toegerust, zullen zij ons niet sparen, wie zal dan bemiddelen?” De Amman antwoordde: “Lieve Heere en Vriend! ik vertrouw op God. Hij zal het wèl maken. Doe u overal het goede.”

Van de korte rust, die er nu volgde, werd van alle kanten zo veel mogelijk gebruik gemaakt. De Katholieken trokken in de omstreken van Baar hun hoofdmacht bijeen, die tot acht duizend man aangroeide. De Zurichers werden door die uit Thorgau en St. Gallen versterkt. Een aanzienlijke krijgsmacht van Berners, die zich met anderen uit Basel en Mühlhausen hadden verenigd, legerde zich bij Bremgarten. In het Berse leger hadden onderhandelingen plaats. Daar heette het: “Wij trekken op tegen hem, die aanvalt, van welke zijde hij moge komen. Wij zullen geen oorlog dulden totdat alle middelen van rechten beproefd zijn.” Van alle zijden kwamen er gezanten uit de meer onzijdige Kantons, om op bemiddeling aan te dringen. In de beide legers begon een vredelievender denkwijze veld te winnen. Bovendien verlangden er velen naar huis. Zij dachten aan de nodig en veldarbeid. Zij waren met de gedachte aan bloedvergieten nog niet gemeenzaam. De wachten waren overeengekomen, om elkaar geen leed toe te voegen, en vreedzaam zag de ene partij bij de worstelspelen van de andere toe. Van de ene zijde bracht men melk, van de andere brood; en de elkaar vijandelijke krijgers aten, schertsende over de bewaking van hun grenzen, uit dezelfde schotel. De Straatsburgse afgezant kon zich over zulk een schouwspel niet genoeg verwonderen. De Raad van Zürich had de leiding van de onderhandelingen in de Stendenvergadering te Aarau, aan de burgers, die ten oorlog waren uitgetrokken, opgedragen. Nu was er in het Zürichse leger een man, wie vooral de gang van de zaken niet beviel en die een treurige afloop te gemoet zag: ULRICH ZWINGLI. Deze vreesde voor al te bereidwillige toegevendheid. Hij rekende daarmee alle inspanningen, die men zich tot zover getroost had, alle pogingen ter verwerving van de Evangelische vrijheid, verloren. Hij scheef: “Genadige Heren! zo op het ogenblik komen onze boden terug (de gezanten van Aarau). Ik merk wel, hoe de zaken staan. Nu is het goede woorden geven, bidden en smeken. Maar laat u niet misleiden en stoort u niet aan gefleem; maar beveelt ons, met kracht te handelen, en ons voordeel niet te laten varen; want goede woorden geven kunnen deze mensen beter dan iemand. Zijn wij uit het veld, dan komen zij binnen een maand terug en grijpen ons aan. Doe iets kloeks. Ik wil, bij mijn leven betuig ik het, niet verleiden, niet wijken. Men kan niet alles schrijven. Bij

God! staat vast! Geeft niets om gebedel tot dat het recht gehandhaafd is. God zij met u! In grote haast!” Ook in het leger te Kappel zette hij het met alle kracht door, dat de naar Aarau afgevaardigde ten minste zou aandringen op vrije verkondiging van het Evangelie op alle plaatsen; op intrekking van het verdrag met Oostenrijk; op de afzwering van alle jaargelden; schadeloosstelling voor de oorlogskosten, en vergoeding aan de kinderen van de verbrande JACOB KAISER. Men besloot te Aarau, de wapenstilstand te verlengen, en een vergadering van scheidslieden te Steinhausen, in de nabijheid van de legers, te beleggen.

Eerst wilde men echter de zaak voor de mannen, die met het leger waren uitgetrokken, behandeld, en klachten en gronden van de tegenpartij gehoord hebben. Tot dat einde richtte men in het veld bij Kappel een stelling op vaten op, om welke de manschap zich schaarde. Daar vervoegde zich bij de hoofdlieden van de Zürichers een gezantschap van dertig personen uit het leger van de vijf Kantons; om deze vormde het leger een kring, terwijl de banier en vlaggen van Zürich er op wapperden. Nu wordt de zaak voor de scheidsrechters behandeld, die allen vermaanden, de geschillen bij te leggen. Hierop beklagden zich de Zürichers over onrecht en hoon hun aangedaan. ZWINGLI zei, dat de verontschuldiging en rechtvaardiging van de vijf Kantons even eens waren, als wanneer overtuigde misdadigers om verlenging van hun leven baden, terwijl zij nog hun zonden en misdaden verhaalden. Hij maakte opmerkzaam op de gevaren en de schandelijkheid van het aannemen van jaargelden, terwijl hij niet schroomde aanzienlijke lieden, die zich daaraan schuldig maakten, met name te noemen. Dit verwekte grote ontevredenheid bij de afgevaardigden van de vijf Kantons, die door de meer gematigde toespraak van anderen ter nauwer nood werd gestild. Zo scheidde men met de belofte, dat de aanvoerders van de Zürichers ook het vijandelijk leger zouden bezoeken.

Dit had plaats op de zestiende juni. Vijftig van de aanzienlijksten van Zurich, waarbij zich vele landlieden voegden, reden toen naar de legerplaats van de vijf Kantons. Zij werden met ereschoten en krijgsmuziek ontvangen. Meer dan twaalf duizend man stond onder de wapenen, waaronder vele geharnasten. Trots sprak uit hun blikken. HANS ESCHER nam voor Zurich het woord. Hij las een door de Regering vervaardigd manifest voor, waarin de punten van bezwaar werden opgesomd, en wees hen vervolgens op hun verbond met het vijandelijke Oostenrijk, maar eindigde toch in een vredelievende toon, die algemeen weerklank vond. Sommigen nochtans vroegen, wanneer zij de Zürichers goed recht geweigerd hadden, en meenden, dat zij dit veeleer tevergeefs, hadden ingeroepen. Nu riep de gilde hoofdman FUNK, een vurige jongeman, en één van ZWINGLIS warmste vrienden: “Uw wijze van recht doen kennen wij. Die ongelukkige Prediker beriep zich op het recht, en u hebt hem aan de beul overgeleverd!” Het onbezonnen woord was gesproken. Eén van zijn medeafgevaardigden riep hem toe: “FUNK! dat hadt u beter kunnen sparen.” Er ontstond een vreselijke oploop onder de menigte. De meest bezadigden vermaanden de Zürichers, dat zij onmiddellijk moesten terugkeren, en beschermden hen nog tegen de woede van de verbitterden.

Nu werden de onderhandelingen in Steinhausen en in het Zürichse leger voortgezet. Bern had de beslissing in handen. Alléén vermocht Zurich bezwaarlijk de oorlog ten einde te brengen. Het gunstige ogenblik was voorbij. De vijf Kantons hadden tijd gehad om zich te versterken, zodat zij de Zürichers in getal overtroffen. Daarbij kwam, dat zij, door het sluiten van de passen, gebrek aan levensmiddelen kregen, terwijl er in het leger van Zurich overvloed heerste. Honger en hoop op buit stookte de

krijgslust aan. En nu moest ZWINGLI nog altijd de balans in de handen van de Berners en van hun Opperhoofd, de Schout DIESSBACH zien, die een lauw vriend van de Hervorming en meer een voor- dan tegenstander van de jaargelden was⁵. Ja, de ondersteuning tot het afschaffen van deze werd hem in duidelijke woorden geweigerd. ZWINGLI brak in verontwaardiging uit met de woorden: “Dat men dan een boodschap naar Bern zende! Ik heb de bewijzen in handen, hoe men dáár over de jaargelden denkt, en weet, dat het volk deze verafschuwt. Wie wil ze in stand houden? Enige grote lieden, die er van leven.” Weldra echter bekende hij, dat hij zich door zijn drift had laten vervoeren en sloot zijn verontwaardiging in zijn binnenste op. Hij hoopte op een overwinning van de betere beginselen, en zag, dat hij slechts langs de weg van de Staatskunde misschien zijn doel zou kunnen bereiken. Er zaten mensen aan het roer, die weinig hart hadden voor het werk van de Hervorming, en buitenlands geld vermeerderde hun macht en invloed. Hij zag de tijd genaken, dat ook in Zurich de boze geest zou terug keren. Bange vermoedens kwelden hem, dat het welig opschietend onkruid het uitgestrooide zaad en deszelfs tedere kiemen zou verstikken. Intussen werd door de bemiddelaars in Steinhausen de vrede gesloten, op voorwaarden, waardoor aan vele eisen van die van Zurich werd voldaan. Het verdrag met Oostenrijk werd herroepen. De Zürichers togen vrolijk heen, ZWINGLI met bezorgdheid in het hart. Deze gaf hij lucht in verzen, die hij terstond op muziek zette, en waarin zich zijn bekommering en tevens zijn vertrouwen op het Godsbestuur schoon aftekenen.

Was echter op deze wijze de rust in Zwitserland hersteld, weldra opende zich elders een veld voor ZWINGLI'S werkzaamheid. De landgraaf PHILIP van Hessen wenste, ook ter versterking tegen de dreigende macht van de Pausgezinden, meerdere eendracht onder de Protestanten teweeg te brengen. De verschillende gevoelens over de tegenwoordigheid van CHRISTUS in het Nachmaal, tussen de Zwitserse en Saksische Hervormers, waren de hoofdredenen van hun onenigheid. ZWINGLI vatte het: “dit is,” in de woorden van de instelling op, als: “dit betekent,” een gevoel, dat al vroeger door een Hollands Rechtsgeleerde, CORNELIS HORN, was geopperd. LUTHER was voor de woordelijke opvatting, die ook in Zwitserland nog menige voorstander vond. Hij zei: “De tekst spreekt te krachtig en laat zich niet met woorden weerleggen.” KARLSTADT meende, dat het: “dit is,” alleen van JEZUS, zoals Hij daar lichamelijk aanwezig was, gelden kon, en dat JEZUS daarbij op Zichzelf zou hebben gewezen. Hij werd door LUTHER veroordeeld, door ZWINGLI verdedigd, althans verontschuldigd, en dit gaf aanleiding, dat de beide hervormers hierover in een pennenstrijd geraakten, die weldra, toen ook OECOLAMPADIUS zich daarin mengde, en vooral van LUTHERS zijde, met bitterheid werd gevoerd. De landgraaf wenste dit verschil uit de weg geruimd te zien. Hij, de vijfentwintigjarige, wetenschappelijk gevormde, ijverige Vorst, met zijn ondernemend karakter, zag daarin een taak van hem waardig: als de ziel van de Protestantse partij gevoelde hij zich daartoe geroepen en genoopt. Een mondgesprek van de voornaamste voorstanders van de verschillende gevoelens kwam hem voor het geschiktste middel te zijn. De Zwitsers toonden zich bereid; van de zijde van LUTHER en MELANCHTON werden zwarigheden gemaakt. Deze zagen in ZWINGLI en de zijn gewetenloze nieuwigheidzoekers, overdreven liberalen, radicale republikeinen, die de eerbied voor wet en letter hadden uitgeschud. Desalniettemin wist de Landvoogd die aanvankelijke zwarigheden uit de weg te ruimen⁶. Na een bijzonder onderhoud, had, de tweede

⁵ HAGENBACH zegt, dat DIESSBACH in zijn huis nog de Mis liet bedienen.

⁶ ZWINGLI trok, terwijl hij zijn reis en haar doel voor vrienden en volk, en zelfs voor zijn huisvrouw,

oktober 1529, het eerste gesprek te Marburg, in de ridderzaal van het slot plaats. ZWINGLI en OECOLAMPADIUS zaten tegenover LUTHER en MELANCHTHON aan een bijzondere tafel; dicht bij hen de Landvoogd met enige van zijn voornaamste Hofbeambten; verder achterwaarts omstreeks vijftig of zestig daartoe genodigden, waaronder van de Zwitsers: BUCER, HEDIO, MYCONIUS en EBERHARD VON DER TANN; van de Saksers: GASPAR CRUCIGER en JUSTUS JONAS. Later voegden er zich nog anderen bij. ZWINGLI bewijzen stuitte af op LUTHERS vasthouden aan de letter; en hoewel hij, met tranen in de ogen en diep geroerd, ten minste om broederlijke welwillendheid vroeg, reikte LUTHER hem node de hand des vredes, hoewel men weerzijds beloofde, dat men elkaar niet meer in geschrift zou bestrijden. Treurig zag de Landvoogd de verijdeling van zijn vurige wens. Hij zocht nu, ten minste, meerdere staatkundige toenadering tussen de verschillende Protestantsche partijen te bewerken⁷.

De tegenpartij van de twistenden trok de grootste voordelen uit hun onenigheid. Nu scheen hun haat tegen de Hervorming gerechtvaardigd. Zij wezen er op, als op het onvermijdelijk gevolg van het losrukken van de kinderen van de eeuwige Moeder. Deze keerden thans de eerst tegen haar opgevatte wapenen tegen elkaar. Welke andere bleven er nu voor de toekomst over, dan die van het geweld? Daarvan nu, bleven LUTHER en MELANCHTHON ver en vreemd. ZWINGLI nam het zwaard en kwam er door om.

Nu scheen de zaak van de Hervorming achteruit te zullen gaan. Geloofsformulieren traden weldra in de plaats van het Evangelie. Zij, die zich vrijgemaakt hadden, legden zichzelf de boeien aan. Protestantsche Pausen kwamen er naast de Roomsens, die zijn kroon nu minder voelde waggelen. Verdraagzaamheid en liefde vloten ver en werden door bijna alle partijen verloor. Of ademt in CALVINS boek: “dat men de ketters met het zwaard moet straffen,” en in SERVETS brandstapel de geest van het Evangelie? Waren de martelkamers van ELISABETH, en vroeger de schavotten van HENDRIK VIII, zo veel Christelijker dan de Dragonnades van LODEWIJK XIV? Ging het Ierland zo veel beter dan de Waldenzen? Worden de vervolgingen, die voorstanders van de Synode van Dordrecht zich veroorloofden, gerechtvaardigd door de banvloeken van het Trentse Concilie? Alle partijen hebben gezondigd, alle hebben te vergeten en te vergeven. Dit is de weg, die tot verzoening voert.

De 19 oktober keerde ZWINGLI terug van zijn reis, die zeven weken geduurd had. Hij vond in het Vaderland niet die rust, die velen van de gesloten vrede hadden verwacht. Daarbij was bepaald, dat, ten opzichte van de Godsdienst, alles zou blijven in die toestand, waarin het zich tijdens haar sluiting bevond. Hier volgde het angstvallig waken tegen de nieuwigheden; elders roerde zich de begeerte, om deze ten minste te leren kennen; ginds, vooral in St. Gallen, verzette men zich tegen de Geestelijke macht, terwijl Zurich de rechten van de burgers wilde doen gelden. ZWINGLI trad daarvoor ijverig in de bres, en schreef een aanwijzing, hoe men Abt en Geestelijken te St. Gallen moest terecht zetten, om hen te leren: “dat de Monniken geen ontembare hengsten waren, maar gehalsterd, opgetoomd en in het gareel geslagen moesten worden.” Over het geheel, trouwens, dacht ZWINGLI, op het punt van staatszaken, meer in de geest van de tegenwoordige liberalen dan LUTHER, en

verborgen hield, naar Duitsland. Zijn ontvangst door de Landgraaf was eervol.

⁷ De Lezer, die aangaande het te Marburg verhandelde meer verlangte te weten, zie daarover: “LUTHER en ZWINGLI in 1529 of het Godgeleerd gesprek te Marburg. Bewerkt naar het HoogDuits, door B.T. LUBLINK WEDDIK, bij de Uitgever dezes.

kon de Saksische hervormer tot de Zwitser andermaal zeggen, wat hij al bij de strijd over het Avondmaal sprak: “U hebt een andere geest dan wij.” Terwijl LUTHER leerde, dat Christelijk recht niet heette zich tegen de verongelijking te verzetten, niet naar het zwaard te grijpen, niet zich wreken; maar lijf en goed over te geven, zodat wie het roven wilde, het roven kon; terwijl hij leerde, dat men, vooral tegen het onrecht, dat de Overheid deed, zich niet mocht verzetten, en dat kruis, kruis, lijden, lijden, het recht van de Christens was, en hij alleen wilde, dat de Vorsten, ook op bevel van de Keizer, hun onderdanen niet vervolgen zouden om het geloof: predikte ZWINGLI in dit opzicht een andere leer. Hij was het wel met LUTHER eens, om alle opstand van enkelen te verbieden, en veroordeelde alles, wat het kenmerk van oproerig verzetten of omwenteling droeg. Veel vrijer echter denkt hij over de bevoegdheid en rechten van het geheel of van de meerderheid van het volk tegenover de Regeringen. Daarover oppert hij denkbeelden, die, hoezeer op zijn standpunt, als burger van een gemenebest, natuurlijk, de Duitse hervormers, die onder het bestuur van Vorsten leefden, zeer bedenkelijk moesten voorkomen. Hij schrijft: “Wanneer een Vorst overmoedig en een weelderig verkwister, en het volk ongehoorzaam en eigenbatig is, dan ontstaan er oproeren. Dit gebeurt echter niet, zonder de Goddelijke Voorzienigheid, die alle haren op ons hoofd heeft geteld, opdat, namelijk, beide, de willekeur van de dwingelanden en de moedwil van het volk, beteugeld worde. De Overheden moeten zich daarom in acht nemen, dat zij het volk geen aanleiding geven tot oproer. En wanneer zij wijs en Godvrezend zijn, wanneer zij recht en billijkheid betrachten, dan zal God niet toelaten, dat het volk tegen hen woede. Men moet het volk waarschuwen, dat het zich niet door oproer in het ongeluk stortte, want dat wordt gewoonlijk gesticht door hen, die naar grootheid en rijkdom trachten. In die dingen, die het tijdelijke aangaan, moeten zij ook dwingelanden gehoorzaam wezen, opdat het niet de schijn hebbe, dat de Christenen meer het menselijke dan het Goddelijke bedenken. Een gehele Staat echter kan en mag zich met gematigdheid, en in de vreze Gods, tegen de onrechtvaardigheid en het geweld van overheersers verzetten, Wanneer zij dat niet doen, worden zij door God met goddeloze Vorsten gestraft.” Hij haalt ten bewijze het voorbeeld van SAUL en MANASSE aan. Hij gaat voort: “Hoe men nochtans hen afzetten moet, is gemakkelijk te begrijpen. Niet met doodslag, oorlog en oproer. Waar weinige Vorsten het Opperhoofd verkiezen, moeten deze het doen; wordt de Koning of Heere door het volk verkozen, dan doe het volk zoiets. Is zijn Rijk erfelijk, dan moeten wijzen het besturen. Dan ware het ook beter, dat men een wijze tot Koning maakte; want wee het Land, welks Koning een kind is. Is er nu een dwingeland, dan zal niet de één of de andere zich vermeten hem van zijn rang te ontzetten; want dat brengt oproer teweeg; en het Rijk van God is gerechtigheid, vrede en vreugde in de H. Geest.”

Wij hebben gemeend deze stellingen van de Hervormer, die klaarblijkelijk de soevereiniteit van het volk prediken, te moeten aanvoeren, om het staatkundig standpunt, waarop hij stond, des te beter te begrijpen, en daarnaar zijn wijze van handelen af te meten. KAREL V kon aan ZWINGLI, vooral na zijn verzoening en nauwe verbintenis met de Paus, en zijn kennelijk streven, om de Hervorming te stuiten, bezwaarlijk anders dan als zulk een dwingeland voorkomen. Hij vreesde van hem, zowel voor Godsdienstige als burgerlijke vrijheid, het ergste. Hij meende duidelijk te bespeuren, hoe het de Keizer slechts te doen was, om vriend tegen vriend, vijand tegen vijand, onder de leuzen van protestantisme en voorvaderlijk geloof, in het harnas te jagen en dan de rol van bemiddelaar op zich te nemen, om allen onder het juk te brengen. ZWINGLI achtte het een geoorloofde noodweer, dat men tegen zulke

plannen middelen beraamde en zich verzette. Hij wenste, dat men tot dit einde een Europees Verbond oprichtte, en berispte luid degenen, die in hun onverschilligheid en werkeloosheid volhardden. Met de Landgraaf PHILIPPUS stond hij, sinds het Marburger gesprek, in een nauwe verbintenis; hun briefwisseling, die meer over staatszaken dan over Godsdienstige leerstukken liep, werd gedeeltelijk in afgesproken tekens gevoerd. FARAO betekende de Keizer. ZWINGLI ging in zijn plannen nog een schrede verder dan de Duitse Vorst. Hij dacht in ernst aan de afzetting van de Keizer, en rekende die zelfs mogelijk. Die zijn plannen waren verried hij in een brief aan de Landgraaf, wie hij schrijft: “Genadige, lieve Heer! dat ik zo kinderlijk en open aan Uwe Genade schrijf, komt daar door, dat ik van God vertrouw, dat Hij U tot grote dingen heeft uitverkoren, die ik wel in mijn gedachten, maar niet in de mond durf nemen.” Intussen had de Landgraaf op zich genomen, om die Vorsten, die daartoe geschikt schenen, tot een verbond tegen de overmachtige Keizer te stemmen, terwijl ZWINGLI, door mannen van invloed, op de steden van Zuid-Duitsland zou werken. Venetië zou de Keizer in Italië de handen binden en hem alzo in Duitsland hinderlijk zijn. Frankrijk, met hetwelk Zürich alleen geen verdrag wilde aangaan, zou in het Verbond worden getrokken. Dit alles werd beraamd, terwijl slechts weinigen in Zürich, en van de Regering in Bern waarschijnlijk niemand er iets van wist. Een inderdaad bijna ongelofelijk stuk, indien men niet in het oog houdt, hoe licht grote karakters, die door vroegere gunstige gevolgen worden aangemoedigd, zó ver komen, dat zij voor hun krachten schier niets onmogelijk rekenen. Venetië had juist een Verbond met de Keizer gesloten, en deed niets, dan dat de Senaat de Hoogleraar COLLIN, die als afgezant kwam van ZWINGLI en de zijnen, uithoorde. Toen de zaak uitlekte, verwekte zij bij hen, die daarvan niets hadden geweten, grote ontevredenheid en gevoeligheid over de armzalige rol, die men hen deed mede spelen. Maar ZWINGLI en zijn Vorstelijke verbonden lieten zich niet ontmoedigen. Hij hoopte, met onwrikbare vastheid, toch zijn oogmerk te bereiken, en aan de Zwitserse steden, die het Christelijk burgerrecht hadden gesloten, te doen begrijpen, dat het bondgenootschap vergroot, en grote macht ter bescherming van de vrijheid tegen de grote macht ter onderdrukking moest worden verzameld, Straatsburg werd dan ook nog in genoemd burgerrecht opgenomen. Toen men besloot het ook tot op de Landgraaf van Hessen uit te breiden, kante Bern zich daartegen. ZWINGLI was daarover zeer ontevreden. Hij schreef aan een vriend: “Bern zendt ons altijd beren, om mee te onderhandelen;” en aan een ander: “De beer ligt in barensnood, is jaloerse op de leeuw (Zürich) en handelt zeer trouweloos te zijnen opzichte; maar zijn kunsten zullen een einde nemen, en manhafte vastberadenheid zal de overwinning behalen.”

Intussen was Keizer KAREL in Duitsland gekomen en opende, in de zomer van 1530, in persoon de Rijksdag van Augsburg. Zij, die ZWINGLIS gevoelens beleden, waren daar bijzonder de voorwerpen van verdenking. JACOB STERN schreef hem: “Van alle zijden houdt men ons verdacht, alsof wij wonder wat gevaarlijke plannen met vreemde volken brouwen ten verderve van Keizer en Rijk, ja, men beschouwt ons als openbare oproerlingen. Men legt ons ten laste, dat wij ons geheel tot de oorlog toegerust en de Geestelijke Vorstendommen al bij voorraad verdeeld hebben. Als de Heere Zelf zich niet over ons erbarmt en de onschuld en waarheid verdedigt, zullen onze machtige en woedende vijanden ons nog bij levenden lijve verslinden. Niemand is op onze zijde behalve de Landgraaf; en deze waagt het niet meer, om in het openbaar onze voorspraak te zijn. Ons is toegang en gehoor ten volle geweigerd.” Nochtans had de Landgraaf van Hessen, in een bijzonder gesprek met de Keizer, zichzelf en zijn vrienden moedig verdedigd, maar zonder ZWINGLI bij name te noemen, wiens

geloofsbelijdenis anders juist te dien tijde te Augsburg aangekomen was, maar zeer ongunstig werd opgenomen. De vrijmoedige Zwitser had zijn behoedzaamheid niet zó ver kunnen uitstrekken, dat er niet sommige trekken in voorkwamen, die het Keizerlijk Hof weinig aangenaam waren. Onder anderen las men: “Ik weet wel, dat de rechtmatig gekozen Vorst in Gods plaats is gesteld, niet minder dan de Priester; maar evenals de Priester een dienaar van de Hemelse wijsheid en genade wezen, het geloof staande houden en de dwalingen te keer gaan moet, zo zij ook de Regent de dienaar van de Goddelijke genade en rechtvaardigheid; van de genade, wanneer hij niet trouw en inschikkelijkheid zijn onderdanen hoort en voor hen zorgt; van de rechtvaardigheid, wanneer hij de misdadigers en boosdoeners in toom houdt en de onschuld beschermt. Dan heeft hij een gerust geweten. Doet hij dit niet, dan mag hij zich met vrees en schrik omgorden; ik kan mij toch niet voorstellen, dat zijn geweten hem vrijspreekt, omdat hij wettig verkozen is. Toch geloof ik voor mij, dat een Christen ook zelfs een dwingeland gehoorzamen moet, totdat de gelegenheid komt, waarvan PAULUS (wel slechts van de slavenstand) zegt: “Kunt gij vrij worden, zo verzuim het niet!” maar deze gelegenheid wordt hem alleen door God, niet door mensen aangewezen; niet onduidelijk, maar klaar; gelijk SAUL duidelijk verworpen werd en DAVID tot zijn opvolger kreeg.

Men bevroedt lichtelijk, dat zulk een taal weinig geschikt was, om de oren van de Keizer te strelen. Meer en meer werd KAREL de Protestanten ongenegen, en ZWINGLI daardoor te sterker aangezet, om zich aan Frankrijk te sluiten. Hij diende tot dit einde een ontwerp voor een verbond in. FRANS nam deze toenadering zeer dubbelzinnig op, maar brak toch ook de onderhandelingen niet te enenmale af. MAIGRET, één van de gezanten van de Koning, spoorde ZWINGLI aan, ons in een geschrift aan FRANS zelf de hoofdinhoud van zijn leer kentbaar te maken, ten einde daardoor menig vooroordeel tegen deze uit de weg te ruimen. De Hervormer was daartoe bereid en voleindigde het in de maand juni van zijn sterfjaar. Dit stuk wordt nog in de bibliotheek te Parijs bewaard, en draagt overal de bewijzen van ZWINGLIS vrijmoedigheid en onwankelbaar geloof.

Wij willen daaruit slechts een enkele plaats medelen, die strekken mag tot een proeve van zijn vrijzinnigheid, en die tevens bewijst, hoe ver hij zijn eeuw vooruit, hoe diep doordrongen hij was van de overtuiging, dat het Christendom de Godsdienst van de wereld worden, het Godsrijk alle edelen omvatten moest.

Hij zegt: “Ik geloof, dat de zielen van hen, die getrouw zijn aan CHRISTUS zodra zij het stoffelijk hulsel hebben afgelegd, zich ten Hemel verheffen, in een nauwe vereniging met de Godheid treden en een eeuwig heil smaken. Daar, Allerchristelijkste Koning! mag u hopen, dat u, wanneer u slechts, gelijk een DAVID, HISKIA en JOSIA, een wijs gebruik hebt gemaakt van de macht, die God u heeft toevertrouwt, Hem Zelf zult zien in Zijn wezen, in Zijn almacht en goedertierenheid; dat u in de vruchten, in de zegen daarvan zult delen, niet karig, maar tot verzadiging toe; Echter niet tot die oververzadiging, die doet walgen, maar die in liefelijke volheid als de stromen is, die altijd naar de zee vloeien en uit de aardbodem zich weer vullen; die de streken bevochtigen, deze aanlokkelijk maken en met een schone plantengroei versieren. Het heil, dat wij genieten, zal eindeloos zijn, en het eindeloze kan niet worden uitgeput; daarom kan er geen walging plaats hebben, maar het is, hoewel altijd hetzelfde, altijd nieuw. Zo mag u ook hopen, dat u opgenomen zult worden in de gemeenschap en de omgang van allen, die, van het begin van de wereld af, rein, wijs, gelovig, standvastig, dapper en rechtschapen geleefd hebben. Daar zult u vinden de beide Adams, de Verlosser en de verlostte, ABEL, HENOCHI, NOACH, ABRAHAM, IZAÄK, JACOB, JUDA, MOZES, JOZUA, GIDEON, SAMUEL, PINEHAS, ELIA,

ELISA, JESAJA en de Maagd, die de Goddelijke baarde, welke Hij vooraf aankondigde; DAVID, HISKIA, JOSIA, JOHANNES de Doper, PETRUS en PAULUS; ook HERCULES, THESEUS, SOCRATES, ARISTIDES ANTIGONES, NUMA, CAMILLUS, de CATO'S en SCIPIO'S, LODEWIJK de Vrome en uw Voorvaderen, zo velen van hen in het geloof hebben gewandeld. Kortom, er is nooit een edel mens geweest, nimmer zal er een rein gemoed, een trouw hart wezen, van het begin van de wereld tot aan haar voleinding, hetwelk u daar niet zult ontmoeten, in vreugde over hun vereniging met de Vader.”

Wat de vijf Kantons betreft, deze konden de gesloten vrede met hun Hervormde Eedgenoten bezwaarlijk voordelig noemen. Echter zouden zij toch het verdrag hebben nageleefd, vooral nadat zij sommige twijfelachtige artikelen van het in hun voordeel hadden uitgelegd. Wel ontbrak het ook van hun zijde niet aan onderhandelingen, om zich bondgenoten te verzekeren; aan enkele uitbarstingen van overmoed en geloofshaat, die slechts zacht werden gestraft; aan lasteringen tegen ZWINGLI; maar dit alles zou nog niet tot strijd en krijg hebben gevoerd, indien niet bij de Katholieken, zowel als bij de Hervormden, de hoofden weinig geneigd waren geweest tot verzoening. Gelijk deze bij Venetië, zo wendden gene bij Genua pogingen aan, om een Verbond tot stand te brengen. Hun Gezant aldaar, de Amman THOSS van Zug, volgde de Keizer naar Bologne en werd aldaar door de Paus genadig ontvangen. Men zond een gezantschap naar de Rijksdag, om van de Keizer bijstand te verzoeken, of althans de schijn daarvan aan te nemen. Ten minste is er van enig besluit tot hun voordeel niets bekend, zo min als van een hernieuwd verbond met Oostenrijk.

Ondertussen nam Zürich hoe langer hoe meer een vijandelijke houding aan, en geschieden er stappen van vijandelijke aard, die ZWINGLI niet geneigd was te verhinderen. Hier en daar hief men kloosters op; beambten, die zich aan afpersingen hadden schuldig gemaakt, werden gevangen genomen en onthoofd; waarbij men de Eedgenootschappelijke rechten ten minste weinig ontzag. Er geschieden daden van willekeur, die hevige verbittering moesten teweeg brengen. Bij dit alles deed ZWINGLI wellicht voor een Staatsman te weinig, voor een Prediker en voor een Geestelijk Hervormer zeker te veel. Ook hij scheen de tol van de menselijke zwakheid te betalen, gelijk dit in enkele ogenblikken, op sommige tijden in hun leven, ook met CALBIJN, LUTHER en zelfs bij de Apostelen het geval was. het werkje, dat onder de titel: “Wat Zürich en Bern in de twisten met de vijf Kantons moeten doen,” in deze tijd het licht zag, draagt de bewijzen, dat in uren, waarin hij zich door de laster en de aantijgingen van zijn vijanden gekrenkt voelde, ook bij ZWINGLI de haat over de liefde, de hartstochtelijkheid over de kalmte, de berekening over het geloofsvertrouwen triomfeerde. Daarin worden ons diepe blikken in ZWINGLI'S binnenste gegund; het onthult ons de plannen, waarvan hij vervuld was. Maar terwijl de lezer, die in de geschiedenis slechts het werk van mensen ziet, en datgene voor het grootste verklaart, waar de meest omvattende bedoelingen zich met de meeste krachtinspanning verbinden, deze wellicht met bewondering van zijn staatkundig doorzicht leest, zal hij, die overal de maatstaf van het Evangelie wil aanleggen, deze wraken. Bij een goede wil toch stonden er nog andere middelen ter beschikking, dan juist zulke, die het Eedgenootschap in haar grondvesten moesten schokken. Hij dringt er op aan, dat men onverwijld aangrijpe en doortaste, opdat er een einde kome aan een bondgenootschap, dat Zürich en Bern al lang tot nadeel strekte. Hij eindigt aldus: “Summa summarum. Wie niet heer kan wezen, die moet billijkerwijze knecht zijn. Dit alles is in haast ter neder gesteld, opdat men in de beide steden zie, wat tegenwoordig de hoofdzaak is en

dringend voorziening vraagt, en men het werk des te wakkerder ter hand neme. Niemand make de schrijver bekend, maar zegge: “God geve Zijn genade!””

God geeft wel Zijn genade, maar slechts tot datgene, wat met reine bedoelingen en verstand naar Zijn wil geschiedt en tot Hem wordt terug gebracht. Hij gaf genade op ieder mannelijk, waar en liefderijk woord van de Hervormers voor vrijheid van geest, tot ontmaskering van de huichelarij en van onwaardig Priesterbedrog. Hij gaf genade op al wat hij deed, om het geloof te grondvesten op het woord van de Waarheid. Maar God kent ook Rechtvaardigheid. Geen afwijking van het rechte pad blijft zonder nadelige gevolgen, de afwijkingen van de mensen van doorzicht en kracht het allerminst. Zürich en ZWINGLI zelf moesten deze dan ook en wel zwaar boeten. Niet ongestraft verloochende hij zijn standpunt als dienaar van het Evangelie, dat een zachtmoedige geest en liefderijk terecht helpen van de dwalende, dat trouw aan het gegeven woord vordert.

ZEVENDE HOOFDSTUK

Vruchteloze pogingen ter verzoening. Verhinderig van de toevoer van granen. Uitbarsting van de Oorlog. Slag bij Kappel. Dood van ZWINGLI.

Ook hij deze stappen vond Zürich in Bern niet de gewenste ondersteuning. De Regering vond daar bij het volk minder bereidwilligheid. Daarenboven riep Geneve, dat zich door de adel uit het Waadland en de Hertog van Savoyje met een oorlog bedreigd zag, de bij het verdrag beloofde hulp in. Bern voldeed daaraan, en weldra was, na een zegevierende tocht van zijn troepen, de rust weer hersteld, de vrede gesloten. Zürich was daarbij, door zijn toestand en zijn plannen belemmerd, werkeloos gebleven; daardoor was ook de ijver bij de Berners verflauwd. De aanstelling van een Hoofdman te St. Gallen, die thans door Luzern moest geschieden, en waarbij Zürich nieuw bedingen wilde maken, gaf aanleiding tot nieuw onenigheden. Daarbij kwamen geruchten van gevaarlijke plannen, die JACOB DE MEDICIS, door Oostenrijk ondersteund, tegen de Zwitserse Hervormden had gesmeed, en tegen die de Graubundters de hulp van het Eedgenootschap hadden ingeroepen, die door de vijf kantons was geweigerd. Dit alles vergrootte het al bestaande misnoegen en maakte de taak van de bemiddelende Kantons moeilijker. De Franse Gezanten, die zich gaarne van de hulp van het gehele Eedgenootschap wilden verzekeren, boden hun tussenkomst aan.

Zij schreven eerst aan ZWINGLI: “Waard en geacht man Al eenmaal gaven wij U onze dringende wens te kennen. U hebt ons niet geantwoord. In de laatste tijd hernieuwde onze Koning de last, om al het mogelijke aan te wenden, ter herstelling van de eendracht en de vrede tussen de Eedgenoten. In die geest hebben wij met de afgezanten van de vier steden, die zich te Aarau bevonden, onderhandeld. Toen wij hoorden, dat zij in Zürich weer bijeen zouden komen, hebben wij ons gehaast om aan U te schrijven. Wij bidden, wij bezweren U, wanneer U, waaraan wij geenszins twijfelen, Zwitserlands rust en welvaart ter harte gaat, alles te doen, om te verhinderen, dat er van de zijde van die mannen, die wij eren en achten, iets vijandigs worde ondernomen tegen hun Eedgenoten; maar teweeg te brengen, dat allen zich met elkaar verzoenen. Waarlijk, dit is zó dringend, de gronden en beweegredenen daarvoor, die wij nog niet kunnen openbaren, zijn zó talrijk, dat u, wanneer u die wist, u zelf gelukkig zou rekenen, dat u daartoe het uw had bijgedragen, en dat u, in het tegenovergestelde geval, later u zelf zult veroordelen. Dat u én in het een én in het andere invloed hebt weten wij. Laat u het tot een oorlog komen, dan zal die, eer zes maanden zijn verstreken, een keer nemen, die wij voorzien, maar waarover Zurich zich genoeg te beklagen zal hebben. Wij bidden u, denk ernstig na over de inhoud van deze brief, zie daarin een bewijs van onze oprechte toegenegenheid, en meld ons, wat van onze zijde kan geschieden, om aan de zaak een goede uitslag te verzekeren. Breekt er een oorlog tussen u uit, dan zal ook de overwinnende partij eindelijk even verzwakt zijn als de andere. Wie deze aanvangt, heeft te duchten, dat hij zich, zelfs door zijn vrienden, zal verlaten zien, omdat deze toch het harde, het blind hardnekkige, het hatelijke van zulk een handelwijze zullen afkeuren.”

Maar ook deze alleszins wijze raad kon ZWINGLI niet bewegen, en evenzo ging Zurich voort met het doorzetten van maatregelen, die niet altijd de toets van de billijkheid konden doorstaan. De taal van de vijf Kantons werd dreigender, en ook van hun zijde hadden er tergende mishandelingen plaats. De Hervormer had inmiddels in Thurgau, in Toekenburg en in St. Gallen Synoden helpen stichten en die bijgewoond. Overall zag hij het volk voorbereid, om, indien zoiets nodig was, ook voor het

Evangelie te strijden. Hij ontmoette overal blijken van achting en vertrouwen. Op verscheidene plaatsen predikte hij met veel bijval. Steeds vermaande hij, dat Zürich zichzelf niet moest verlaten en ten einde toe volhouden. Het belegde dan ook een samenkomst met Bern, Constant en Basel, waaraan deze deel namen, en die op 6 maart werd geopend. Ook van Schaffhausen dat zich van de bemiddelende Kantons afgescheiden en bij Zürich en Bern gevoegd had, en St. Gallen kwamen er Gezanten. Bern sprak op een meer vredelievende toon; Basel, Schaffhausen en St. Gallen wilden van de tegenpartij hun bezwaren bloot leggen en spoedig herstel daarvan vorderen. Betoonden zij zich daartoe gewillig, dan was het alles wèl; zo niet, dan hadden zij, alvorens men tot vijandelijkheden kwam, de eer bewaard. Men zou te Baden de uitslag vernemen. Derwaarts kwamen ook weldra de Afgezanten van de vijf Kantons; Maar na menige klacht en tegenklacht, waren zij en Zürich niets nader tot elkaar gevoerd.

Maar dit Kanton, en vooral ZWINGLI, was geenszins gezind om met deze uitslag genoegen te nemen. Zij beschouwden het voortdurend uitstel van krachtdadiger maatregelen als gevaarlijk. De predicaties werden oorlogszuchtig. Men moest, heette het, zelfs in de vijf Kantons, de menigte van degenen helpen, die de vrijheid van het Evangelie verlangden, maar aan wie deze wederrechtelijk werd onthouden. ZWINGLI zei van de kansel: “Er is geen behoud, geen heil meer mogelijk, wanneer de hervorming niet alom doordringt. Haar vijanden hadden het al lang moeten opgeven, wanneer alle lauwen, alle onverschilligen, alle heimelijke verraders waren weggezonden. Tegen deze moest men zich aankanten. Ook onze Bondgenoten moeten worden overgehaald om ons te ondersteunen, niet om ons, door een lakenswaardige werkeloosheid, met zich in de afgrond te slepen,” Daartoe vermaande men hen. Bern schreef een bijeenkomst uit, op die men verdere maatregelen zou nemen, en die Zurich beloofde bij te wonen. Hier ging men voort met zich ten krijg toe te rusten. De afgevaardigden kregen in last om op het beletten van toevoer aan te dringen. Hiertoe werd besloten, maar alleen in geval zachtere maatregelen zouden blijken vruchteloos te wezen.

Nu wendden Basel, Schaffhausen, St. Gallen en Bern alles aan, om de Zürichse Raad vredelievender te stemmen. Zij vermaanden, dat men toch de vrede niet moedwillig zou verstoren; dat men het vergieten van het bloed van zo vele onschuldigen zou vermijden; dat men de te velde staande oogst, in die dure tijd de menige hoop van zo vele armen, weduw en wezen, niet zou vernielen: maar Zürich bood tegenstand. Het wees op het gevaar, dat zulk een werkeloosheid na zich sleepte. Bern bleef voor het beletten van toevoer. De overigen stemden daarmee in. Eindelijk liet ook Zurich zich overhalen, hoewel, gelijk het zich uitdrukte, “met moeite en kommer, slechts de Bondgenoten ter eer en ten gevalle.”

ZWINGLI was over dit besluit hoogst ontevreden, zodat hij het, volgens BULLINGER, zelfs van de kansel gispte. Hij zei: “Wie zó stout is, dat hij een ander in het gezicht leugenaar noemt, moet woord en vuist tezamen laten gaan. Slaat hij niet toe, dan wordt hij geslagen. U, van Zürich! onthoudt de vijf Kantons de levensmiddelen, als aan misdadigers. U had moeten toeslaan en niet zo vele armen, onschuldigen laten hongeren. Maar omdat u stil zit, alsof u geen reden genoeg had om te straffen, noodzaakt u hen u te straffen en te slaan. Dat zal ook geschieden.”

Bern vaardigde de 21e mei, Zürich de 28e, een manifest tegen de vijf kantons uit, waarin men dezen, na menig bezwaar, te kennen gaf, “dat men van aanstaande Pinksteren af, hun noch de hunnen iets zou laten toekomen, noch toevoeren, waarvan de mens leven moet, totdat zij de vermetele, en overmoedige schenders en bedrijvers

van de begane euvelheden zouden aangewezen, en, naar de zwaarte en grofheid van daad of woord, naar verdienste aan lijf, goed of eer gestraft hebben; want dat zij zulke schendige onbillijkheden, scheld- en smaadwoorden niet meer wilden dulden. Daarna konden zij zich gedragen.” Zo was dan de maatregel genomen, die overal verbittering te weeg bracht; die onschuldigen en schuldigen trof, en die toch, als slechts een halve maatregel zijnde, niet voldoende bleek te wezen. Van deze zijde had ZWINGLI alleszins juist gezien. Zurich handhaafde de sluiting van toevoer ten strengste, en wist ook de overige aangrenzende opgezetenen daartoe te bewegen. De pogingen, door de bemiddelende Kantons en de Franse Gezanten in Zürich aangewend, om de vrede en de goede verstandhouding te herstellen, waren vruchteloos. De hij velen gehate maatregel, die door de meeste verbondenen zelfs niet zo streng was bedoeld, vond een tegenstand, die hier en daar tot dadelijkheden dreigde over te gaan.

Onder zodanige omstandigheden, bij de werkeloosheid van de ene, de verlegenheid van de andere, en de ontevredenheid van derden, werd ZWINGLI'S toestand van dag tot dag bezwaarlijker. Er lieten zich, zelfs in Zürich, altijd meer stemmen horen, die op hem de schuld van alle onaangenaamheden wierpen en hem aanduiden als iemand, die er steeds op uit was om tweedracht te stichten. Adellijken, bakkers en molenaars, die alle het aan zijn preken toeschreven, dat zij onder nauwlettender toezicht gesteld waren, zeiden hem daarvoor geen dank. Arglist, wantrouwen, onenigheid slopen zelfs in de Raad. Enkelen van de wijsten poogden zich aan de zaken te onttrekken.

De weldenkenden beklaagden de onzalige verwarring. ZWINGLI gevoelde zich dikwijls als verlaten. Zoals BULLINGER ons zegt, trad hij de 26e juli voor de Raad en de burgers op, en verhaalde hij: “hoe hij nu bijna elf jaren het Heilig Evangelie verkondigd, en hen vaderlijk en met alle trouw gewaarschuwd had, welke de gevolgen zouden wezen, wanneer de vijf Kantons, dat wilde zeggen, de mannen van de jaargelden, de overhand kregen. maar dat gold bij hen weinig. Men zag toch, dat er in de Raad nog altijd mannen waren, die van het bloedgeld niet gruwden, die vrienden van de vijf Kantons en vijanden van het Evangelie waren. Daarom kon men ook weinig goeds verwachten. Omdat men echter hem en van de waarheid geen gehoor wilde geven, en hij steeds de oorzaak van al het ongeluk moest heten, nam hij thans zijn afscheid.”

Dit sprak hij met tranen in de ogen en verliet daarop het Raadhuis. Nu heerste er een algemene verslagenheid. Na veel over de zaak te hebben gesproken, droeg men eindelijk aan beide de Burgemeesters en enige van de voornaamste Leden op, hem te bewegen, dat hij zijn besluit introk. ZWINGLI vroeg tijd van beraad en kwam de 29e juli in de Raad met de belofte, dat hij tot in de dood getrouw zou blijven in het ambt, dat de Stad hem had opgedragen. Dit bemoedigde en bezielde als ware het de Raad, die het besluit nam, dat het voortaan geen van haar leden zou vrij staan, zich aan de zaken of aan enige last te onttrekken.

ZWINGLI zag in het wankelen en in het gebrek aan moed bij die van Bern het dreigendste gevaar. Daarom besloot hij, dewijl er, juist in die dagen een herhaalde samenkomst te Bremgarten zou plaats hebben, derwaarts te gaan; om zijn persoonlijke invloed bij de afgevaardigden van Bern te doen gelden. Hij kwam daar, begeleid door COLLIN en WERNER STEINER, tegen de nacht.

Terstond raadpleegde men nochtans met elkaar in het huis en in de tegenwoordigheid van BULLINGER. Zij stemden alle toe, dat het te laat was om, zonder dat de vijf Kantons hadden toegegeven, de afsluiting te doen ophouden. Zulk een bewijs van

zwakheid zou deze slechts overmoediger maken; en toch was het nog minder geraden, om deze vol te houden en geen ernstiger stappen te doen. De in het nauw gebrachten zouden te enigen tijde uitvallen; dan had men het voordeel van de eerste slag verloren en tegelijk zou men het verwijt horen, dat zij daarvan de oorzaak waren.

Uit BULLINGERS verhaal blijkt niet, dat ZWINGLI iets meer zou hebben aangeraden. Hij zegt enkel, dat de Berners beloofd hebben hun best te zullen doen. De Hervormer vertrok alleszins met bange vooruitzichten en voorgevoelens. Alsof hij wist, dat hij de vriend, die hem tot voor de stad uitgeleidde, niet weer zou zien, nam hij, met wenende ogen, tot drie malen toe afscheid van hem, terwijl hij de woorden herhaalde: “Lieve HENDRIK! dat God u beware en wees getrouw aan de Heere CHRISTUS!”

Dit gebeurde in de nacht van de St. Laurentiusdag, op die dag werd de komeet van het jaar 1531 voor het eerst zichtbaar. ZWINGLI zag naar deze van het kerkhof van de grote Munster. “Wat mag zij wel betekenen?” vroeg hem, naar het geloof van die tijd, de abt GEORG MULLER van Wettingen. “Mijn GEORG! het zal mij en menig rechtschape man gelden. De Waarheid en de Kerk zullen zware beproevingen moeten verduren; maar God zal deze niet verlaten.” Van de kansel zei hij toen ook: “Zürich! u wilt de overmoed niet bestraffen? Welaan, zo zult u gestraft worden. Men zal op uw hoofd de tuinstaak spits maken, en al is de keten gesmeed, die mij en menige vrome Züricher de hals zal afdraaien. En toch zal God zijn Woord wel behouden en de overmoed zijn einde vinden.”

Men ziet, dat hij met het denkbeeld van zijn naderend levenseinde meer en meer vertrouwd werd. En misschien kwam het hem niet geheel ongewenst voor. Wat kon hem bij zijn berispingen van alle zijden rechtvaardigen, wat kon hem tegenover bittere vijanden, tot een eerkroon strekken, dan het volharden tot aan het einde, dan de dood voor de zaak, die hij had verdedigd, voor de vrijheid van het Evangelie, waarvan alleen hij een betere toekomst, de weergeboorte van het Vaderland en van de mensheid verwachtte. Hoe ernstig zal hij in die tijd op zijn verlopen leven teruggezien, hoe zichzelf beproefd hebben, of hij even onstraffelijk als standvastig gebleven, of de goede geest nooit van hem geweken was! Hij kon zichzelf met een goed geweten deze getuigenis geven: dat hij niets voor zich, maar slechts de waarheid, het welzijn en de eer van het Vaderland had gezocht. Misschien kwam hem in sommige uren de vraag voor de geest: kunt u even zo gerust wezen, bij het terugzien op al de middelen, die u daartoe hebt aangewend? Deze vraag was ernstig. Het antwoord kon meer of minder bevredigend uitvallen, naarmate van het standpunt waaruit en de wijze waarop de Hervormer het doel van zijn leven beschouwde.

“Ons leven duurt zeventig jaren, en wanneer het hoog komt wordt het tachtig.” De helft van het kan wellicht aan krachtige werkzaamheid, die op duidelijk en helder inzicht berust, toegewijd wezen. Wie zich niet tevreden stelt met zijn goede wil in het werken in zijn naaste kring; wie zich geroepen en in staat rekent, om de baan te breken voor zijn inzichten, de hindernissen, die haar aanneming bij anderen vindt, uit de weg te ruimen; wie niet enkel zaaien, maar ook oogsten wil, en rijke vrucht van zijn arbeid wenst te zien, die mag zich geen rust gunnen en dikwijls, in sommige gevallen ten minste, niet al te angstvallig wezen in de keuze van zijn middelen. Het zijn dikwijls de enige, die men vindt, om spoedig zijn oogmerk te bereiken; want gewoonlijk vindt men tegenstanders, die niets minder dan nauwgezet zijn. Men moet deze met hun eigen wapens bestrijden. Dit is te allen tijde de weg geweest, vooral van hen, die men in de geschiedenis groot noemt. De Jezuïeten waren inderdaad noch de enige, noch de eerste, die de stelling aankleefden, dat het doel de middelen heiligt; zij

maakten daarvan wellicht slechts de doemwaardigste toepassing. Zijn zulke mensen daarenboven door hun roeping verplicht, om snel en doortastend te handelen, is hun handelwijze voor het tegenwoordig geslacht of hun vaderland voor of nadelig, dan wordt hun taak dubbel zwaar, en zij kunnen in omstandigheden komen, waarin zij niet tussen lofwaardige en schandelijke, maar slechts tussen oneerlijke en minder oneerlijke middelen hebben te kiezen. Dit nu is op het standpunt van de staatsman dikwijls het geval. En dat zal zo blijven tot dat de staatkunde zó veranderd en veredeld wordt, dat zuivere en edele middelen ter bereiking van haar oogmerken voldoende zijn; met andere woorden, totdat het Godsrijk op aarde zichtbaar geopenbaard wordt, dat Rijk, hetwelk CHRISTUS kwam stichten, en waarvoor Hij het zaad in de aarde strooide.

Dit Godsrijk is dat van de algemene vrijheid, van de waarheid, van de liefde. Het kan slechts rusten op eigen, vrijë, onwankelbare overtuiging, op een oprecht Geloof. Dat te helpen stichten én bevorderen is een geheel eigen levenstaak, is de taak van de verkondigers van het Evangelie. Deze mogen zich van geen andere dan edele middelen bedienen, omdat hun doel rein en heilig is. Of dit langzamer of spoediger bereikt wordt, komt daarbij niet in aanmerking. Zij moeten hun grootheid, even als de Goddelijke, die hun voorbeeld is, niet in doortasten en beheersen, maar in dienen en dulden en geduldig wezen zoeken. Wie in de dienst werkt van Degene, voor wie duizend jaren zijn als één dag, die moet het Hem ook overlaten, om de tijd van de oogst te bepalen. Wordt zulk een arbeider voor het Godsrijk ter deelneming aan staatsbemoeiingen geroepen en tot meer onmiddellijk ingrijpen in het tegenwoordige genoopt, dan mag hij daartoe slechts in zó verre de behulpzame hand bieden, als hij dit vermag zonder zijn eigenlijke, hogere levenstaak te verwaarlozen, en het meer verhevene en heilige aan het lagere op te offeren.

Dat het besef van deze waarheid ook bij ZWINGLI ontwaakte, en hij wel met enig zelfverwijt, althans niet geheel gerust en vrij op sommige punten in zijn staatkundig leven terugzag, zou men kunnen opmaken uit de ernst en de weemoed, die wij in zijn laatste levensjaar bij hem ontwaren, uit het diep en levendig gevoel, waarmede hij zich aan de Bestuurder van alle menselijke lotgevallen overgaf. Geen vermaning tot zachtheid en liefde verbitterde hem, zodra hij zag, dat deze uit een welwillend hart voortkwam. Maar ook, wanneer hij dit thans had gewild, zou het hem onmogelijk zijn geweest, aan de loop van de dingen een andere richting te geven. Een hogere hand regelde die, naar een wel donker en onverklaarbaar, maar later als wijs en zegenvol erkend en geprezen plan. Dit besepte ZWINGLI; en van dáár ook wellicht zijn oplettendheid op, zijn hechten aan menig voorteken en verschillende verschijnselen aan de hemel en op aarde, die met zijn inwendig gevoel overeenstemden en daarin hun uitlegger vonden. Hij bekommerde zich nog het meest over de nablijvenden, over vrouw en kinderen, over het nageslacht, dat de vruchten, de misschien wrange vruchten zou plukken van het zaad, dat thans in de schoot van de tijd was uitgestrooid. In zulk een gemoedsstemming werd hij getuige van Zürichs laatste krachtsinspanning.

Van alle kanten ontving men tijdingen, dat er toerustingen werden gemaakt en dat er in de vijf Kantons grote beweging heerste. Uit Italië waren hulptroepen op mars. De Zürichse Regering vaardigde nog een manifest uit, waarin zij de tegen haar ingebrachte beschuldigingen en klachten weerlegde, en met waardigheid aandrang op het herstel van de door haar geleden grieven.

Daarna werd RUDOLF LAVATER, Landvoogd van Kyburg, tot Opperhoofdman verkozen en naar de stad ontboden, en hem, de Baanderheer SCHWEIZER en de

Hoofdman TÖNIG volmacht gegeven, om alles in het werk te stellen wat dienstig was, “om het belang en de eer van het Land te beveiligen en te redden.” Maar daarmee scheen ook de kracht van de Raad uitgeput. Men vond daarin noch vastheid, noch werkzaamheid, noch eenstemmigheid meer. Ja, men ontdekte sporen van dadelijk verraad. Het ene bevel streed tegen het andere. LAVATER zelf keerde enige tijd naar Kyburg terug, omdat hij ontevreden was over de tegenwerking, die hij alom ondervond. Bern verzocht slechts, dat men in niets overijld zou te werk gaan en niet de vijandelijkheden beginnen. Van de zijde van de bemiddelaars kwamen voortdurend aanzoeken, die iedere beslissende maatregel tegenhielden. Dit alles deed de moed van de vijf Kantons toenemen, wier afgevaardigden, in het begin van oktober, te Brunnen bijeenkwamen, Zurich en Bern aanklaagden wegens schennis van het verbond, en tot het optrekken van de manschappen besloten. Aan Zürich werd het verbond opgezegd en de oorlog verklaard.

Terwijl er van de zijde van de vijf Kantons zulke beslissende stappen geschieden, was de verwarring in Zürich ten top gestegen. De gekozen Veldheer, het Hoofd van de Krijgsraad, bevond zich zelf niet daar; de leden van den Raad wankelden en wantrouwden elkaar; het volk was lauw en zonder vertrouwen; ZWINGLI vol geloof aan de rechtvaardigheid van zijn zaak en een gelukkiger toekomst voor het Vaderland; maar voor de aanstaande tijd, voor de overwinning, voor het tegenwoordige en voor zichzelf zonder hoop.

Vier dagen vóór zijn dood predikte hij nog voor zijn Gemeente: “Dit alleen is ons waarachtig eigendom, waarvan geen dood en geen aardse macht ons kan beroven, dat wij God tot vriend hebben.”

In het laatste stuk, dat hij schreef, zegt hij: “Zij verwerven de schoonste overwinning, die niet enkel toezien; maar handelen. Daarom, moed gevat onder de bezwaren en gevaren, waardoor de heilige zaak van het Evangelie eerst het rechte leven ontvangt. Anderen mogen de vrucht van onze arbeid genieten. Wij zullen rust vinden in de Hemel!”

En inderdaad was ook de staat van zaken in Zürich weinig geschikt, om de nadenkenden gerustheid of hoop op een goede uitslag in te boezemen. Al kwamen er geruchten, dat de Katholieken waren opgebroken; alom heersten er versaagdheid en radeloosheid, die door kwaadwilligen met vreugde waargenomen en vermeerderd werd. Toch geschiedde er nog een oponthoud van het volk.

Tegen de namiddag zond men de vijand enige troepen tegemoet. In de morgen van de 11e werd de banier ten raadhuis uitgestoken; maar LAVATER wachtte een geruime tijd, alvorens zich enige manschappen om deze schaaarden. Van orde en indeling ontdekte men geen zweem. Wie vrijwillig kwam, wie moed had, sloot zich aan. Nauwelijks waren er zeven honderd grijsaards, jongelingen, geestelijken en leden van de Raad bijeen, of men trok in overhaasting ter stad uit; want al, zo liep het gerucht, waren de vroeger uitgetrokkenenen met de vijand handgemeen.

ZWINGLI was het verlangen van de Raad voorgekomen en had zich bij deze troepen gevoegd. Hij had van vrouw en kinderen zó afscheid genomen, dat zij, zegt BULLINGER wel bemerkten, *dat hij niet dacht terug te keren*. Hij had teveel verstand, om niet, bij zo vele verkeerde maatregelen, voor de gevolgen beducht te zijn. Bij de heersende wanorde, de lauwheid van de bondgenoten en het heimelijk verraad moest bijna gebeuren, wat hij voorzegt had. Maar te moedig, om in het uur van het gevaar terug te treden, te vol van vertrouwen op God, om zijn geloof aan Diens bescherming van de rechtvaardige zaak op te geven, welke offers deze voor het

ogenblik ook eiste, besefte hij veeleer, dat zijn plicht vorderde, in de verdediging van het Vaderland zijn dood tegemoet te gaan, en het met zijn bloed te bezegelen, dat eigenbaat, snode eergierigheid, noch dolle omwentelingszucht hem hadden bestuurd. Hij toog heen, niet in doffe neerslachtigheid, niet in de roes van de lichtzinnigheid, maar met al de ernst van een man, die weet wat de gevolgen kunnen zijn; die niet meer zichzelf gordt, maar zich overgeeft in de handen van Hem, Die de harten kent en de menigte van onze zonden vergeeft, wanneer geloof, liefde en ootmoed, daarvoor verzoening pleiten. Eén van de aanwezigen hoorde hem stil, maar vurig bidden, vooral voor CHRISTUS Kerk.

Op de hoogte van een berg, moest men de vermoeide manschappen enige rust vergunnen. Al onder het beklimmen vernam men de donder van het geschut naar de zijde van Kappel. Maar hoe klein, hoe bont ondereen gemengd was de schare, die zich hier om haar banier verzamelde! Zwaar gewapenden en bejaarden waren nog aan het beklimmen van de berg; het geschut, waarvoor genoegzame paarden ontbraken, was nog op de achtergrond. Men ried daarom nog te wachten. Doch ZWINGLI, die thans minder aan waarschijnlijk toch vruchteloos krijgsbeleid, maar slechts aan zijn laatste verplichting, aan de nood van de aangevallenen en van de bewoners van de door de vijand overvallen streken, en hun bang uitzien naar hulp dacht, antwoordde terstond: "Ik wil in Gods Naam naar die brave lieden toe en met hen sterven, of hen helpen redden. Ook LAVATER, die wel mede aan een goed gevolg wanhoopte, maar besloten had toch zijn persoonlijke moed te bewijzen, ried aan, om in allerijl voort te trekken.

Om drie uur in de namiddag kwam de banier bij Kappel, waar de vroeger vooruitgezonden zich tot dusverre, zonder groot verlies, hadden staande gehouden. Spoedig beraamde men, wat er moest geschieden; maar weldra viel de avond en men verwachtte geen aanval meer. De krijgsoversten hadden zich naar een enigszins achterwaarts liggende heuvel begeven, om een geschikte standplaats voor het geschut uit te kiezen. En juist in dit noodlottig oogenblik deed de vijand een onverhoedse aanval op de van hun legerhoofden verstoken Zürichers en lokte deze weldra in een hinderlaag. Het kwam tot een vinnig, van de Zürichse zijde, ordeloos gevecht.

LAVATER en ZWINGLI keerden terug en zochten de orde te herstellen, terwijl de vijand zijn bedekte vuur opende. "Hoe is het, Meester ULRICH?" sprak LEONHARD BURKHARD, een bakker, die niet tot ZWINGLIS vrienden behoorde; "Is er zout in de rapen? Wie zal ze eten?"

"Ik," antwoordde deze, "en menig rechtschapen man, die hier met ons staat in de hand van God, Wie wij levend en gestorven toebehoren."

De ander hernam: "Dan ik met u, mijn leven zij daarvoor gewaagd!" Hij bracht het ook ten offer.

LAVATER greep zijn lans en trad in de voorste gelederen. "Denkt aan de eer van God en die van Zürich, houdt u dapper!" zei hij.

ZWINGLI riep luid: "Versaagt niet! Lijden wij ook, wij doen dat voor Gods zaak. Roept Hem aan: Hij zal ons en de onzen sterken." En God schonk ook aan de edelsten de moed, om aan hun heilige overtuiging tot in de dood getrouw te blijven en het nageslacht een voorbeeld te geven van plichtsbetrachting en een prijzenswaardig gevoel van eer.

Na een kort gevecht had de helft van de Zürichers op het slagveld het leven gelaten. Een vierde gedeelte stierf terstond, of spoedig daarna, aan bekomen wonden. ZWINGLI zelf werd, in het oogenblik, dat hij iemand, die aan zijn zijde viel, toesprak, door een steenworp zó hevig getroffen, dat zijn als zegeteken naar Luzern gebrachte

helm, het teken daarvan droeg. Hij zonk neer en kreeg nog enige lanssteken in de dij. *“Het lichaam kunnen zij doden; maar de ziel niet!”* Deze waren, zegt men, zijn laatste woorden.

Evenals hij sneuvelden achttien voorname geestelijken, onder deze de Comthur SCHMID, midden onder negen en dertig [of dertien?] mannen van Kussnacht. Uit de kleinen Raad waren er zeven, uit de groeten negentien gevallen. Vijf en zestig burgers uit de hoofdstad en vier honderd en tien mannen uit het Kanton, vielen als offers van deze strijd⁸.

De Zwitsers verdedigden hun banier tot in de dood. Zij werd gered door HANS KAMBLI, ADAM NAEFF en ULRICH DENZLER, wie het, hoezeer gewond en afgemat, gelukte deze te behouden. Met het invallen van de nacht, hadden de Katholieken een beslissende overwinning behaald. Zij staakten de vervolging, en er werd een dankzegging gehouden. Hierop begonnen er velen met fakkels het slagveld te doorzoeken. Deze om zich te verrijken met de klederen en wapens van de gesneuvelden, gene om uit woede en dweepzucht, of persoonlijke haat, de gekwetsten te doden; maar ook velen met het edeler voornemen, om te troosten en te helpen, waar zoiets nog mogelijk was.

SALAT van Luzern scheidt er behagen in, om trekken van dweepzucht mede te delen. Hij verhaalt: “Enige vroegen aan hen, die met de dood worstelden, of zij begeerden te biechten en het Sacrament te ontvangen. Sommigen antwoordden: ja! en dan werden zij naar Christelijk gebruik bediend en stierven als vrome Christenen; anderen, wie men zoiets vroeg, gaven tekenen van weigering. Deze liet men dan als ongelovige honden sterven, of gaf hun een houw of slag, opdat zij des te eerder naar de duivel voeren, tegen wie zij zich met hand en tand mochten verweren.”

BULLINGER prijst ook de menselijkheid van sommige vijanden in de navolgende bewoordingen: “Daarentegen waren er onder die van de vijf Kantons niet weinigen, die deze betreurenswaardige zaak en zulk een groot ongeluk niet van harte betreurden. Deze namen de Zurichers gevangen, maar waren vriendelijk jegens hen, stelden het verbinden van hun eigen wonden uit en legden hen hij het vuur; want die nacht was koud en het ijzelde sterk. Deze betreurden het diep, dat men de toevoer had afgesneden [want anders zou men de gemene man niet zo vijandig hebben gemaakt]; dat men zo veel leed had aangericht, en dat zulke trouwe Eedgenoten elkaar om hals gebracht hadden.”

Enige van hen, die het slagveld doorzochten, kwamen ook waar ZWINGLI gevallen was⁹. Hij lag met het aangezicht op de grond. Men keerde hem om en eiste, dat hij zou biechten. Ten teken van weigering schudde hij herhaaldelijk het hoofd. De hoofdman VOKINGER van Unterwalden riep: “Sterf dan, hardnekkige ketter!” en bracht hem de laatste, dodelijke slag toe.

Spoedig werd de mare, dat men zijn lijk had gevonden onder de Katholieken verbreed. Velen stroomden naar die plek, om het te zien. Onder deze bevond zich BARTHOLOMAEUS STOCKER van Zug, die de Hervormer bij zijn leven gekend en hoog geacht had. Hij verhaalde later meermalen, “dat de kleur en de trekken van zijn

⁸ Een omstandig verhaal van dit gevecht vindt men in GELZERS slag bij Kappel. Zürich 1831. De meest juiste beschrijving daarvan heeft BULLINGER gegeven in zijn kroniek.

⁹ In de opgave van deze bijzonderheden verschilt HAGENBACH, II D, bl. 334, van het Wezen en de Geschiedenis van de Hervorming, van onze Schrijver. Wij durven niet beslissen, wie van hun nader is aan de waarheid; maar meenden, dat wij hier HOTTINGER wiens nauwkeurigheid ons meermalen bleek, moesten volgen.

aangezicht niet als die van een dode, maar als van een levende waren; ja, hij had er even zo uitgezien, als toen hij predikte, zodat hij zich zeer daarover had verwonderd.”

HANS SCHÖNBRUNNER, voormalig kloosterheer te Kappel, kon zijn tranen, hij het aanschouwen van het lijk, niet bedwingen. “Wat uw geloof moge geweest zijn,” sprak hij, “ik weet, dat u een weldenkend eedgenoot was. God zij uw ziel genadig!”

Met altijd hoger stijgende woede eisten de meesten, dat men het lichaam in vijf stukken verdelen, en één daarvan naar ieder van de vijf Kantons zenden zou; anderen verlangden, dat men het zou verbranden. de Schout GOLDER en, de Amman THOSS vermaanden, dat zij de doden zouden laten rusten en God oordelen. Zij werden echter overschreeuwd en, verwijderden zich. Bij trommelslag werd nu bekend gemaakt, dat er een kettergericht zou worden gehouden, en, na gewezen vonnis en uitspraak, werd het lijk door de Scherprechter van Luzern gevierendeeld en verbrand, en zijn as met die van dode zwijnen vermengd.

HAGENBAGH vermeldt, maar zo, dat hij zelf daaraan weinig geloof schijnt te hechten, dat THOMAS PLATER zijn hart uit de vlam gehaald, en het, als een heiligdom, aan MYCONIUS in Zürich gebracht zou hebben; maar dat deze, om te voorkomen, dat het een voorwerp van bijgelovige verering werd, het in de Rijn zou hebben geworpen.

Vreselijk en verpletterend was de indruk van de treurmaren, die nu, in snelle opvolging, naar Zürich kwamen; verschillend werd die getoond. Sommigen, en daaronder ANNA REINHART, ZWINGLIS gade, die achtereenvolgens de tijding van de dood van haar man, haar zoon en schoonzoon, haar broeder en schoonbroeder vernam, onderwierpen zich met Christelijke gelatenheid aan het leed. Anderen zagen in het onheil een straf voor hun eigen verkeerdheid, voor het gering ontzag voor de rechten van hun Eedgenoten, voor de schending van verdragen, voor het gewelddadig doordrijven van hervormingen, die alleen dan op vaste grondslag rusten, als zij op vrije, wezenlijke overtuiging gebouwd zijn. Dit werd luider of zachter erkend. De lafhartigste, de laagste en hevigste mensen wilden aan hun verbittering tegen gehate personen lucht geven; maar het ontbrak ook niet aan mannen, die, ver van moedeloos te versagen, anderen opbeurden, tot krachtontwikkeling opwekten en de plaats van de gevallen wilden vervullen. Ook de Regering betoonde moed en vastberadenheid. Men eiste hulp van Bern en zond Hoofdlieden uit, om de verstrooide manschappen te verzamelen. Had men slechts eendracht gekend, dan was er nog een schone gelegenheid om veel onheil te herstellen; maar deze ontbrak. Wel trok er een leger van Bern uit maar onder het bevel van de Schout DIESSBACH, wiens weerszin tegen de hervorming wij kennen, die eer hinderlijk dan bevorderlijk was, en die, door dralen en tegenspraak, de Zürichers meermalen in de weg stond.

Dit bleek weldra toen LAVATER, die zijn leven had gered, en FREI de Opperhoofden van de Zürichers, verlangden, dat hij hen, bij een aanval op het leger van de vijf Kantons, zou ondersteunen.

DIESSBACH bleef bij zijn werkeloosheid, die FREI niet kon dulden. Hij waagde een nachtelijke tocht, maar Zürich werd andermaal geslagen. De dappere aanvoerder vond daarbij de dood. De waarheid en vrijheid van Godsdienst zou niet door menselijke macht, niet door geweld van wapenen zegevieren of verloren gaan. Doch ook de Katholieken, hoewel overwinnaars, konden in deze hun bedoelingen niet bereiken. De wederrechtelijke stremming van toevoer hield op, hun rechten en Godsdienst waren veilig; maar de vrije verkondiging van het Evangelie te beletten, waar die eens was ingevoerd, het zaad van de overtuiging in de gemoederen te verstikken, dat

vermochten zij met al hun overwinningen niet. Later bedreigden zij Zürich nog eens. Op het toppunt van gevaar verzochten de Zürichers hulp van het Bernse leger; zij baden, dat dit slechts hun stad zou bewaren, terwijl zijzelf voor de poorten zouden strijden. Maar DIESSBACH bleef weigeren, onder voorwendsel, dat hij de zaak eerst aan de Regering moest voorstellen en haar beslissing inwachten. JAKOB MAI stak met zijn zwaard naar de beer in de banier, die te traag was om op te staan.

De Veldprediker KOLB zei tot de verzamelde manschappen: “Uw voorvaders zouden allang de Rijn zijn overgezwommen, om te vechten, indien hun hetzelfde gebeurd was als u. Zij trokken voor een oortje te velde, maar gij brengt het heilig Evangelie zelf niet in beweging.”

Er trokken duizend Graubundters op, waarbij zich nog een bende Zürichers voegde, en nu trok de vijand af. Maar Land en Stad zuchtten naar vrede, en ook de vijand had daaraan behoefte. Een vroeg invallende winter en het gebrek, dat hier en daar begon te heersen, deed die wens algemener koesteren. De vijf Kantons poogden eerst, om Zürich te verzwakken, met enkele Gemeenten de vrede te sluiten; een partij wilde die vrede onafscheidelijk aan het herstellen van de Mis verbinden; maar van het ene, zowel als van het andere, kwam men terug. Ook in Zürich lieten zich vredelievende stemmen horen, en weldra kwam de vrede tot stand. De hoofdvoorwaarden daarvan waren, dat men, waar de hervorming was ingevoerd, daarbij zou mogen blijven; maar dat het aan die Gemeenten, welke zulks verkozen, zou vrij staan, om tot het oude geloof terug te keren; dat de kerkgoederen naar evenredigheid en billijkheid zouden verdeeld worden; het Christelijk burgerrecht en de eerste vrede werden herroepen en ingetrokken. Er zou over schadevergoeding worden onderhandeld.

Na het sluiten van deze vrede stegen de afgezanten van hun paarden en knielden neder, om gemeenschappelijk te bidden. De afgevaardigden gaven daarop elkaar alle de hand, dronken uit elkaars veldflessen, namen onder tranen afscheid van elkaar, en keerden naar de legers terug.

Harder was het lot, dat sommige Bondgenoten van Zürich wachtte. Hun werd een harde straf en boete opgelegd, zo door inlegering, als door verlies van onderscheiden rechten. Zürich poogde voor hen te doen, wat het vermocht; maar vruchteloos. De vijf Kantons bleven onverbiddelijk. Het kon slechts sommigen, die het meest te duchten hadden, en daarom uitweken, een gastvrije schuilplaats aanbieden. Onder deze was HEINRICH BULLINGER, die later Zürich ruim vergold, wat het te zijnen beste deed. Hij was de waardigste opvolger van de Hervormer, wiens geschiktheid voor zijn zaken, wiens zachtheid van karakter en wijze beperking tot datgene, wat binnen de kring van zijn ambt lag, zowel als zijn kennis, vrijmoedigheid en heilige ijver, van de hervorming tot steun en voordeel strekte.

Wij hebben ZWINGLIS geschiedenis afgehandeld en daarbij dikwijls het oog op die van de tijd en het Land, waarin hij werkte, moeten vestigen. Ook zij leert ons, dat de uitwerkselen van wijsheid en zachtmoedigheid, evenals die van dwang en overhaasting, in alle eeuw dezelfde zijn. De eerste zijn een zegen voor de volken, de laatste brengen tegenwerking teweeg. Wat de Hervormers waarlijk voor de vrijheid van het Evangelie gedaan en gesproken hebben, is in stand gebleven en heeft rijke vruchten gedragen; alle gewelddadige middelen, die zij daartoe bezigden, hebben schipbreuk geleden.

Zo is ook van en voor geen van de kerkelijke partijen, van instellingen noch richtingen van de geesten heil te verwachten, wanneer niet de liefde haar bezielende geest is. Niet op geweld alléén kan orde gegrond worden. Niet de enkel krachtige geesten

kunnen meer de wereld regeren. Alleen door die, die krachtig en tegelijk goed zijn, zal het openbaar worden, hoe men haar regeert. De Vorsten en volken, die dit het spoedigst en helderst inzien en het best betrachten, zullen de wijste, de machtigste en ook de gelukkigste zijn.